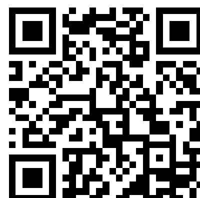

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

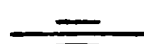
ÅRG. 8 1923

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF, K. K. MEINANDER, GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON, ALMA SÖDERHJELM

HELSINGFORS, 1923

HELSINGFORS
MERCATORS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1 9 2 4

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

Rättelse:

Sid. 136 rad 10 nedifrån står Jurvelius, bör vara Juvelius.

Österbottens ställning under Finlands förening med Sverige.

Av

RAGNAR A. KROOK.

Det svenska riket ägde ursprungligen karaktären av en union mellan de särskilda landskapen eller »landen». Banden mellan dessa voro ganska löst knutna. Varje landskap ägde ett slags självstyrelse med egen lag och egen folkrepresentation i landstinget. Konungen var representant för riksenheten och försökte efter förmåga stärka denna. Detta var emellertid ingen lätt sak. Det svenska rikets enhet är resultatet av en århundraden lång utvecklingsprocess under kamp mot de särintressen, som besjälade de olika landskapens invånare. Samhörighetskänslan stärktes dock småningom, och av de många »folklandens» invånare — upplänningar, östgötar, västgötar o. s. v. — uppväxte ett folk, svenskarna.

Ungefär på samma sätt får man tänka sig, att utvecklingen försiggått i dotterlandet Finland, ehuru vart och ett landskap icke här ägde sådana självstyrelseorgan, som utmärkte de svenska landskapen. Tavaster, savolaxare, karelare o. s. v. kände sig icke ursprungligen som ett folk. Det var först sedan även här de provinsiella skiljaktigheterna fått giva vika för de gemensamma intressena, som det finländska folket uppstod. Men långt efter det enheten mellan övriga landskap blivit tämligen starkt befäst, intogo vissa av Finlands landskap, särskilt de s. k. periferiska, nämligen Österbotten, Åland och Karelen en utpräglat provinsiell särställning. Det ser ut, som om dessa landskaps invånare, starkare än det övriga Finlands folk, skulle hava fasthållit vid sina landskaps egendomligheter och därigenom lyckats bevara för sig ett slags undantagsställning. Även vid en ganska ytlig forskning uti våra historiska urkunder framskymtar

den särställning nämnda landskap under gångna tider intogo. Våra historiker hava dock ej ägnat denna sak någon större uppmärksamhet förrän under de senaste åren, då ålänningarna för att giva större eftertryck åt sina separatistiska strävanden åberopat sitt landskaps provinsiella ställning under forna tider. Rikssvenska historiker hava t. o. m. framkastat det påståendet, att Åland under den s. k. svenska tiden ej alls räknades till Finland. Detta ogrundade påstående har vederlagts av professor C. v. Bonsdorff, som med stöd av till buds stående historiska urkunder påvisat, att Åland visserligen i många avseenden bevarade provinsiella egendomligheter, men i ecklesiastikt, judiciellt, administrativt, geografiskt och representativt avseende räknades till Finland.

En liknande forskning, beträffande Österbottens ställning till det övriga Finland, har undertecknad av rent historiskt intresse här nedan försökt företaga.

*

För att få en rätt uppfattning om Österbottens ställning till det övriga Finland är det nödvändigt att först i all korthet dana sig en föreställning om Finlands ställning inom det svenska riket.[1]

Det torde för alla vara bekant, att man under de första tiderna efter den svenska erövringen med begreppet Finland förstod endast det nuvarande Egentliga Finland, den del av vårt land, som svenskarna först underkuvade och kristnade. Sedan dessutom Tavastland och Karelen lagts under den svenske konungens spira, började man som helhetsbenämning för dessa nya erövringar använda »Österland», vilken benämning omkring år 1320 hade utsträckts till att omfatta även landskapet och slottslänet Finland.[2] Redan tidigt användes dock någongång Finland för att beteckna hela det svenska området

[1] Jfr. C. v. Bonsdorff, Finlands förra ställning inom det svenska riket; ingår i Hist. Tidskr. f. Finl. 1919.

[2] P. O. v. Törne, Benämningarna Österland och Finland under medeltiden; ingår i denna tidskr. 1921.

österom Ålands hav, och från 1470—1500 undanträngesbenämningen Österland av Finland. Detta bör dock ej förväxlas med »Fenningia specialiter dicta», som allt fortfarande stod sida vid sida med hela Finland.

Österland utgjorde en avskild del av riket, bildade ett biskopsstift och ett lagmansdöme samt utgjorde ofta nog även i administrativt hänseende ett särskilt område, vars invånare under de första tiderna saknade politiska rättigheter och till större delen talade ett främmande språk. Småningom fingo dock de underkuvade finnarna samma medborgerliga rättigheter som det egentliga Sveriges invånare. Österland förlorade karaktären av en provins och blev i stället ett svenskt landskap.

Österland eller Finland, som det från början av nya tiden kallades, fick under slutet av 1500-talet en ny benämning, nämligen »Storfurstendömet Finland». Storfurstetiteln användes sedan av de flesta svenska konungar ända till början av frihetstiden, då den bortföll, medan benämningen storfurstendöme allt fortfarande vidhölls.

Finlands ställning inom det svenska riket belyses tydligast av traktater med Ryssland, ty uti dessa var det ofta nödvändigt att nämna Finland. Ofta talas om »Sverige och Finland», »Sverige med Finland», »Sverige, Finland och Estland» o. s. v. Härav framgår tydligt, att »landet Finland» betraktades som någonting helt för sig utom det egentliga Sverige. I historiska och geografiska arbeten, som under 16- och 1700-talen utkommo, betraktas även Finland som en särskild huvudavdelning inom riket. Finland ägde eget vapen, egen överdomstol (Åbo hovrätt) och utgjorde under en del tider ett ståthållardöme eller generalguvernement. Möten, omfattande hela landet, sammankallades under olika tider. I utkomna förordningar göres tydlig skillnad mellan »Sverige och Finland». Sådana uttryck som »här i Sverige» och »där i Finland», förekomma ofta, men tillika ställas dessa båda riksdelar gemensamt såsom huvudländer framom provinserna.

Däremot står även Finland oftast under benämningen »Sveriges rike», ehuru undantag från denna regel nog kunna påvisas. I riksdagshandlingar av äldre data användes oftast denna term, utan att vår landsdel särskilt omnämnes. Så förekommer också

allmännast benämningen »Sveriges rikes råd», uti vilken även de finländska rådsledamöterna inbegripas. Under 1600-talet ställdes de finländska landskapen skilt för sig vid underskrifterna av riksdagsbesluten, men under 1700-talet gjordes därvid ingen åtskillnad mellan svenskar och finländare. Vid frihetstidens riksdagar tillsattes däremot ofta s. k. finska deputationer, vilka ägde att uttala sig i speciellt finländska angelägenheter och verka för Finlands förkovring. De finländska riksdagsmännen började även allt mer med särskild förkärlek ägna sig åt sitt hemlands intressen.

I 1634 års regeringsform framhålles uttryckligen åtskillnaden mellan de tvenne rikshalvorna, ehuru först alla rikets landskap, enligt en viss rangordning, uppräknas blandade om varandra. I privilegiebrev talas med en viss åtskillnad om Sveriges och Finlands invånare. »Finska» kallas alla i Finland födda och boende, oberoende av språk och härstamning.

Ämbetsmännen ansågo sig ofta förbigångna för i Sverige födda kolleger, klagade häröver samt yrkade på att få åtnjuta samma rättigheter i Sverige, som svenskarna åtnjöto i Finland. Isynnerhet den bildade klassen kände åtskillnaden mellan finne och svensk starkare än allmogen. Detta belyses uti skaldernas dikter samt framgår av de s. k. självständighetsmännens strävanden.

Här ovan har i stora drag det, som skilde Finland från dess moderland, framhållits, men de förenande länkarna skola utan tvivel vara lättare att påvisa. Redan har påpekats, att Finlands invånare i allo lagligen ägde samma rättigheter och skyldigheter som det egentliga Sveriges. Överhet, lagar, religion och styrelseformer voro gemensamma. Stockholm var huvudstad med säte för styrelsen. Finland ägde sålunda icke någon statsrättslig särställning inom det svenska riket. Det var endast en del av detta, gentemot allt främmande ett med Sverige. För det västra Europa var t. ex. Åbo, likaväl som Göteborg, en stad i Sverige. Icke ens inom riket särskilde man alltid de båda rikshalvorna, utan många plakater och förordningar, som beröra både svenskar och finländare tala endast om svenskar. Dessutom kände sig den svenska allmogen i Österbotten utan tvivel lika svensk, som den i Småland, Uppland eller vilket svenskt

landskap som helst, ty icke ens efter föreningen med Ryssland har den svensk-österbottniska bondebefolkningen någonsin kallat sig finsk.

Likväl var Finland icke, såsom en rikssvensk historiker uttryckt sig, blott »en kollektivbenämning för de svenska landskapen österom Bottniska viken». Finland var visserligen en del av Sveriges rike, men såsom tydligt framgått en del, som genom sitt avskilda läge, flertalets av befolkningen språk, härstamning och seder samt en hel del administrativa, sociala och kulturella egendomligheter skilde sig från det egentliga Sverige och därför framstod som en särskild rikshälft.

Denna ställning framstod allt klarare, då samhörighetskänslan mellan de olika landskapen stärktes, ty detta Finland inom det svenska riket måste naturligtvis främst bygga på de olika landskapens dragning till ett. Dock bibehöllo, såsom redan påpekats, de s. k. periferiska landskapen en mer eller mindre starkt utpräglad särställning. Särskilt torde detta hava varit fallet med Österbotten.

*

Österbottens äldsta historia är ännu höljd i dunkel. Gamla krönikor tala visserligen om ett folk kväner, som skulle hava bott omkring den nordligaste delen av Bottenhavet, men historikerna äro oense om huruvida kvänernas huvudland legat på den svenska eller finländska sidan och om de varit av skandinavisk eller finsk nationalitet. Rikssvenska historiker hava i allmänhet hållit på den förra åsikten, medan finländare förfäktat den senare. Vissa historiker hava t. o. m. uppställt tvivelsmål, om dessa kväner alls funnits till samt huruvida de ej, om detta varit fallet, äro identiska med lapparna eller birkarlarna.[1]

Arkeologerna tro sig, på grund av fornfynden, med visshet kunna sluta sig till, att en mycket tidig, förhistorisk bosättning ägt rum i Österbotten samt att denna till större delen varit av germanskt ursprung. De äro likväl av den åsikten, att denna befolkning vid den historiska tidens början, om den icke allde-

[1] C. M. Schybergson, Frågan om kvänerna, sid. 24—26.

les utdött, dock varit mycket gles. Med ledning härav är den inflyttningsteori, som allmänt omfattats av våra forskare uppställd. De antaga, att några rester av den förhistoriska bosättningen möjligen kvarlevde ännu vid den historiska tidens början, men att landskapet för övrigt innehades av lapparna, som med sina renhjordar strövade omkring i dess vidsträckta skogs- och ödemarker. Med säkerhet anse sig forskarna icke kunna bestämma tidpunkten för invandringen av de nulevande österbottningarnas stamfäder, men anse det troligt, att såväl svenskarnas som finnarnas invandring kan förläggas till tidpunkten kort före och efter Birger Jarls korståg. Det rika fisket i älvarna, men främst den vinstgivande handeln med lapparna lockade allt flere kolonister att intränga i Österbottens ödemarker. Birkarlar kallar man dessa handelsmän. Voro birkarlarna svenskar eller finnar? — är en fråga, som berett forskarna mycken möda. Själva ordet är tydligen av skandinaviskt ursprung. Av en handling från 1328 framgår, att birkarlarna västerom Bottniska viken av gammalt drevo handel med lapparna och upptogo skatt av dessa samt att kolonister följde birkarlarna i spåren och begynte bosätta sig i kusttrakterna väster och norr om Bottenhavet. På samma sätt förforo troligen även finska birkarlar på den finländska sidan och beredde därmed väg för nybyggare att inflytta. Man har ansett, att dessa första kolonister voro tavaster samt på grund av talrika finska ortnamn i nuvarande svenska Österbotten trott sig kunna draga den slutsatsen, att de framträngde ända till kusten. Kort därpå skulle emellertid en svensk inflyttning från det svenska Norrland hava begynt. Därvid skulle dessa nykomna svenskar småningom ha' undanträngt finnarna från kusttrakterna. I det nordligaste Österbotten invandrade både tavaster och karelare, vilka uppgingo i varandra och upptogo möjligen i dessa trakter ännu levande lämningar av kvänfolket.

Emot denna allmänt omfattade inflyttningsteori har professor T. Karsten dragit i härnad uti sitt arbete »Svensk bygd i Österbotten». Professor Karsten anser det icke alls vara bevisat, att den germanska bosättningen i Österbotten vid den historiska tidens början varit gles eller utdöd. Tvärtom anser han talrika svenska ortnamn i nu finska bygder tyda på, att den fort-

levat och varit ganska talrik. De finska ortnamnen i svenska Österbotten äro icke så många, som man tidigare ansett. De som finnas, anser han, hava uppkommit på den grund, att finska kolonister trängt fram till kusten och där levat samman med germanerna. Senare skulle dock dessa finnar helt och hållet ha' trängts undan genom det krafttillskott den germanska befolkningen fått av från Sverige invandrade stamfränder.

Här kan icke dessa inflyttningsteorier närmare diskuteras. Visst är, att befolkningen i Österbotten ännu så sent som år 1323, då freden i Nöteborg ingicks, måste hava varit ganska gles, om man dömer av den oklarhet, som senare rådde och ännu råder, rörande fredstraktatens bestämmelser, angående dessa nordliga trakter. Enligt anspråk, som ryssarna senare framställde, skulle gränsen hava gått mot den nordliga delen av Bottniska viken och sålunda delat Österbotten i en svensk och en rysk del. Enligt svensk mening åter var gränsen dragen från Maanselkä till Ishavet, så att allt land västerom denna linje tillhörde Sverige. Historikerna tvista ännu i dag om denna sak. Oberoende av vad som än i fredstraktaten åsyftats, kommo trakterna omkring Bottenhavet praktiskt taget att tillhöra Sverige, ty de koloniserades av svenska undersåtar och kommo sålunda att lyda under Sveriges krona.

Småningom trängde kristendom, svensk kultur och samhällsordning in i Österbotten. Historiska urkunder begynna kasta ett sparsamt ljus över landskapets öden; den historiska tiden gör sitt inträde. Dock räckte det ännu länge, innan man började räkna Österbotten, ensamt för sig, som ett landskap och detta erhöll sitt nuvarande namn, vilket under de första tiderna var okänt.

*

Som redan framhållits kallas i gamla krönikor det obekanta landet norrom svealandskapen Kvänland. Emellertid antog det fordom sagolika Kvänland en allt mera verklig natur, i och med att svenska kolonister trängde norrut och lade under sig landet. Kvänland omtalas icke mera efter denna tid; benämningen föll i glömska.

Med Hälsingland förstod man under den äldre medeltiden allt land norrom Ödmården, så långt Sveaväldet sträckte sig. Hälsingarna gjorde därför anspråk på de trakter birkarlarna vunno för civilisationen. Hälsingland ägde under långa tider ingen fast nordgräns.

Den nordligaste delen av Bottniska viken — den egentliga Bottnen — kallades Norrbotten eller Botten, och så snart man lärde känna dessa trakter bättre, flyttades namnet över från vattnet på det omgivande landet.[1] Detta Norrbotten var under de första tiderna blott en benämning på landet å ömse sidar om Bottenhavet, ej något särskilt förvaltningsområde eller landskap. Den västra delen räknades, såsom redan nämnts, till Hälsingland, den östra troligen först till Tavastehus hövdingedöme och sedan till Kumogårds fögderi. Oaktat olika delar av Norrbotten sålunda lydde under olika hövdingedömen, betraktades de likväl som ett samhörigt område. Detta finner man bl. a. av privilegiebrev, som utfärdades av konungarna Magnus Eriksson och Albrekt av Mecklenburg, vilka gåvo Ulvsby borgare rätt att driva handel på Norrbotten.[2]

Först under slutet av 1300-talet avskildes Norrbotten till ett särskilt län. För att skilja de olika delarna från varandra använde man benämningarna Östra och Västra Norrbotten samt Östra och Västra Norrlanden. År 1329 är Österbotten första gången omtalat under benämningen »Östra Norrlanden» i ett brev av konung Magnus. I allmänhet äro särbenämningarna dock ytterst sparsamt använda under medeltiden. Även efter år 1441, då Norrbotten delades i tvenne län, användes helhetsbenämningen, om det också endast är fråga om en av dess delar. Sålunda talas t. ex. om Luleå och Torneå i Norrbotten samt om Kyro socken

---

[1] Benämningarna äro i urkunderna ofta olika skrivna, antagligen dels beroende på att skrivsättet under forna tider, då inga rättstavningsregler funnos, var mer eller mindre personligt, dels på språkets utveckling. Sålunda växla ofta följande beteckningssätt: Nårbåtn, Nårrebutten, Bwtten, Bothnen m. fl., vilka förekomma å olika ställen i Arwidssons Handlingar. — I det följande kommer Norrbotten att användas i den betydelse ordet ägde under medeltiden, nämligen som beteckning för Öster- och Västerbotten.

[2] Arwidsson, Handlingar I, sid. 6 och III, sid. 3.

i Norrbotten.[1] År 1445 nämnes en Ingvar Nilsson »fogute i Norrebotn» av Karl Knutsson, men samma år kallar han sig själv »fogute uppa Korsholm».[2] Då den finländska lagsagan tudelas år 1435, uppräknas Norrbotten såsom hörande till Norrfinne lagsaga, men det oaktat hörde Västerbotten allt fortfarande till Hälsinge lagsaga. År 1445 kallades en Olof Svärd häradshövding i Korsholms läns härad, men 1446 häradshövding i Norrbotten.[3] Å andra sidan kallade sig en viss Sten Henriksson Norrbottens fogde, men då hans verksamhet bevisligen ägt rum i Västerbotten, medan man icke kan påvisa, att han skulle hava ägt någon myndighet i Österbotten, måste man antaga, att hans fögderi utgjordes enbart av det förstnämnda landskapet.[4]

Enda förklaringen till denna växlande användning av namnet Norrbotten är, att särbenämningarna ännu ej vunnit burskap samt att man därför använde helhetsbenämningen, även om man åsyftade blott en del av detsamma. Ännu vid mitten av 1500-talet talas allmänt om »Norrbotten», ehuru blott Österbotten åsyftas. Det hör till sällsyntheterna, att Gustav Vasa och Erik XIV i sina brev till fogdarna tala om »Östra Botnen» eller »Östra Norlanden», men man märker likväl, att dessa benämningar hålla på att arbeta sig fram. Först Johan III och Karl IX använda allmännare benämningen »Österbåthnen» eller »Ostrabotnen». Likväl förekommer t. o. m. ännu någon gång under storhetstiden, att landskapet kallas Norrbotten eller Botten, men dessa namn bliva allt sällsyntare och bortfalla slutligen helt och hållet. »Östra Norlanden» och »Österbåtnen» användas därefter en tid jämsides, men i urkunder från 1700-talet finner man dock endast den senare benämningen, som sedan dess bibehållits och utvecklats till den form vi nu äga av ordet.

*

[1] Uttrycken förekomma å olika ställen i Arwidssons Handl.
[2] Arwidsson, Handlingar III, sid. 59 och 69.
[3] Densamme, Handl. VI, sid. 27.
[4] J. R. Aspelin, Korsholman linna ja lääni keskiajalla.

I samma mån, som kolonisationen av Norrbotten fortgick, vann även kristen tro och katolsk ordning insteg. Därigenom växte både Uppsala ärkestift och Åbo stift till norrut. Det låg naturligtvis såväl i Uppsala- som i Åbobiskopens intresse att lägga så stort område som möjligt under sitt stift, ty därmed vunnos nya möjligheter att öka inkomsterna. Slutligen möttes de båda biskoparnas intresseområden uppe i norr. Tvist uppstod om var gränsen mellan de två stiften skulle dragas.[1] År 1345 möttes ärkebiskop Hemming och Åbobiskopen Hemming uppe i Norrbotten. Då bestämdes, att Kaakamajoki skulle tillhöra Uppsala stift men Kemi, Ijo, Ule, Siikajoki och Patajoki älvar Åbo stift. Att Åbobiskopens inflytande tidigare sträckt sig ännu längre, finner man därav, att han nu avgav förklaring om att de kyrkliga förrättningar han utfört i Torneå förrättats å ärkebiskopens vägnar. Konung Magnus tyckes hava godkänt denna överenskommelse, ty samma år utfärdade han jämte biskop Hemming i Åbo ett påbud till invånarna »i Salo och Kim; Aboes biskopsdöme» att betala tionde.[2]

Ärkebiskoparna voro dock icke nöjda med den gjorda överenskommelsen. År 1374 uppblossade tvisten om gränsen ånyo, då ärkebiskopen framkastade det påståendet, att hans stift sträckte sig ända till Ule älv och träsk, emedan Hälsinglands gräns utgjordes av dessa vatten. Oaktat invånarna i Åbo biskopsdöme på sin biskops uppmaning intygade, att gränsen gick vid Kaakamajoki samt den mäktige drotsen Bo Jonsson var av samma mening, fick ärkebiskopen konung Albrekt på sin sida. År 1377 utfärdade denne ett brev, uti vilket bestämdes, att Salo och Kemi socknar därefter skulle underlyda Uppsala ärkestift. Denna bestämmelse kan dock icke länge hava ägt laga kraft, ty efter konung Albrekts fall räknades Kemi och Salo åter till Åbo stift, till vilket de alltsedan räknats.

Österbotten räknades således under medeltiden — om man undantager Salo och Kemi socknar under en kortare tid — i kyrkligt avseende till Åbo stift, men landskapet utgjorde dock redan under denna tid en avskild del inom stiftet. Österbotten

---

[1] Se Aspelin, Korsholman linna ja lääni, fr. sid. 31.
[2] Åbo domkyrkas Svartbok, sid. 70.

ägde nämligen sina egna general- eller lantprostar.[1] Redan så tidigt som år 1386 talas om en »herr Anders, prost i Norrbotten».[2] Lantprosten var biskopens ställföreträdare inom Österbotten. Han ägde rätt att avgöra vissa mål, som eljes bort handläggas av consistorium. Han företog visitationer i församlingarna samt begagnade ett eget sigill å alla de österbottniska prästernas vägnar. Dess inskrift lydde: »Sigill. Clericorum Orien. Botniæ». Lantprostämbetet gavs icke åt någon bestämd sockens kyrkoherde, utan uppdrogs åt den bland landskapets präster, som främst åtnjöt konsistoriums förtroende.

*

Österbotten tillhörde Finlands lagsaga allt från den tid, då landskapet lades under det svenska väldet. Dock räknades Salo och Kemi socknar, vilka under de äldsta tiderna tillhörde Hälsingland, även till Hälsinge lagsaga.[3] Då östra Norrlanden avskildes till ett skilt län med Kaakamajoki som gräns mot västra Norrbotten, fogades antagligen även ovannämnda socknar till samma lagsaga som det övriga Österbotten, ty till denna räknas de alltid senare.

År 1386 omtalas en Peter Djäkn, »underlagman i Norrbotten», men då man endast vet, att han utfärdat dom i Torneå, men icke har sig bekant, att hela Norrbotten någonsin skulle hava utgjort en lagsaga, måste man antaga, att hans underlagmansdöme utgjordes endast av Västerbotten.[4] Då den finländska lagsagan tudelades år 1435 i Norr- och Söderfinne lagsagor, föll Österbotten naturligtvis under Norrfinne lagsaga. Såsom redan framhållits, uppräknas »Norrbotten» såsom tillhörande det nya lagmansdömet, men begreppet måste tydas, såsom denna gång endast åsyftande Österbotten.

Vid samma tid avskildes landskapet till ett särskilt härad inom Norrfinne lagsaga.

*

[1] Suomi 1843, sid. 68; Mathesii disputation.
[2] R. Hausen, Finlands medeltids urkunder I, sid. 404.
[3] Hausen, a. a., sid. 403.
[4] Hausen, a. a., sid. 145.

Såsom redan påpekats, omfattade landskapet Hälsingland under den äldre medeltiden allt land norrom Ödmården, så långt Sveaväldet sträckte sig, och hälsingarna gjorde anspråk på allt land, som genom birkarlarna öppnades för kolonisationen. I ett från 1328 bevarat brev kungör drotsen Knut Jonsson en i Telge träffad överenskommelse mellan birkarlar och hälsingar att i »Hälsinglands norra del, som sträckte sig till Ule älv och träsk, enligt konung Magni brev, envar finge bosätta sig och ända till dess konungen bleve myndig vara fri från skatt».[1] I samma brev bestämmes, att alla nybyggare i dessa trakter skulle underlyda Hälsinglands fogde. I brev av åren 1335 och 1339 gav konung Magnus ytterligare bekräftelse på denna gräns och i Hälsingelagen stadgas: »Swa äro Helsingia Raa, som byrias i Ulo thräski...»[2] Denna del av Österbotten stod sålunda under samma styrelse som Hälsingland, ända till dess Norrbotten avskildes till ett särskilt län.

Vad åter den södra delen av Österbotten angår, äro uppgifterna om denna oklarare. Man kan dock med fog antaga, att den södra delen av landskapet under de äldsta tiderna hänfördes till Tavastehus hövdingedöme, ty detta låg närmast och därifrån kom antagligen större delen av de kolonister, som bröto bygd inom landskapet. Därpå tyder även ett av konung Birger år 1303 till hövdingen i Finland, Nils Andersson, utfärdat brev, uti vilket denne befalles att utan något hinder upplåta jord till nyodling åt nybyggare i »Tavastaland». Så uppräknas följande nybyggare: »Michael de Lappafärd, Tobbe de Tinka och Andar de Sastamall».[3] Man torde utan svårighet i dessa namn igenkänna Lappfjärd, Tjöck och Sastmola. Vi finna sålunda, att de båda sydösterbottniska kommunerna Lappfjärd och Tjöck vid denna tid räknades till Tavastland d. v. s. till Tavastehus hövdingedöme. Tvivelsutan kan slutsatsen dragas, att förhållandet var detsamma med övriga bebodda delar av landskapet, belägna

[1] Hausen, a. a., sid. 145.

[2] Suomi 1860, sid. 7. — Enligt vissa historikers åsikt skulle en sjö i norra Sverige (ej Ule träsk i Finland) åsyftas därmed, men gränstvisten mellan biskoparna visar, att man redan under 1300-talet fattade saken, såsom vi fattat den.

[3] Hausen, a. a., sid. 97.

söderom Ule älv och träsk. Då Satakunta blev ett särskilt fögderi, överfördes Österbotten antagligen till detta, ty enligt ett brev, utfärdat av konung Albrekt år 1365, fingo fogdarna i Satakunta befallning att övervaka handeln på Norrbotten.[1]

Antagligen kom överheten småningom till insikt om att de vidsträckta landsdelarna omkring Bottenhavet lågo för långt avlägsna från de hövdingedömen, som de tillhörde samt att det var nödvändigt att skapa en bättre styrelse i dessa trakter. Detta skedde i och med uppförandet av Korsholms eller Krytzebergs slott, som det under sin första tid kallades. Något bestämt år för slottets uppförande kan icke angivas, men man vet, att Bo Jonsson år 1374 innehade slottet Krytzeberg jämte Norrbotten samt att detta under hans tid avskildes till ett särskilt län eller hövdingedöme, som omfattade de senare landskapen Öster- och Västerbotten. Det förra hade således avskilts från Satakunta fögderi, det senare från Hälsinglands. Huvudort inom det nya länet blev Korsholms slott. Korsholms eller Norrbottens län var den vanliga benämningen på länet. Något bestämt årtal för det nya länets uppkomst känner man sålunda icke, men det nämnes första gången i Bo Jonssons testamente år 1386.[2]

Kort efter Bo Jonssons död bemäktigade sig konung Albrekts östersjöfribytare, de s. k. vitaliebröderna, Korsholms slott och län samt beredde sig där ett fast tillhåll. Drottning Margareta hade en hård kamp att föra, innan hon kunde vinna denna del av sitt rike. Slutligen tvang dock drottningen sina motståndare att avstå »Krytzeborgh med Norrebotnen oc medh al the län ther nu till ligge».[3] Huru bör detta uttryck fattas? Hörde även andra områden än det egentliga Norrbotten redan vid denna tid till Korsholms län, eller kan man fatta »al the län ther nu till ligge» blott som ett kompletterande tillägg till Norrbotten? Antagligen är den senare förklaringen riktig, ty om t. ex. Hälsingland vid denna tid skulle legat under länet, hade detta tvivelsutan nämnts.

År 1434 innehade en storman, Nils Gustavsson, slottet jämte

---

[1] Aspelin, a. a., sid. 31.
[2] Aspelin, a. a., sid. 38.
[3] Hausen, a. a., sid. 475.

underlydande län i förläning. Denne insatte sin son, Erik Puke, till sin ställföreträdare å Korsholm. Engelbrekt lyckades under sin resning vinna Erik Puke för sig genom att han lovade att överlämna »hela Norrland» åt denne.[1] Med detta menades såväl Österbotten som Sveriges nordliga områden till och med Hälsingland, vilka sålunda under Erik Pukes tid utgjorde ett hövdingedöme. Denna förening av så vidsträckta landområden till ett län varade dock icke länge, ty redan år 1437 inträffade dess hövdings död, varefter Norrbotten och Hälsingland troligen åtskildes och föllo åter under kronan.

År 1440 fick marsken Karl Knutsson hela Finland och Norrbotten i förläning. Hans motståndare, drotsen Krister Nilsson, ville dock icke upplåta Viborgs och Raseborgs slott, som han innehade, åt Karl. Denne fann sig därför föranlåten att genom underhandlingar försöka vinna slotten. År 1441 överenskommo de två medtävlarna, att drotsen skulle få hålla *västra* Norrbotten under fjorton år, om han avträdde Viborgs slott samma år samt Raseborg efter fyra år. På grund av denna överenskommelse uppdelades Norrbottens län för första gången i en östlig och en västlig hälft, i Öster- och Västerbotten, ehuru, såsom redan framhållits, dessa benämningar då ännu icke voro brukliga. Till Österbotten räknades den del, som låg inom Åbo stift. Gränsen mellan de två länen var väl något omtvistad och oviss, men torde överhuvudtaget hava sammanfallit med gränsen emellan Åbo och Uppsala stift, som utgjordes av den litet västerom Kemi älv i Bottniska viken utfallande Kaakama å.

Landskapets övriga gränser voro ännu vid denna tid ganska obestämda. Enligt ett dombrev av Karl Knutsson utgjorde Maanselkä gräns mot såväl Tavastland och Savolaks som Ryssland. Praktiskt taget kan man dock säga, att ingen gräns alls fanns mot det östra grannlandet, ty meningarna voro delade om Nöteborgsfredens gränsbestämmelser.

Åsikterna om vart Närpes socken under medeltiden räknades äro delade. Enligt Styffe hörde Närpes till Satakunta redan år 1313, och detta är såtillvida riktigt att, såsom i annat sammanhang påpekats, hela Österbotten söderom Ule älv och träsk

---

[1] Suomi 1843, Mathesii disputation.

vid denna tid tillhörde samma fögderi som Satakunta.[1] Enligt Leinberg överfördes dock Närpes, såväl som övriga delar av Österbotten, till Korsholms län, sedan detta upprättats.[2] Leinberg påvisar, att Närpes under hela medeltiden alltid nämnes i samband med övriga österbottniska socknar. Detsamma har undertecknad tyckt sig kunna iakttaga. Däremot överfördes Närpes till Kumogårds län under Gustav Vasas tid och räknades till detta ända till början av 1600-talet.

Även efter det Norrbotten delats i två län, ansågos dessa som nära samhöriga områden. Så berättas det, att då österbottningarna under Sten Sture d. ä:s ryska krig hårt ansattes av fienden, klagade de över att västerbottningarna icke visade någon benägenhet att bistå sina grannar, utan tvärtom gynnade ryssarna. De bådo därför, att riksföreståndaren måtte förena västerbottningarna med dem under en fogde för att de förra icke mera skulle visa sig fientligt sinnade mot sina grannar.[3] — År 1508, då Kettil Skrivare var lantfogde på Korsholm, utsändes av riksföreståndaren Svante Sture, som alltid var i penningförlägenhet, en Anders Bengtsson med fullmakt att i »Norrbottens båda landskap», Öster- och Västerbotten, uppbära s. k. hjälpskatt.[4]

Den nära samhörigheten mellan nämnda landsdelar framlyser tydligt. Norrbotten — Öster- och Västerbotten — utgjorde en landsdel, som stod särskilt för sig och varken hänfördes till Finland eller det egentliga Sverige. Även efter det de båda delarna icke mera voro sammanfogade till ett län, ansågos de dock höra samman; de hade ju, såsom framhållits, t. o. m. namnet gemensamt. — Vi finna sålunda, att Österbotten under medeltiden, efter Bo Jonssons tid, icke i administrativt avseende ägde någon samhörighet med det övriga Finland.

*

Gå vi så över till nya tiden, finna vi, att Österbotten även

[1] C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, sid. 312.
[2] K. G. Leinberg, Finlands territoriala församlingar, sid. 51.
[3] Aspelin, a. a., sid. 90.
[4] Aspelin, a. a., sid. 90.

under denna period i kyrkligt avseende räknades till Åbo stift. Biskopen i Åbo var ej mera lydbiskop under Uppsala ärkebiskop, men i stället lydde han under konungen, som efter reformationen var den svenska kyrkans högste styresman. Detta blev såsom snart skall påvisas, av stor betydelse för Österbottens ställning inom Åbo stift.

Ehuru Österbotten tillhörde Åbo stift, utgjorde det dock en i många avseenden särskild del av detta, präglad av många provinsiella egendomligheter. Redan under Gustav Vasas tid, då en stor del av kyrkans gods och prästernas inkomster indrogs under den kungliga skattkammaren, sökte och erhöllo de österbottniska prästerna som ersättning för från dem taget s. k. lantgille »vederlag» av kronotionden.[1] År 1612 utfärdade Gustav Adolf en taxa, efter vilken ovannämnda vederlagsspannmål skulle beräknas. Dessutom lovade han, att prästerskapet i Österbotten framdeles skulle få »njuta samma löneförmåner som prästerskapet i Sverige». Taxan för vederlagsspannmålen bekräftades av flere efterföljande regenter. Då Karl XI år 1681 befallde reduktionskommissionen att undersöka grunderna för de s. k. spannmålsförläningarna, beslöts emellertid, att de österbottniska prästernas vederlagsspannmål skulle indragas. Dessa besvärade sig då och lyckades verkligen genom kungl. maj:ts utslag år 1698 återfå sin rätt till vederlagsspannmål.

Då ytterligare en allmän tiondesättning för Finland föreslogs under Johan III:s tid och kyrkoherdarnas tertial därigenom fastslogs till ett visst belopp, förbehöllo sig prästerna i Österbotten och på Åland att allt fortfarande få uppbära sin tionde, såsom beräknad efter skörden för vart år, och detta beviljades dem även. Genom en kungl. förordning av år 1694 om prästerskapets i Åbo stift tionde berövades emellertid de österbottniska och åländska prästerna denna företrädesrätt. De läto sig dock icke därmed nöja, utan ingingo med klagomål till reduktionskommissionen samt lyckades vinna denna för sig. I sitt betänkande föreslog därför kommissionen för konungen, att

[1] Om de österbottniska prästernas löneförmåner, se J. Tengström, Avhandling om den prästerliga tjänstgöringen och avlöningen I, fr. sid. 255.

prästetionden i Österbotten och på Åland skulle utbetalas på hävdvunnet sätt, »emedan desse Provincier intet hafva någon gemenskap med dhe andre, som sortera under Åbo biskopstifft». [1] Konungen godkände kommissionens betänkande. — Genom en kungl. förordning av 1743 fingo de österbottniska prästerna rätt att uppbära tertialtionde även av bönder på nyanlagda hemman. Denna rättighet utsträcktes dock senare på anhållan till »samtelige pastorer i Finland».

År 1660 ingick prästerskapet i Österbotten till konungen med en anhållan, att meriterade österbottniska prästmäns änkor och barn för framtiden måtte försörjas på samma sätt, som detta skedde i Sverige. Regeringen biföll denna anhållan. [2]

De österbottniska prästerna åtnjöto, på grund av ovan anförda skäl, förmånligare lönevillkor än övriga präster inom Åbo stift. De fingo därigenom tillfälle att giva sina barn en mera vårdad uppfostran, än deras ämbetsbröder inom övriga delar av stiftet förmådde. En av sönerna i ett österbottniskt prästhem utbildades alltid i faderns yrke för att bliva dennes efterträdare. Mången gång korsades dock dessa beräkningar och sökande från andra delar av stiftet fingo företräde. Detta föranledde de österbottniska prästerna under 1600-talet att till konungen ingå med anhållan om att »landsens barn» d. v. s. infödda österbottningar, om de också icke med avseende å tjänsteårens antal eller meriter voro jämngoda med sökande från övriga delar av riket, dock skulle äga företräde framom dessa vid prästtjänsts besättande inom Österbotten. Ehuru dessa anspråk upprepade gånger tillbakavisades, fortforo dock de österbottniska prästerna att göra dem gällande. Slutligen tillerkände dem Karl X Gustav denna indigenats- eller exklusiva befordringsrätt. Karl XI stadfäste privilegiet, och därefter fortfor detta att vara gällande i mer än 100 år, naturligtvis till stor förtret för såväl domkapitlet i Åbo som prästeståndets övriga medlemmar. Dessa ingingo slutligen med en anhållan till rege-

[1] W. G. Lagus, Handlingar till upplysning av Finlands kyrkohistoria. — Tengström, Avhandl. om den präst. tjänstg. I, sid. 103.

[2] J. Simolin, Supplement till Leinbergs Finska prästerskapets besvär, sid. 16.

ringen om att denna antingen skulle utfärda indigenatsrätt även för prästerskapet i övriga landsdelar eller också upphäva österbottningarnas privilegium. Gustav III, som vid denna tid var konung, insåg det billiga i denna begäran och gjorde genom en skrivelse av den 7 dec. 1773 slut på tvisten, i det han upphävde den överklagade indigenatsrätten.[1]

Även i andra fall än det ovan nämnda framlyser den avund det övriga finländska prästerskapet kände över sina österbottniska ämbetsbröders privilegierade ställning. Så t. ex. anhöll biskopen och prästerskapet i Åbo stift på 1600-talet att få åtnjuta samma löneförmåner som »såväll Svenske som Österbotniske präster».[2] Denna begäran villfors dock icke.

Å andra sidan tycktes dock de övriga prästerna inom Åbo stift någon gång hava förvärvat rättigheter framom österbottningarna. Sålunda anhöllo dessa sistnämnda av regeringen år 1686 att få samma seglationsrätt som »prästerskapet i Åbo stift» fått år 1675.[3]

Belysande för den särställning Österbotten intog inom Åbo stift, är även den omständigheten, att särskilda präst- eller synodalmöten höllos av landskapets präster. I en kungl. förordning av år 1696 bestämdes nämligen, att från och med nämnda år särskilda prästmöten skulle anordnas för Österbottens prästerskap inom landskapets gränser.[4] Dylika möten anordnades för stiftets övriga prästerskap i Åbo, men österbottningarna höllo sina sammankomster vanligen i Gamlakarleby.

Då biskopsstolen i Åbo var ledig efter Eskil Petræus år 1657, utsträcktes superintendentens i Härnösand ämbetsområde över Österbotten, och prästkandidater från nämnda landskap ordinerades av denne.[5]

Österbotten utgjorde en både alltför avlägsen och i många avseenden särskild del av Åbo stift för att man icke under tidernas lopp skulle kommit på tanken att grunda ett nytt stift med

---

[1] Närmare om denna sak i Tengström, Avh. om den präst. tjänstg. I, fr. sid. 93.

[2] Leinberg, Finska prästerskapets besvär, sid. 2.

[3] Leinberg, a. a., sid. 310.

[4] Leinberg, Handlingar rörande finska kyrkan V, sid. 73.

[5] Leinberg, Finlands territ. förs., sid. 156.

denna provins som huvuddel. Så anhöll vid 1743 års riksdag dåvarande biskopen i Borgå, Daniel Juslenius, hos kungl. maj:t, att biskopssätet och gymnasiet från Borgå skulle förflyttas till Gamlakarleby. Nordösterbottens prästerskap understödde denna anhållan. Vid samma tillfälle föreslog lagmannen Johan Fredrik Carpelan, att det påtänkta nya stiftets huvudort skulle bliva Uleåborg, men intetdera förslaget vann bifall. — Ett halvt sekel senare föreslog åter bergmästaren och lagmannen i Västerbotten Printzsköld för Gustav III, att ett nytt stift skulle bildas av Öster- och Västerbotten samt att gymnasiets i Gävle »indelningar» måtte användas för nämnda landskap. Icke heller detta förslag godtogs dock.[1]

Ännu mer än 100 år efter reformationens genomförande ägde Österbotten sina egna general- eller lantprostar. 1579—84 nämnes kyrkoherden i Kyrobominne, Sigfrid Geet, som »generallantprost» över Österbotten. På den grund att sådana generallantprostar eller superintendenter nämnas så sällan, måste man antaga, att ämbetet var av tillfällig natur och icke alltid hölls besatt.[2]

Kanhända är det här på sin plats att i förbigående påpeka, att till Åbo stift även före 1809 räknades några områden, vilka den tiden ansågos höra till det egentliga Sverige. Utsjoki församling, tillhörande Västerbottens hövdingedöme, räknades till Härnösands stift från dess grundande år 1722, men överfördes under århundradets lopp till Åbo stift. Kuusamo pastorat hörde ännu år 1722 till Västerbotten, men räknades till Åbo stift. Sodankylä med Kittilä tillhörde även ursprungligen Västerbottens hövdingedöme, men Åbo biskopsstift.

*

Österbotten torde med avseende å lagskipningen starkare än i övrigt varit sammanfogat med Finland. Såsom under medeltiden var landskapet även under nya tiden förenat med vissa delar av det övriga Finland till en lagsaga. Dock bildade land-

[1] Lagus a. a.
[2] Mathesius kallar även generallantprostarna superintendenter.

skapet åtminstone tidvis en avskild del inom Norrfinne lagsaga, ty år 1595 omtalas en Erik Olofsson som »underlagman i Österbotten».[1] Sådana underlagmän anställdes stundom i Österbotten av överlagmannen i Norrfinne, som på grund av lagsagans stora utsträckning hade svårt att ensam sköta tjänsten. — År 1602 utnämndes en Matts Larsson till lagman i »Norra Finland», men år 1604 kallar han sig »lagman i Österbotten».[2] Antagligen kallade han sig så, emedan landskapet utgjorde en del av hans lagmansdöme, ty något särskilt lagmansdöme utgjorde Österbotten ej vid denna tid.

Efter stora ofreden nämnes icke mera någon underlagman i Österbotten. Landskapet kvarstod under Norrfinne lagsaga, ända tills år 1776 en allmän delning av de finländska lagsagorna företogs. Norrfinne lagsaga klövs nämnda år i tvenne, sålunda att den ena omfattade Åbo och Björneborgs län samt fortfarande kallades Norrfinne lagsaga, medan till den andra, som benämndes Österbottens eller Vasa och Uleå lagsaga, blott Österbotten räknades.

Räfsteting för Österbotten höllos några gånger under 1500-talet. Efter upprättandet av Åbo hovrätt år 1623 lydde Österbotten därunder ända till år 1776, då Vasa hovrätt grundades.

Vi gå över till Österbottens ställning i administrativt avseende under nya tiden.

Det är egentligen svårt att avgöra, om Österbotten under Gustav Vasas tid räknades till Finland eller icke, ty de historiska urkunderna tyckas i denna fråga motsäga varandra. Uti förteckningar över fögderierna i Finland under åren 1555 och 1556 samt uti räkenskaper för samma år finner man Österbotten gång på gång upptaget under rubriken Finland.[3] Likaså är Österbotten uti en förteckning över statens inkomster »år 152—» sammanfört med de finländska landskapen.[4] Å andra

[1] v. Stiernman, Hövdingaminne II, sid. 460.
[2] Densamme, l. c., sid. 461.
[3] Todistuskappaleita Suomen historiaan V, sid. 89 o. 95.
[4] Arwidsson, Handlingar VI, sid. 134.

sidan är den skillnad, som göres mellan Finland och Norrbotten obestridlig. Av en handelsordning för Finland år 1550 framgår att »Norboten» vid nämnda tillfälle icke alls räknades till denna del av riket.[1] I denna stadga upptages nämligen alldeles särskilt bestämmelser om vilka varor man skulle få »förskicke til Norboten» eller »hemte iffro Norboten» på samma ställe, som bestämmelserna om handeln på utom Finland belägna orter ingå. Dessutom talas om »the Svenske, Norbotniske och Finske». Redan år 1546 hade ett särskilt förslag till ordnandet av seglationen på Norrbotten utgivits. Uti detta upptages först bestämmelser för Västerbotten, därefter för Österbotten och sedan i tur och ordning för Ångermanland, Medelpad och Hälsingland.[2] (Alla dessa landskap stå således uti nämnda aktstycke under rubriken »Norrebotn», ehuru detta namn i andra fall användes som gemensam beteckning för blott Öster- och Västerbotten. »Nordlanden» utgjorde däremot i vanliga fall den benämning, som användes för att beteckna det nuvarande svenska Norrland och Österbotten.)

Det nära sammanhang, i vilket Öster- och Västerbotten ställdes till varandra, framgår även av andra brev och förordningar från Gustav Vasas tid. Så talar konungen i ett fogdebrev år 1544 om att landsköpmän och andra plägade driva handel »ther i bådhe bottnerne», och så uppräknar han hamnar uti både Öster- och Västerbotten.[3] År 1555 utgick likalydande brev till fogdarna i dessa båda landskap, som med ett gemensamt namn kallas »then Landzende Norrebotn».[4] Norrbottens båda fogdar uppmanas i dessa brev att lämna varandra bistånd, om ryssarna anfölle något av fögderierna. I en skrivelse till hövidsmannen i Västerbotten befaller konungen denne att sända det krigsfolk, som samlats i »Norrebotn» till Finland, emedan ryssarna icke kunde göra så stor skada i den förra provinsen, om de anfölle den, som om de anfölle den senare. Genom en förordning av år 1558 fick gårdsfogden Lars Fordell i Pedersöre

---

[1] Arwidsson, Handlingar II, sid. 286—307.
[2] Hausen, Bidrag till Finlands historia III, sid. 196.
[3] Arwidsson, Handlingar VII, sid. 164.
[4] Densamme, Handl. VIII, sid. 256.

order att för gods, kommande från Sverige och Finland, uppbära tull.[1] I ett brev till hertig Erik talar Gustav Vasa om »menige man, som bo uti Norrbotten och sammalunda de som bo uti Finland längs utmed skärgården till Åbo».[2] Det var icke blott inom riket, som man gjorde åtskillnad mellan Norrbotten och övriga delar av riket, ty uti ett brev från Svante Sture till ståthållaren i Novgorod, Mikael Glinski, klagas över att ryssarna infallit i den svenske konungens länder, Finland och Norrbotten.[3]

År 1556, samtidigt som hertig Johan erhöll sina förläningar i Finland, fick han även »översta befallningen» i hela landet, men, om Österbotten vid detta tillfälle hänfördes till Finland eller icke, är svårt att avgöra. På grund av ett brev, som konung Gustav år 1558 skrev till Johan, ville man nästan draga den slutsatsen, att detta icke var fallet. Uti detta brev påminner konungen hertigen om att det tillkommer denne att vaka över fogdarna även i de delar av Finland, som icke tillhöra hertigdömet, nämligen Viborgs, Nyslotts och Tavastehus län samt Nyland.[4] Däremot räknar hertigen år 1563, såsom längre fram skall påpekas, även Österbotten till sitt »furstendöme».

Ovananförda exempel må vara nog. Man frestas nästan, att på grund av dem göra det påståendet, att Österbotten icke i administrativt hänseende under Gustav Vasas tid räknades till Finland, ehuru en tydlig tendens att sammanföra det med de finländska landskapen mången gång framträder. Historikerna tyckas i allmänhet vara av den åsikten, att Österbotten vid denna tid icke räknades till Finland. Så säger professor Schybergson i sin Finlands historia, att Österbotten under Gustav Vasas tid »fortfarande ansågs höra till Norrland och således egentligen endast i ecklesiastiskt avseende räknades till Finland».[5] Emot detta måste man dock invända, att Österbotten även i judiciellt avseende räknades till Finland.

Under Erik XIV:s tid synes förhållandet hava varit ungefär detsamma. — Intresseväckande är en ämbetsberättelse, som

[1] Arwidsson, Handl. IX, sid. 319.
[2] Densamme, Handl. IX, sid. 133.
[3] Densamme, Handl. IV, sid. 167.
[4] Densamme, Handl. IX, sid. 296.
[5] M. G. Schybergson, Finlands historia I, sid. 271; (2:dra uppl.).

Hans Larsson avgav för konungen, om en resa i »Finlandh och Norrländeren», uti vilken senare benämning Öster- och Västerbotten inbegripas. Under rubriken »Först i Finlandh» upptager han alla sina åtgärder i olika län uti denna del av riket. Därefter följer rubriken »Wdj Österbotthnen» samt sist »Vdj Westrebothnen». Hans Larsson föreslår, att till Öster- och Västerbotten måtte sändas en hövidsman, som skulle hava krigsfolk att förfoga över.[1] Av den föreslagna hövidsmannen höres ingenting vidare, men väl sände Erik en och annan gång ämbetsmän att uträtta vissa uppdrag i »Bothnen».[2]

Märklig är den skillnad, som år 1563, då striden mellan konung Erik och hertig Johan redan utbrutit, av dessa göres beträffande det finländska furstendömets utsträckning. Detta utgjordes enligt Gustav Vasas bestämmelse av Åbo, Raseborgs och Kumogårds län samt Åland, men år 1563 upptager hertigen under rubriken »Herr Johans furstendöme» förutom nämnda områden även Österbotten, Tavastland, Savolaks och Karelen med alla tillhörande socknar.[3] Samma år vänder sig emellertid Erik i en skrivelse till sina »Vndersåter som byggie och bo i Östrebotnen och öffver heela Finland, så väll udi Furstendömet som elliest».[4] En annan gång påbjuder konung Erik, att de köpmän, som från furstendömet i Finland driva handel »ther i Botnen», skola betala tull liksom köpmän från Sverige. Av detta framgår, att Johan försökte göra gällande, att hans furstendöme sträckte sig över hela det nuvarande Finland, ehuru han blott ägde »översta befallningen» i denna del av riket.

Oaktat Österbotten, såsom ovan påvisats, av konung Erik tydligt åtskiljes från det övriga Finland och ställes i nära sammanhang med Västerbotten, sammanföres det dock någon gång även under hans tid med Finland. Så finnas t. ex. även österbottniska gods upptagna uti en förteckning över gods i Finland, som adeln igenvunnit inför konungens nämnd.[5]

---

[1] Historiallinen Arkisto 10, sid. 393.
[2] Arwidsson, Handlingar X, sid. 89.
[3] Hausen, Bidrag till Finlands historia IV, sid. 96.
[4] Arwidsson, Handlingar V, sid. 54.
[5] Hausen, Bidrag till Finlands historia IV, sid. 102.

Då hertig Johan år 1559 reste till England, fick Gustav Fincke högsta befallningen i Finland. År 1562 blev han utnämnd till »gubernator i Finland» och behöll detta ämbete till och med år 1566, då han kallade sig »ståthållare över Finland, Österbotten och Åland».[1]

Av de källor, som från Johan III:s tid funnits att tillgå, får man bestämt det intrycket, att Österbotten under hans tid ställdes i närmare förhållande till Finland än under föregående tider.

Under Johans tid var Finland, Österbotten inberäknat, avskilt till ett eget förvaltningsområde, som styrdes av en ståthållare eller »gubernator». Senare delades detta ståthållardöme år 1577 i tvenne, av vilka det ena omfattade Norrfinne samt det andra Söderfinne lagsaga. År 1587 sammanslogos åter de två förvaltningsområdena, då Axel Lejonhufvud utnämndes till »ståthållare i Norra- och Södrafinne lagsaga eller hela Finland».[2] Man måste vid läsningen av ovanstående titel fråga sig, om den icke användes för att klargöra, vad man i detta fall menade med »Finland».

Uti de finländska räkenskaper, som från Johans tid äro att tillgå, upptages också Österbotten ofta nog utan särskilt omnämnande. Under rubriken »Årliga Rentan aff Finlandh anno 1573» står sålunda räntan av alla Finlands landskap, jämväl av Österbotten, men uti sammandraget över hela rikets räkenskaper för samma år användes som rubrik för en post »Finlandh medh Östre Botnen och Åland».[3] Den rikssvenske historikern Almquist menar, att »historiska förutsättningar gör det helt naturligt, att det nuvarande finska Österbottnen i sin helhet under 1500-talet och ännu långt senare räknades till Norrland i kameralt hänseende»; men att detta icke var fallet under Johan III:s tid, torde ovanangivna räkenskaper klart giva vid handen.[4]

Även uti mantalsförteckningar för Finland från Johans tid ingår Österbotten.[5]

---

[1] Stiernman, Hövdingaminne II, sid. 346.
[2] Densamme, sid. 350.
[3] Todistuskappaleita Suomen historiaan III, sid. 77 i häft. IV.
[4] J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige, II: 1, sid. 298.
[5] Todist. kapp. Suom. hist. III, häft. V.

År 1591 utnämndes riksamiralen Klas Fleming till befälhavare för allt krigsfolk i riket samt till ståthållare i Finland. Redan tidigare samma år hade ståthållaren på det nyanlagda Uleåborg, Per Bagge, anförtrotts »översta befallningen» över Öster- och Västerbotten.[1] Man kan icke bestämt säga, huru länge Bagge innehade detta ståthållarämbete över Öster- och Västerbotten, men efter år 1593 nämnes han icke mera.

Genom kungliga brev av åren 1590 och 1592 hade österbottningarna befriats från skyldigheten att hålla knektar i borgläger. Klas Fleming, som ägde högsta befälet över krigsfolket och som möjligen efter Per Bagge blivit ståthållare även över Österbotten, upprättade borgläger även i detta landskap, obekymrad om konung Johans frihetsbrev. Följden blev utbrottet av det s. k. klubbekriget då österbottniska bönder reste sig för att fördriva knektar och adelsmän från sina bygder.

Kriget och de stora förföljelser österbottningarna utsattes för under detsamma kunde icke annat än stärka den österbottniska provinsandan. Under den följande tiden gick österbottningarnas målmedvetna strävan därför ut på att frigöra sig från beroendet av det kungliga partiet i Finland och ansluta sig till hertig Karl. Makten växlade mellan de kungliga och hertigliga, men de senares välde inom landskapet var likväl av större varaktighet. Efter Klas Flemings död utsågs Arvid Stålarm till ståthållare över Finland, och därmed avsågs antagligen även Österbotten, ehuru Stålarm icke kunde grunda sitt välde fast inom detta landskap.

Tack vare flere bevarade berättelser om klubbekriget får man en uppfattning om tidens allmänna åsikt om förhållandet mellan Österbotten och det övriga Finland. Märklig är den skillnad »Herr Liung», kyrkoherde i Salo, i en sådan berättelse gör mellan finnar och österbottningar. Han talar om tvedräkten mellan »thet Finske krijgsfolket och the Österbåtniske bönder». I berättelsen om borglägrens införande säger han, att »the Finske igen begynte intrenge sigh på the Österbåtniske». Vidare säger han, att »bönderna icke ville göre någit infall till Finlandh».[2] Liknande uttryck användes talrikt i övriga berättelser.

[1] Stiernman, Hövdingaminne II, sid. 402.

[2] J. E. Grönblad, Handlingar rörande Klubbekriget, fr. sid. 10.

Under Karl IX:s regeringstid tillsattes icke ståthållare över hela Finland. I Österbotten hölls en särskild ståthållare eller befallningsman. Konungen ägnade detta landskap synnerligen stor uppmärksamhet och vände sig ofta i brev till »gemene man i Österbothnen» eller någon gång till »undersåterne i Finlandh och Östrebotnen».[1]

Som ett bevis för den fientlighet mot det övriga Finland och strävan att helt och hållet separera sig därifrån, som efter klubbekriget utmärkte Österbottens invånare, kan nämnas deras begäran vid riksdagen i Linköping år 1600 att själva få avbetala sina utlagor i Stockholm samt »att vthi Landet icke måtte några Finske till Fougter eller Domare förordhnet blifva utan Svenske». Samtidigt anhöllo österbottningarna, »att the Sockner som intil Finland liggiandes ähro och af Finnerne ähre blevna rappade och Skiövlade måtte någon frijhet niuta på vtlagorna».[2] Med »Svenske» förstods utan tvivel i Sverige boende till åtskillnad från i Finland boende, som kallades finnar, oberoende av nationalitet. Österbottningarna tyckas hava hyst större förtroende för ämbetsmän, som kommo från Sverige och icke räknat sig som finnar, oaktat att större delen av dem till nationaliteten voro finnar.

Österbotten synes från början av Gustav II Adolfs regering hava räknats till det egentliga Sverige, om man dömer av ett brev, som ståthållaren på Åbo slott, Johan de la Gardie, år 1613 skrev till riksrådet. Först meddelar denne, att Närpes socken för att undgå den betungande dagsverksskyldigheten vid Uleå och Kajana fästningar anhållit om att åter bliva överförd till Kumogårds fögderi. Sedan ber han att få veta, huru mycket folk konungen vill giva honom att försvara land och län med, »efther man hade udj forledne Sommer Österbottnens knechtar; och *aldenstund dett nu är lagt till Swerige*, som af ålder tilförne hauer legat under Abo Slotz lhän, derföre så kan iagh dett well aftage, at man deden ingen folck till att förmodhe eij heller rette dhe sig effter min skrifuelse».[3]

---

[1] Grönblad, Handl. rör. Klubbekr., sid. 82.
[2] M. Vaaranen, Handlingar I, sid. 27.
[3] Densamme, Handl. IV, sid. 120.

Av ovanstående citat synes framgå icke blott, att Österbotten »lagts till Sverige», utan även att det tidigare hört till Åbo slotts län. Åtminstone det senare påståendet beror dock antagligen på begreppsförvirring, ty väl hade Österbotten ofta lytt under de ståthållare, vilka under den föregående tiden residerat på Åbo slott och därifrån styrt hela Finland, men icke under Åbo slotts län. Johan de la Gardie hade säkerligen icke klargjort för sig skillnaden mellan de ståthållare över Åbo län och de ståthållare över hela Finland eller större delen därav, vilka haft sitt säte på Åbo slott.

Om man granskar de handlingar, rörande Österbottens administration, som från denna tid äro bevarade, ser det faktiskt ut som om landskapet skulle hava »lagts till Sverige» d. v. s. Norrland. Österbotten sammanföres nu alltid åter med Västerbotten och andra norrländska landskap. Så införes t. ex. i 1614 års handelsordinantia särskilda bestämmelser för »Norlandz Städer, nemligen Gevle, Hudwigswald, Hernösandh, Torne, Vlaborg och Wasa».[1] Samma år utfärdades en rannsakningslängd för »hele Norlanden sampt Öster- och Westerbotten».[2] I ett brev till alla landskap om erläggande av Älvsborgs lösen bestämmes som första posten den summa, som »W-Norland och Österbotn» gemensamt äga att erlägga.[3] Ofta utsändes ämbetsmän till »Östre- och Westre-Norlanden» för att där utföra vissa uppdrag, t. ex. rannsaka över olaga handel, hålla knektutskrivning o. d.[4] »Här i Finlandh» och »där i Österbottn» äro uttryck, som förekomma i brev, skrivna av Gustav Adolf under hans vistelse i Finland.[5]

Att Österbotten vid denna tid i kameralt hänseende räknades till Norrland samt att de österbottniska fogderedovisningarna hänfördes till de norrländska handlingarna, kan man se av flere omständigheter. Så finnes å pärmarna av de flesta österbottniska fogderedovisningsböcker, som härstamma från

---

[1] Stiernman, Commercie och politie förordningar, sid. 593.
[2] Vaaranen, Handlingar IV, sid. 351.
[3] Densamme, Handl. V, sid. 128.
[4] Densamme, Handl. V, sid. 242 o. 324.
[5] Densamme, Handl. V, sid. 128.

de första årtiondena av 1600-talet och äro bevarade i Finlands statsarkiv, tryckt »Nordlanden N:r 7».

År 1620 uppdelades riket i större förvaltningsområden, bestående vart och ett av flere landskap. Österbotten förenades därigenom med de svenska landskapen väster om Bottenhavet till ett ståthållardöme. Den 6 april 1620 utnämndes nämligen Kristoffer v. Wernstedt till »ståthållare över drottning Maria Eleonoras livgeding Gävleborg med Gävle stad och Gästrikland» samt samma år och dag till »ståthållare över Väster-Norrland och Österbotten». Den 14 april följde en ny utnämning, varvid han kallades »ståthållare över Gästrikland med Gävle hus och stad, såsom ock Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och Västerbotten med Hudiksvalls och Härnösands städer samt Österbotten med Uleåborgs och Kajaneborgs fästningar och Vasa stad». En av efterträdarna, Ernst Creutz, kallades helt kort »ståthållare i Norrlanden», varuti sålunda alla ovan uppräknade områden inbegrepos.[1]

Under samma tid var det övriga Finland indelat i tvenne ståthållardömen, vilka dock förenades till ett år 1628, då Nils Bielke utsågs till »gubernator över hela Finland», men Österbotten räknades fortfarande till det norrländska ståthållardömet.[2]

Genom 1634 års regeringsform avskaffades alla ståthållardömen och uppdelades riket i mindre förvaltningsområden, landshövdingedömen. »Then Adertonde är Landzhöffdingen i Österbottn, residerandes i Vlaborg», stadgas om det nya österbottniska landshövdingedömet. År 1635 upplöstes på grund härav det stora ståthållardöme, som omfattat »hela Norrlanden».

År 1637 utfärdade regeringen fullmakt för Per Brahe att vara »general Gouverneur offuer Storfurstendömet Finlandh med Åland och begge Carelerna».[3] På grund av ovanstående citat kunde man, enär icke Österbotten hörde till generalguvernementet, fälla det påståendet, att Österbotten icke vid denna tid ansågs höra till storfurstendömet. Att landskapet ock allt fort-

---

[1] Stiernman, Hövdingaminne II, sid. 280.
[2] Densamme, l. c., sid. 353.
[3] K. K. Tigerstedt, Handlingar, sid. 42.

farande räknades till Norrland, kan man se av räkenskaperna. Så uppgjordes 1638—46 särskilda »stater» för Finland; märkligt nog även efter Per Brahes återkallande till Sverige år 1640. I dessa räkenskaper ingår icke Österbotten, och därav kan man förstå, att landskapet måste återfinnas i de norrländska räkenskaperna. Uti »1646 Åhrs Special Stat» äro de österbottniska länen (landskapet var då indelat i två län) upptagna direkt under rubriken Sverige, medan alla finländska län stå under rubriken Finland.[1] Likaså saknas uppgifter för Österbotten i militiejordeboken för Finland år 1651, i 1663 års jordebok för hela Finland o. s. v.[2] Sålunda sammanfördes de österbottniska räkenskaperna med de norrländska, icke blott under de år, då landskapet var förenat med dessa områden eller delar därav till ett län, utan även, då Österbotten förvaltades ensamt för sig.

Under Per Brahes första tid utgingo likalydande skrivelser till landshövdingarna i Sverige och Österbotten, medan generalguvernören i Finland fick mottaga särskilda instruktioner[3], men då Per Brahe år 1648 för andra gången sändes till Finland, blev han »General Gouverneur ofwer Finlandh sampt med Ålandh och Österbottn».[4] Redan år 1654 indrogs emellertid ämbetet.

På grund av de talrika donationsgods, vilka drottning Kristina utdelade i Österbotten, blev det område landshövdingen rådde över mindre år från år. Slutligen fann regeringen år 1654, att ingen landshövding mera behövdes inom landskapet och indrog därför Österbottens landshövdingedöme. Landskapet förenades med Västerbotten till ett län, vars landshövding, Johan Gran, tog sitt säte i Torneå. Redan år 1660 vidtogs en omorganisation, i det att Västerbotten delades i tvenne delar, av vilka den sydligare förenades med Gävleborgs län och den nordligare, Torneå området, jämte Österbotten avskildes till ett annat län. Redan år 1664 genomfördes emellertid ånyo en omorganisation av länen. Hela Västerbotten och Österbotten förenades nämligen åter till ett län. Ännu var det dock icke slut med dessa,

[1] Hausen, Bidrag till Finlands historia II, sid. 390—432.
[2] Förteckning över jordeböcker för Finland å statsarkivet.
[3] Tigerstedt, Handlingar, sid. 320.
[4] C. G. Styffe, Instruktioner för lantregeringen, sid. 225.

vill det synas, vankelmodiga omändringar, ty år 1668 skildes åter Österbotten från Västerbotten. »Separationen skeede mäst till göra landzhöfdingen Graan någon stööt», kan man läsa i rådsprotokollet av den 1 dec. 1669.[1] På sådana lösa grunder kunde icke skilsmässan mellan Öster- och Västerbotten bestå, ty vid ovannämnda rådsmöte kom man underfund med, att »den landzhöfdingen, som är ofwer bara Österbotnen fortiener illa sin löhn efter landet består av bare feudalgoodz». Man beslöt därför att åter indraga Österbottens hövdingedöme och ställa det under landshövdingens i Västerbotten förvaltning.

Sedan Karl XI tillträtt regeringen, började emellertid reduktionen av donationsgodsen bedrivas med kraft. Bland de första adliga förläningar, som indrogos, voro just grev- och friherreskapen i Österbotten. Efter indragningen av dessa blev det av Öster- och Västerbotten upprättade länet för stort för en landshövding att förvalta. År 1674 delades därför de två landskapen åter i tvenne hövdingedömen och blevo nu för all framtid åtskilda.[2]

Generalguvernörsämbetet i Finland, som man indragit 1654, var man betänkt på att återupprätta 1657. Regeringen utnämnde nämligen sagda år Erik Gyllenstierna till generalguvernör över Finland, men utgav icke fullmakten.[3] Man kan tryggt påstå, att det icke var meningen, att Österbotten då skulle tillhöra det finländska generalguvernementet, ty, förenat med Västerbotten, som det vid denna tid var, hade det i så fall med nödvändighet blivit omnämnt. — Några år senare, nämligen 1664, utsågs Herman Fleming till generalguvernör över »Finland med Wiborgz lähn och Åland».[4] Redan tidigare under samma år hade Öster- och Västerbotten åter förenats till ett län, men märkligt nog fick Herman Fleming år 1665 fullmakt att »tillika» vara generalguvernör över Österbotten. Endast den östra hälften av Öster- och Västerbottens län hörde sålunda till generalguvernementet, emedan landshövdingen i angelägenheter, som berörde

---

[1] Hausen, Bidrag till Finlands historia II, sid. 439.
[2] Stiernman, Hövdingaminne II, sid. 300.
[3] Densamme, l. c., sid. 360.
[4] Styffe, Instruktioner för lantregeringen, sid. 261.

blott den västra hälften av länet, var oberoende av generalguvernören. Denne fick avsked år 1669, varefter Henrik Horn utnämndes till generalguvernör över Finland. Denne tillträdde dock icke ämbetet. Österbotten omnämnes icke i Horns fullmakt och var således icke ämnat att tillhöra hans förvaltningsområde, ty under den tid av året, då fullmakten utgavs, tillhörde landskapet ännu samma hövdingedöme som Västerbotten.[1]

Som andra egendomligheter för Österbotten kan anföras, att beskattningssättet i detta landskap icke överensstämde med beskattningssättet i övriga delar av Finland. Så beräknades t. ex. mantalspengarna i Österbotten efter en annan skala än uti övriga delar av Finland.[2] Då ständig rotering infördes i denna del av riket, bibehölls utskrivningssystemet i Österbotten.

Av allt det ovan sagda framgår, att 1600-talet utgjorde en tidsperiod, under vilken Österbotten stod så att säga på sidan om det övriga Finland, under långa tider administrerades samman med svenska landskap och i räkenskaperna sammanfördes med Norrland. När Österbotten åter kameralt började hänföras till Finland, kan icke sägas, enär erforderliga källor för undertecknad icke funnits att tillgå. Särskilda »stater» uppgjordes nämligen icke för Finland efter mitten av 1600-talet. — När Österbotten år 1674 slutligt skildes från Västerbotten, kan man väl anse, att det största hindret för landskapets närmare anslutning till Finland var undanröjt. Likväl är det först i de handlingar, som från 1700-talet finnas att tillgå, man tydligen kan spåra ett nytt förhållande mellan Österbotten och det övriga Finland.

De stora olyckor, som vid början av det adertonde seklet drabbade Finland, Österbotten inberäknat, kommo naturligtvis detta landskap att framstå i närmare sammanhang med det likaledes av fienden besatta övriga Finland, ty på sidan därom stod det svenska systerlandskapet Västerbotten, obesatt av fienden och under svensk styrelse.

---

[1] Stiernman, Hövdingaminne II, sid. 361 o. 406.

[2] A. Mickwitz, De finska deputationerna vid riksdagen 1742—43, sid. 124.

Österbotten räknades efter den tiden avgjort till Finland i ordets vidsträcktaste bemärkelse, ehuru det likväl ofta händer, att det särskilt omnämnes sida vid sida med Finland. »Finland och Österbotten» äro sålunda uttryck, som förekomma ganska allmänt under 1700-talet, men det händer även ofta, att blott benämningen Finland användes och jämväl Österbotten inbegripes däruti.

Under de två tidsskedena 1714—21 och 1742—43 styrdes Österbotten av landshövdingar, som av ryssarna kallades »lagmän». Dessa lydde under en generalguvernör, vilken residerade i Åbo.

Under svensk styrelse lydde landshövdingen i Österbotten på 1700-talet vanligen direkt under regeringen i Stockholm. Dock inträdde en ändring häruti år 1747, då Gustav Fredrik v. Rosen, på grund av denfrån Ryssland hotande krigsfaran, utsågs till generalguvernör »öfwer Storfurstendömet Finland med Österbotten och Åland» för att i dessa landsändar stärka försvarsväsendet. I instruktionen säges dessutom hans åliggande vara att vårda sig om uppodlingen av »Finland och Österbotten». Han kallas dock även blott generalguvernör i Finland.[1] — Efter det Rosen återkallats 1754, lydde landshövdingarna i Finland direkt under regeringen i Stockholm ända till svenska tidens slut.

*

Vi gå då över till Österbottens ställning vid riksdagarna. — Angående landskapets representation vid 1500-talets riksdagar kan ingenting med bestämdhet sägas, ty vid de riksdagar, från vilka förteckningar över deltagare finnas att tillgå, tyckes icke landskapet hava varit representerat.

Vid 1616 års lantdag för Finland i Helsingfors var även Österbotten representerat. — År 1637, då det övriga Finland utom Österbotten var förenat till ett förvaltningsområde, utgick riksdagskallelsen till »landshövdingarna i Sverige och Österbotten», medan »generalguvernören i Finland» fick order att publicera

[1] Sv. Litt. sällsk. Förh. och upps. III, sid. 182.

plakatet i denna del av riket.[1] Den enda av ständerna undertecknade handling från 1600-talet, som för undertecknad funnits att tillgå, utgör deras förklaring av år 1649 om pfalzgreven Karl Gustavs succession. Denna »successionsförklaring» är på bondeståndets vägnar bekräftad med häradens sigill, varvid de svenska häraden grupperats landskapsvis. Sist bland dessa står »Öster Norlanden» med sigill för »nårre prosterijet» och »södre prosterijet». Däremot ingå alla övriga finländska härads sigill uti en särskild avdelning med rubriken Finland.[2]

År 1656 höllo Öster- och Västerbottens ständer ett gemensamt landskapsmöte i Torneå. När Karl X Gustav anbefallde landskapsmötens hållande år 1657, bestämde han, att sju sådana skulle försiggå »i det egentliga Sverige», däribland ett för Öster och Västerbotten i Torneå, men »Finlands ständer» borde däremot samlas i Åbo, Helsingfors och Viborg.[3] Dessa möten försiggingo även efter ovan angiven ordning. Å andra sidan höllos år 1676 ett landskapsmöte för hela Finland i Åbo; vid detta närvoro även representanter för Österbotten.

I förteckningarna över präster, som deltagit i riksdagarna under 1600-talet, stå naturligtvis de österbottniska prästerna under rubriken »Åbo stift», men vid några tillfällen, såsom t. ex. åren 1633 och 1644, äro därvid representanterna för Österbotten särskilt omnämnda, medan de åter vid andra tillfällen uppräknas blandade med övriga representanter från Åbo stift, utan att det alls omnämnes, att de äro representanter för Österbotten.[4]

Uti de tryckta riksdagsmannaförteckningarna från 1700-talet stå adelsmännen upptagna efter namn och värdighet, prästerna efter stift och städerna efter en viss rangskala, utan att någon ordning efter landsdelar, inom vilka de äro belägna, följes. Allmogens representanter stå åter upptagna landskapsvis, varvid vart landskap fått samma nummer som i 1634 års regeringsform. Österbotten står sålunda, som det adertonde land-

[1] C. v. Bonsdorff, Ålands ställning under »svenska tiden», sid. 11.

[2] Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut, sid. 1116.

[3] F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarne av pfalziska huset I, sid. 264.

[4] Bexell, Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnas historia.

skapet, näst efter Västerbotten. Av dessa förteckningar kunna alltså icke några slutsatser dragas angående Österbottens ställning till Finland i representativt avseende. Gå vi så över till att undersöka riksdagsbesvären och de kungliga resolutionerna därå, skola vi finna, att österbottningarna vanligen inlämnade egna besvär och fingo egna resolutioner. — Prästerskapets besvär äro de enda, som finnas klart överskådliga att tillgå, tack vare Leinbergs samling. Klart och tydligt framlyser där den skillnad, som under 1600-talet göres mellan »finska» och »österbottniska» riksdagspräster. I regeln inlämnade de österbottniska prästerna egna besvär, men någon gång hände det dock, att de vid sidan av sina egna besvär inlämnade gemensamma med Åbo stifts övriga prästerskap, så t. ex. åren 1642, 1647, 1650 o. s. v. I sådant fall gjorde dock regeringen alltid i resolutionerna skillnad mellan »finnar» och »österbottningar». Så är år 1642 den kungliga resolutionen given på prästerskapets från »Finlandh och Öster Norlanden» besvär, år 1647 på prästerskapets från »Finland och Österbottn» besvär o. s. v.[1] I resolutionen å »Biskoppens och samteliga prästerskapetz i Åbo stifft» besvär av år 1668 gives utlåtande på alla övriga frågor än de, som beröra Österbotten, ty angående dessa hänvisas till specialresolution.[2] I resolutionen å hela prästerskapets i Åbo stift besvär av år 1675 finnes en särskild avdelning för Åland, men Österbotten tilldelas åter specialresolution.[3] Samma var förhållandet år 1680.

Även i allmänna skrivelser, som i samband med riksdagarna utgingo, göres noggrann åtskillnad mellan de två delarna av Åbo stift. Så utgick t. ex. år 1665 en skrivelse till alla församlingar i »heela Finland och Österbottn» om insamlande av bidrag för den finska församlingen i Stockholm. Även vid andra tillfällen utgingo skrivelser till prästerskapet i »Finlandh och Österbåtn». Den nedre delen av Åbo stift och hela Viborgs stift sammanfördes sålunda under benämningen Finland, men Österbotten nämndes särskilt.

---

[1] Leinberg, Finska prästerskapets besvär, sid. 50 o. 70.
[2] Densamme, l. c., sid. 164.
[3] Densamme, l. c., sid. 410.

Såsom redan i annat sammanhang påpekats, göres under 1700-talet mindre skillnad mellan Finland och Österbotten, och detta kommer också vid riksdagarna till synes. Under denna tid hände det, att resolutioner gåvos på hela prästerskapets från Finland besvär, utan att Österbotten särskilt omnämnes. Dock var skillnaden ännu under detta tidsskede så stor, att vid riksdagsmannaval »Åbo stift sönderföll av sig självt i Österbotten och nedre delen av stiftet på grund av olika ekonomiska rättigheter och andra prästeprivilegier».[1] Då antalet riksdagsmän från stiftet blev bestämt, tre utom biskopen, blev därför praxis, att Österbottens prästerskap valde en samt den övriga delens prästerskap gemensamt två. Under den tidigare frihetstiden anhöllo de österbottniska prästerna att få sända två representanter och gjorde detta under tre riksdagar, men efter 1742 tyckte de, att detta blev för kostsamt och vägrade att efteråt sända flere än en.

Var och en stad inlämnade vanligen genom sin representant egna besvär, men det hände även att grupper av städer, som ägde gemensamma intressen, inlämnade gemensamma besvär. Så skedde t. ex. år 1680. Uti den resolution, som gavs därå, särskiljas »finska» och »österbottniska» städer.[2] Dock inträdde även på detta område ett närmande mellan Österbotten och det övriga Finland under 1700-talet. Så inlämnade alla finländska städer under riksdagen 1742—43 gemensamma besvär, utan att de österbottniska särskilt nämnas.[3]

Den österbottniska allmogen inlämnade alltid egna besvär. Ofta hände det, att det norra och södra Österbottens invånare inlämnade skilda besvär. T. o. m. en eller ett par socknars invånare kunde ensamt för sig göra detta.

Under frihetstidens riksdagar tillsattes s. k. finska deputationer. Så utsågs vid riksdagen 1742—43 två sådana deputationer, vilka skulle uttala sig om »Finlands och Österbottens» besvär samt verka för dessa landsdelars förkovring. Vid samma

---

[1] L. Stavenow, Studier i ståndsriksdagarnas historia, sid. 61.

[2] Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut, sid. 1866.

[3] Mickwitz, De finska deputationerna vid riksdagen 1742—43, sid. 101.

tillfälle tillsattes en kommission för att undersöka, vad befolkningen i »Finland och Österbotten» lidit under kriget mot Ryssland.[1] Gemensamma åtgärder vidtogos således för Österbotten och det övriga Finland, men de två landsdelarna nämnas ännu vid denna tid sida vid sida med varandra.

*

Av betydelse för kännedomen om den uppfattning man under svenska tiden hyste rörande Österbottens ställning, äro geografiska arbeten från denna tid. Från medeltiden finnes icke något geografiskt arbete eller kartverk, som kunde giva klart besked om vart man vid denna tid i geografiskt avseende räknade Österbotten. Det med Västerbotten gemensamma namnet Norrbotten giver dock vid handen, att dessa landskap även geografiskt ansågos höra samman. Ericus Olai stöder i sin krönika detta påstående genom följande uttalande: »Helsingia cum regionibus in Norlandiis sibi conjunctis, que sunt Angermania, *Norbotnia*, Medelpadia et Gestricia, quas regiones fluvius Elff distinquit a Suecia.» Av detta framgår, att »Norlandia», till vilket han räknade »Norbotnia», av Ericus Olai betraktades såsom en särskild landsdel, som icke räknades till »Suecia».

Under 1600-talet, då Österbotten, såsom redan klargjorts, administrativt och representativt närmast var sammanfogat med svenska landskap, synes det däremot geografiskt hava hänförts till Finland. Wexionius-Gyldenstolpe räknar sålunda i sin »Epitome Sueciæ, Gothiæ, Fenningæ etc.» Österbotten till Finland i vidsträckt bemärkelse. — Samma är förhållandet med Tuneld, som i sin märkliga geografi från medlet av 1700-talet räknar Österbotten till Finland. Den nära gemenskap han likväl ansåg, att Österbotten ägde med Västerbotten angives genom följande märkvärdiga påstående: »I forna tider har Österbotten tillika med Västerbotten bildat ett konungarike, som av sina särskilda konungar styrts. Av dessa märkes konung Dumbus.»[2]

---

[1] Mickwitz, l. c., sid. 3 o. 20.
[2] E. Tuneld, Geografi över konungariket Sverige, sid. 180.

Även uti samtliga kartverk från svenska tiden, som undertecknad haft tillfälle att granska, har Österbotten hänförts till Finland. Av dessa äro Burei karta från 1620-talet samt Hermelins och Hällströms kartor från slutet av 1700-talet de förnämsta.

*

Härmed har denna undersökning nått sitt slut. Dess uppgift har varit att giva en bild av Österbottens ställning till det övriga Finland intill år 1809. Resultatet sammanfattas här nedan i korta ordalag uti fem punkter.

1) I kyrkligt avseende har Österbotten alltid hört till Åbo stift, men genom olika ekonomiska rättigheter och särskilda prästeprivilegier utgjort en avskild del av detta.

2) I judiciellt hänseende har landskapet ända till 1776 varit förenat med vissa delar av det övriga Finland till en lagsaga, men dock under en del tider bildat ett underlagmansdöme.

3) Man måste anse, att Österbotten under medeltiden och en stor del av 1500-talet administrativt sammanfördes med svenska landskap, också om det icke var förenat under en hövding med dessa; dock förekomma undantag från denna regel. Under Johan III:s tid sammanfördes Österbotten med Finland. Däremot administrerades Österbotten åter under 1600-talet samman med svenska landskap och finnes t. o. m. under detta tidsskede någon gång upptaget under rubriken »Sverige», medan övriga finländska landskap stå under rubriken Finland. Å andra sidan var Österbotten ett par gånger under detta århundrade förenat med det övriga Finland till ett generalguvernement, men omnämnes då alltid vid sidan av Finland. Under 1700-talet räknades Österbotten till Finland, men nämndes även då ofta sida vid sida därmed.

4) I representativt avseende stod Österbotten under 1600-talet, om man dömer av de källor, som för undertecknad funnits att tillgå, skilt från det övriga Finland. Om landskapets ställning vid 1700-talets riksdagar kan icke något bestämt uttalande fällas, men tydligen stodo de österbottniska riksdagsrepresentanterna samman med de övriga finländska, när någon landsgemenskap ifrågakom.

5) Man måste anse, att Österbotten under medeltiden och förra hälften av 1500-talet sammanfördes med Västerbotten och övriga norrländska landskap, men under 1600- och 1700-talen räknades det såsom fallande inom det geografiska begreppet Finland.

*

Det är i själva verket icke så underligt, att Österbotten under gångna tider varit provinsiellt särskilt från det övriga Finland. Naturen hade genom djupa, nästan ogenomträngliga skogar, kärr och ödemarker avskilt österbottningarna från den övriga delen av vårt land, men däremot genom det sammanbindande och förenande havet gynnat deras förbindelser med de mitt emot å andra sidan Bottenhavet belägna svenska landskapen. Dessutom är det naturligt, att den del av Österbottens invånare, som genom sin svenska nationalitet antagligen vid denna tid främst representerade landskapet, enär deras finska grannar ofta saknade kunskap i svenska språket, skulle mera känna sig dragen till sina stamförvanter å andra sidan Bottenhavet än till de finländska grannlandskapens till större delen finska invånare.

Så skildes förr i tiden Finland och Österbotten — finnar och österbottningar. Men ännu i dag lever en ganska stark provinsanda hos österbottningarna. Österbottningen känner sig väl som finländare, men även — och kanske detta främst — som *österbottning*. Han vill på intet sätt gå miste om sitt »landskapsmannanamn», han är stolt däröver och tycker, att det förpliktar. Österbottningen äger en starkare självkänsla än övriga finländare. Det ligger dock ingenting ont i denna provinsanda och självkänsla, utan tvärtom någonting, som eggar och manar till framgångsrikt arbete för fäderneslandet. Därför leve ännu i dag den österbottniska självkänslan!

Meddelanden och Aktstycken.

Till den indelta finländska militärens historia.

(1854 — 1868.)

III.

Uniformerna.

Uti denna tidskrift (h. 1—2 år 1922) skildrade jag i korthet, våra år 1868 upplösta indelta skarpskyttebataljoners såväl krigsminnen som deltagande uti det historiskt ryktbara lägermötet å Parola malm sommaren 1863. — Som avdelning III i min undersökning om dessa trupper, vill jag här upptaga till behandling deras uniformsförändringar under en tidsperiod av föga mer än 13 år.

Sommaren 1854, då de två första indelta bataljonerna (1:a Åbo- och 2:a Wasa-) formerades, kände man sig inom landet naturligtvis mycket hänförd över sin s. k. »nationalmilis'» pånyttfödelse. Självfallet önskade man också teckna de indeltas uniform i den urgamla nationalfärgen — *grått*. Jag har ej lyckats uppspåra någon officiell beskrivning på dessa första uniformer. Förmodligen har en dylik heller aldrig ens utfärdats å högsta ort. På senatens initiativ [1] förseddes antagligen den indelta soldaten med den mest praktiska och billigaste dräkt, som man då i den första brådskan kom över, nämligen en kostym av äkta finsk *vadmal*. Uti ett skriftligt meddelande till författaren av år 1912 delgiver mig generalmajor Hugo Schulman, att den första vapenrocken sommaren 1854 tillverkades av *grått tyg med ståndkrage och byxor av samma färg*. — Denna några och sextio år senare i tiden (under vår evigt ärorika frihetskamp 1918) för alla samhällesbevarande element i detta rike så hyperpopulär vordna gråa skrud ansågs

[1] Uti k. senatens för Finland nådiga kungörelse av den $^{27}/_{6}$ s. å. stadgas bl. a. »att kostnaderna för underbefälets och manskapets vid dessa bataljoner första beklädnad och beväring, samt hela den nu till tjänstgöring kallade indelta truppens underhåll, under den tid kriget varar, skall af allmänna medel bestridas».

emellertid redan hösten 1854 av maktens innehavare vara olämplig och omedelbart tarva korrigeringar av genomgripande art. Kanske föreföll den enkla, nationella uniformen även, sedd genom ryska glasögon, alltför bjärt avstickande från den inom kejsardömet fastställda.

I början av september 1854 publicerades också i »Finlands Allmänna Tidning» ett allerhögst fastställt nytt uniformsreglemente för de under uppsättning varande 1:a och 2:a indelta bataljonerna.[1]

Uniformen utgjordes av den för ryska armén bestämda av *mörkgrönt kläde.* Krage, uppslag och uppvikningar på skörten skulle förfärdigas av samma tyg som uniformen. Kanten å övre delen av kragen, framför, å uppvikningarna på skörten, uppslagen och klaffarna skulle tillverkas av *ljusblått kläde.* — Underofficerarna skulle tilldelas vanlig arméinfanterigalon (silver) å krage och ärmuppslag, musikanterna erhöllo vita band av tråd, som vanliga ryska armé-musikanter. *Axellapparna* skulle sys av samma ljusblåa kläde och förses med resp. chiffer (truppens ordningsnummer och ryska bokstäverna: П. Ф.). *Knapparna* voro vita av tenn, försedda med samma chiffer som axellapparna. *Benkläderna* voro av samma kläde som uniformen och försedda med en ljusblå tygkant på vardera sidosömmen. Huvudbonaden bestod av *kask*, vars flamma var av vitt bleck; uti den s. k. hjärtskölden förseddes örnen med Finlands vapen samt bataljonens chiffer. Kasken tillkom ej sultan. — För herrar officerare var beklädnaden av samma färger som manskapets. Deras *epåletter* voro silverkransade med matta av ljusblått kläde och truppens chiffer. —

Egendomligt nog återtogs några få år därpå på kejsar Alexander II:s befallning det gråa uniformstyget i bruk vid våra indelta skarpskyttebataljoner. Kanske var åtgärden av tvingande beskaffenhet, ty helt säkert led Ryssland, som bort leverera åt våra trupper nya förråder av mörkgrönt kläde, tillföljd av det allt annat än lyckligt avslutade orientaliska kriget självt brist på varan. De finländska indelta skulle därför än en gång, åtminstone temporärt, iklädas fädrens gamla, beprövade gråa krigarskrud. — Enligt generalmajor Birger Åkerman[2] fick uniformsbeklädnaden nu följande utseende: (Jag meddelar här endast skiljaktigheterna mellan den gamla- och nya uniformsmodellen.)

[1] Författningens giltighet utsträcktes senare under samma och följande år även till de övriga sju indelta finl. trupperna.

[2] Se hans uppsats »Finska militären under förra seklet» (Finsk Militärtidskrift N:o 7—8 år 1921, s. 209). General Å. meddelar oss där, egendomligt nog, endast denna enda uniformsmodell och angiver ej ens när den togs i bruk. Hans uppgift om att den gråa färgen utbyttes mot mörkgrönt år 1866 är grundfalsk. Förmodligen åsyftar han 1860, vilket förvanskats under tryckningen.

Huvudbonaden (= infanterikivern) erhöll pompong av ljusblått ylle för underbefälet och manskapet samt en dylik av silver för herrar officerare. *Vapenrocken* (av hittills gällande modell), skulle tillverkas av *grått kläde med mörkgröna* ärmuppslag och krage samt *ljusblåa kanter*. — *Benkläderna* skulle även förfärdigas av samma gråa tyg som vapenrocken. Under sommarmånaderna finge byxor av vitt lärft användas. — Detta reglemente genomfördes inom våra indelta bataljoner småningom och naturligtvis under iakttagande av nödig förslitningstermin åren 1856 och 57. —

Den gamla, nationella klädesfärgen skulle dock ej heller nu bliva av lång varaktighet. I början av 1860 dekreterades nämligen, att våra indelta truppers uniformer återigen skulle tillverkas av det mörkgröna kläde, som användes av ryska arméinfanteriet. Dessutom förordnades, att knappar, galoner, epåletter etc. skulle förgyllas samt att de förstnämnda ej mera skulle förses med chiffer. — Något senare ersattes också kivern med den s. k. *kepin*, som till paraddress förseddes med tagelplym. — Sådan var våra indeltas uniform ända till upplösningen 1868.

Angående motiven till den sista uniformförändringen känner jag till tvenne olika versioner. Den förra, som kanske är mer trovärdig, ser i åtgärden endast ett bevis för att det dåmera fanns god tillgång på det mörkgröna armékládet i Kejsardömet samt att våra indelta bataljoner dessutom, beträffande metallfärg och huvudbonad, måste bringas i överensstämmelse med rikets övriga skarpskyttetrupper. — Den andra versionen åter, som jag medryckande och talangfullt hört general Hugo Schulman kåserivis utlägga sommaren 1912, är i korthet följande:

Det var stor emottagning i Vinterpalatset i Petersburg i slutet av år 1859. Bland lysande generaladjutanter, som omgåvo Alexander II:s person uti Georgs-salens vita ljus, märktes även Finlands generalguvernör, greve Berg. Den yverborna, vadderade och genom konstgjorda medel föryngrade höga herren bar vid tillfället sin 1:a Åbo indelta bataljons uniform [1], som ännu då var förfärdigad av grått kläde. Det var tydligen första gången man vid detta skimrande hov sett en dylik säregen skrud, och greve Bergs person väckte självfallet en viss uppmärksamhet. Snart hade också Alexander fått syn på den gråklädde generalen och vinkat honom till sig:

»— Hör du Feodor Feodorovitsch, du bär verkligen en fördömt smaklös uniform, jag måste snart försöka skaffa din indelta, duktiga bataljon en mycket finare» skulle han utropat och smålett med skalken i ögonvrån mot sin gunstling.

[1] Greve B. hade kort förut utnämnts till honorär chef för sagda trupp och bar dess skrud vid många solenna tillfällen, tills han två år därefter avgick från sitt ämbete i Finland.

Hjalmar Krook.

Svenska opinioner och händelserna i Finland 1808—1809.

Händelserna i Finland 1808—1809 gjorde ett djupt intryck på allmänheten i Sverige. Därom bär den yngre skaldegenerationens alstring vittne. Stolt och med ädel harm över det lömska överfallet sjunger Tegnér sin krigssång, bittert och sorgset klagar Atterbom efter fredsslutet, att »det gamla Sveriges sol är nedergången». Bittrast kändes nesan av förräderiet på Sveaborg. I sin »Syn» kväder Atterbom redan den första nidsången över fästningens trolöse kommendant.

Förräderiet på Sveaborg bredde sin slagskugga över de politiska händelserna i Finland. Anjala-förbundet levde ännu i friskt minne, och underrättelserna från Finland, trohetseden till den ryske kejsaren, ordensutmärkelserna, som kommo de högre finländska ämbetsmännen till del, samt Borgå lantdag bidrogo att skapa föreställningen om ett mer eller mindre allmänt förräderi. Motiven för de finländska ämbetsmännens handlingssätt voro endast dunkelt kända, och fantasien fick fylla i det man på annat sätt ej kunde få vetskap om. Att biskop Tengström skulle bli ärkebiskop över alla lutherska församlingar i ryska riket var ett rykte, som *efter* kriget vann tilltro även på omdömesgillt håll i Sverige.[1] Detta låter en bäst ana vilka föreställningar, som kunde hysas om förhållandena i Finland, medan kriget ännu pågick. — Härtill kom ytterligare, att den svenska regeringen vidtog stränga åtgärder mot de finländska ämbetsmän, som mest öppet gått de ryska inkräktarnas ärenden. Vasa hovrätt tilltalades och förklarades suspenderad, och enskilda ämbetsmän utsattes för liknande åtgärder.

Det är emellertid troligt, att åsikterna om de finländska förhållandena skiftade. De torde ej ha saknats, vilka förstodo den svåra ställning, i vilken ämbetsmännen i Finland blivit försatta. Sålunda skriver Anders Schönberg till Tengström i okt. 1810: »Jag föreställde mig nogsamt och påtänkte ofta med oro Herr Biskopens och några flere Wänners belägenhet under kriget, svårast för dem, som innehade betydeliga ämbeten.» Från olika håll mottager Tengström försäkringar, att tänkesätten mot honom vore desamma som förut.[2] En brevskrivare tager kriget och krigshändelserna filosofiskt och betraktar krigets utgång såsom en olycka, i vilken den enskilde hade att tänka på sitt eget bästa. Han beklagar nämligen, att biskopen ej mer kunde räknas bland svenska undersåtar, och fortsätter härefter på

[1] O. Hambræus till Tengström $^{10}/_{4}$ 1810. Tengstr. brevsaml.

[2] Anders Schönberg till Tengström $^{17}/_{10}$ 1810, M. Rosenblad till Tengström $^{12}/_{8}$ 1815.

latin: »Omnia apud nos ruunt in pejus, discentium omnium maxima res perturbatæ — finis forsitan quod et qua de Svecia restant Provinciæ in alienam intra breve tempus abibunt potestatem. Dii nobis sint propitii — Patria ubi bene.»[1]

I någon mån äro dessa uttalanden framkallade av en önskan att bibehålla vänskapen med en gammal bekantskap, men tydligen har läggningen hos tidens människor underlättat förståelsen för de politiska händelserna i Finland. Därpå hänvisa bl. a. kammarrådet Fr. Nybergs uttalanden. Själv född i Finland och betraktande detta som sin fosterbygd, hade han såsom överkrigskommissarie vid finländska högkvarteret med oro sett, huru bit efter bit av hans hembygd blivit besatt av de fientliga styrkorna och med djup övertygelse förespått Finland en mörk framtid trots alla löften från ryskt håll om bibehållandet av landets självständighet. Trots all grämelse han kände över förhållandenas sorgliga utveckling finner man ej i hans brev några klandrande uttalanden om de ledande personligheterna i Finland. Tvärtom skriver han i anledning av åtalen emot landshövdingarna Wahnberg och von Troil: »Jag känner ej annan orsak till Wahnbergs och von Troils olycka, än att de svurit och blindvis utfärdat författningar efter fiendens vilja.» Omisskänligt tala orden om brevskrivarens medlidande med de anklagade ämbetsmännen, ett medlidande som växer till sympati, efter det Nyberg i Finland varit i tillfälle att närmare känna krigstidens förhållanden.[2]

Det är likväl troligt, att de, som ställde sig förstående voro de färre. Isynnerhet den första tiden efter kriget synes man strängt ha dömt den finländska politiken under krigstiden. I känslan härav avfattade biskop Tengström sitt bekanta brev till prosten Hambræus i tydlig avsikt att försvara sig mot beskyllningarna för förräderi.[3] I sitt svarsbrev meddelade Hambræus, att han skyndat att bekantgöra innehållet av brevet hos biskopens vänner i Sverige, men han tillfogar därjämte: »min misstrogenhet i dessa kritiska tider gör mig i denna som andra delar rädd och försiktig. De äro så få, som kunna eller vilja se sakerna på sin rätta sida. Odi profanum vulgus et arceo.»[4]

Senare berättade Hambræus emellertid[5], att han i utdrag låtit brevet cirkulera med en liten förändring av »ett något sträft uttryck om förre konungens rådgivare». I fortsättningen ger Hambræus

---

[1] Sv. Anders Hedin till Tengström $^{6}/_{11}$ 1809.

[2] Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808—1809 utgivn. av R. Hausen, Sv. litt.sällsk. skr. CXXX, s. 8 o. 168.

[3] Tengström till Hambræus $^{6}/_{10}$ 1809 publ. av R. Cederberg i Hist. Arkisto XVI.

[4] Hambræus till Tengström $^{29}/_{10}$ 1809.

[5] $^{29}/_{11}$ 1809.

upplysningar om åsikterna beträffande Finland. Han uttalar förhoppningen, att det icke misshagade biskopen, att hans brev blivit allmännare känt, »då ändamålet därmed var att justifiera Brors tänkesätt och förhållande i alla goda och förståndiga menniskjors omdöme. Jag föranleddes därtill af ej mindre egen hog, än den förtjusning, hvarmed desse underrättelser emottogos af Brors vänner. Just.-rådet Poppius[1] ville at jag skulle låta trycka det, äfvenså Dr Blom[2], likväl med sådan förändring at författaren blef okänd, blott för at visa tänkesättet hos en Finsk Embetsman; men jag kunde ändock med sådan varsamhet ej samtycka därtill, endast derföre, at ej genom någon obehagelig tillämpning Brors ställning på sin ort kunde lida någon men. I sig sjelf är dock allt — — — oskyldigt, och skulle som jag tycker kunna läsas med lika bifall af både svenskar och ryssar. Jag kan ej neka, at äfven jag någon gång i sällskaper hört framskymta något förklenligt om Brors förmenta åtgjerder i fjol, stödt på gissningar och suppositioner, och jag har vid sådana tillfällen aldrig kunnat dölja min smärtande indignation deröfver. Det kan djupt såra hvart redeligt hjärta, at höra dumma gjökar räisonera öfver ämnen och ställningar, som de aldrig försökt, och aldrig var i deras förmåga at göra sig något begrepp om. Det som tröstat mig är at kloka och förståndiga menniskjor döma helt annorlunda.»

Den $^{5}/_{12}$ 1809 återkommer Hambræus ytterligare till saken. »Beträffande de utspridde rygten om förräderi och trolöshet hos någre Finl:ds Invånare», säger han, »så hade väl desse sitt första uphof från Sveaborgs öfvergång. Det kunde icke fela at ju månge hade mer eller mindre del i Cronstedts förhållande. Därnest från upresningen på Åland, hvars anstiftare för at draga så mycket större ära af sin hjeltebragd taxerade alle andre för förräderi. Som desse sjelfve voro af lägre classen, så var det tydligt at alle öfver dem något upphöjde voro sin konung otrogne. De behöfde blott säga och namngifva hvilka och huru skulle de icke tros?[3]

Då jag i Juni månad 1808 kom hit, var tonen allmän, och jag ansågs af nästan alla för en statsbrottsling. Från et fenster i et högförnämt hus, det jag passerade förbi (det var skada till sägandes Riks Cantzlerens)[4], hviskades: der går den förrädaren. Jag fick höra det efteråt

---

[1] Just. råd. Gabr. Poppius, född i Finland, kvarstannade i Sverige efter fredslutet, senare president i kommersekoll. och statsråd.

[2] I. R. Blom (?) ämbetsman, vitter författare.

[3] Hambræi personliga motvilja mot ålänningarna är uppenbar. Han hade som bekant efter den åländska resningen blivit fängslad av bönderna, beskylld för förräderi, och ställd till svars för sitt brott. Han frikändes från anklagelserna och deltog senare t. o. m. i 1809 års riksdag.

[4] Förmodligen det hus, som tillhört Sveriges siste rikskansler Fredrik Sparre.

genom en domestique. Rygtet at jag med flere andre namngifne redan voro afförde till Smedjegården, var så allmänt, innan jag kom hit, at det fann tro hos mine härvarande bröder och flere äfven af uphöjdare tänkesätt. Jag mötte på gatan Lenngren [1], som icke kunde neka, at äfven han till sådan grad varit förvillad.

Dock började tonen straxt falla och förändras. Därtill verkade mest sjelfva plumpheten och öfverdriften i denna fabel. Då man fann sig däri så groft bedragen, gick man lätt öfver till den andra tanken, at alle, på sådant sätt vanrycktade, voro oskyldige offer för vanvettet och fanatismen. Mig frågades från alla håll: huru är det med Landsh:gen Troil? huru med biskop Tengström? Bror kan begripa hvad jag skulle svara. Alle så väl Brors som hans vänner betygade däröfver sin hjerteliga glädje och jag däremot min lika stora förundran, at ens en så orimlig tanke nånsin kunnat finna rum hos kloke menniskjor.

Jag hade så mycket lättare at rätta förvillelsen och verka på allmänna tänkesättet som jag blef allestädes sökt och frågad. Folk, som jag aldrig sedt, eller känt, upsökte mig, särdeles sådane som då redan börjat fatta något misstroende till Gummerii och Aréns [2] uppgifter, och ville veta sanna förhållandet. Jag blef på åtskillige ställen buden till middag, och andra på min räkning i sådant afseende, och det var mig en ljuf tillfredsställelse at få skatta åt sanningen och oskulden.

Numera äro alle kloke och förståndige från dessa griller, och blygas erkänna at de nånsin varit smittade däraf. Allmänna hopen och Pöbeln, som vill i allt finna förräderi kan aldrig därifrån cureras, och bland dem finnes manfolk af alla stånd och alla classer.» Sist nämner Hambræus vad opinionen haft att säga särskilt om Tengström och von Troil. »Det man lägger Bror till last», heter det, »är at hafva alltför lätt antagit hvad ryssarne velat, lämnat sin åtgjerd till hämmande och dämpande af en önskad allmän resning, styrkt och rådt till stillhet och undergifvenhet under den nya Öfverheten, också at icke vägra edgången, och Gud vet allt hvad sladder. Om landsh:gen Troil heter det, at han ogerna undergifvit sig ryska väldet, satt sig emot åtskillige dess anstalter till landets hårdare behandling, mildrat och efter sin förmåga förekommit folkets nöd etc.»

Hambræi ovan anförda uttalanden äro märkliga i mer än ett avseende. De giva oss en livlig föreställning om opinionens svängningar under krigstiden. De låta oss också se, hurusom Tengströms »justifikation» av en del samtida fann ett övertygat gillande. Likväl måste ju även Hambræus medgiva, att »de kloke och förståndige», som voro

---

[1] Stockholms-Postens utgivare C. P. Lenngren.

[2] De bekanta ledarna för den åländska resningen.

befriade från alla »griller» ej följdes av den »allmänna hopen och pöbeln», men han slår undan det med en för upplysningsmannen karakteristisk överlägsen gest.

Emellertid synes det, som om man några år efter kriget bedömt händelserna i Finland på ett annat sätt. I ett brev av den $^{27}/_{9}$ 1815 säger kyrkoh. E. J. Frosterus, vilken under någon tid vistats i Sverige, att han hade »goda skäl att tro, det den afvoghet, som för några år sedan lärer yttrat sig vis-a-vis vissa här i landet, numera försvunnit.» Brevskrivaren säger, att han gjort bekantskap med biskop Almqvist, som varit känd såsom en av »de starkaste skrikarna», men oaktat dennes öppenhjärtighet hade intet undfallit honom, som givit anledning till missnöje över hans omdömen om Tengström. Och Frosterus tillägger: »Såsom Finne ägde jag verkelig tillfredsställelse att bivista sällskapen i Sverige, i anseende till den aktning, jag, såsom sådan, åtnjöt.»

Det är ej möjligt att avgöra, i vilken mån Frosterus bedömt ställningen i Sverige riktigt. I varje fall tyckes biskop Tengström fortfarande ha befarat en viss animositet mot Finland på svensk sida.[1] Dock förefaller det, som om den i Sverige efter kriget långt fram i tiden kvarlevande tron på Finlands längtan efter återförening med moderlandet hade förutsatt, att man icke mera hade fäst avseende vid det tidigare talet om det allmänna förräderiet i Finland. — En närmare undersökning om opinionerna i Sverige under och efter kriget vore helt visst givande.

---

[1] Tengström till Lindblom $^{5}/_{11}$ 1816 cit. i »Jakob Tengströms brevväxling med J. A. Lindblom» av M. G. Schybergson. Sv. litt.sällsk. förh. o. uppsatser 34, s. 84.

Eric Anthoni.

Underrättelser.

Svenska Litteratursällskapets Skrifter. Serien av Svenska Litteratursällskapets i Finland »Skrifter» har under året 1922 tillökats med sex band. Av verket *Nylands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600* har en andra del utkommit (omfattande sid. 319—639), liksom den föregående redigerad av Greta Hausen. Skrifter 160. — *Folkloristiska och etnografiska studier* ha utkommit med en tredje volym (246 sid.), utgiven av K. Rob. W. Wikman och tillegnad prof. Edv. Westermarck på hans sextioårsdag. (Skrifter 165). — Karl Flodin har som n:r 161 av Skrifter publicerat en omfattande monografi över den kände musik- och svenskhetsvännen *Martin Wegelius* (1846—1906). Arbetet ger en pietetsfull, väl dokumenterad skildring av den märklige bildningsförkämpens liv och gärning (588 sidor). — Av Förhandlingar och Uppsatser har utkommit del 35 (1921; Skrifter 163) bjudande bl. a. på *Geheimerådet Greve C. E. Mannerheims egenhändiga anteckningar* (142 sid.). Genom dessas publicering har utgivaren Bruno Lesch gjort den inhemska forskningen och kännedomen om de politiska förhållandena samt de handlande personligheterna i landet från 1788 ända fram till 1830-talet en betydande tjänst. C. E. Mannerheims klart och skarpt formulerade »anteckningar» ha som bekant tidigare endast varit kända i viktigare utdrag. Editionens användbarhet ökas genom att utgivaren försett den med en kommenterad personförteckning. Av intresse för historiker är yttermera ett i volymen avtryckt föredrag av B. Estlander behandlande i en vacker, idérik framställning *Det heroiska draget i vår nyare historia* (föredrag vid årsmötet Runebergsdagen 1922). — Äntligen bör omnämnas en volym benämnd *Per Brahes brevväxling rörande Åbo akademi I. Per Brahes brev*, utgivna av Carl Magnus Schybergson (323 sidor). Utgivaren har med erkännansvärd möda och omsorg här sammanfört Brahes samtliga brev rörande akademin under åren 1638—1680 och tror sig kunna säga, att »Brahes korrespondens rörande Åbo Akademi praktiskt taget föreligger fullt bevarad». Av intresse äro de upplysningar han i företalet meddelar om B:s olika sekreterare (Skrifter 164).

Historiallinen Aikakauskirja. Den finska historiska tidskriften har under år 1922 utkommit med fyra häften. Innehållet omfattar fyra längre uppsatser: A. Korhonen ger en grundlig och tankediger utredning av *Det revolutionära och det historiska betraktelsesättet* med talrika litteraturhänvisningar, som vittna om en mindre vanlig beläsenhet på området (sid. 1—34). J. Rinne skriver om *Den finländska fornforskninrgens uppgifter i Åbo och dess omnäjd* (10 sidor), meddelande upplysningar om de fynd av murar och byggnadsplaner, som gjorts i Åbo under nybyggnadsföretag på tomter i den historiska delen av staden. K. Grotenfelt ger en översikt av *Historieforskningens utveckling i Finland under senaste århundrade* (1800-talet, 17 sid.); J. Finne uttalar sig om *Arbetssätt ifråga om gårds- och släktforskning* (8 sidor); ett särskilt intresse tilldrar sig K. W. Rauhalas uppsats om *Förnyandet av det kommunala livet inom landskommunerna 1865*, vari förf. dock inskränker sig till att behandla det förberedande arbetet inom regeringen alltsedan frågan inom denna väcktes 1856, de uttalanden som från olika myndigheter och lantbrukssällskap inkommo, m. m. (20 sid.).— Årgången bjuder ytterligare på åtskilliga värdefulla meddelanden (»plock»), varjämte bokanmälningarna som vanligt äro anmärkningsvärda och talrika, bortåt trettio! Även underrättelseavdelningen är i överensstämmelse med en god tradition inom redaktionen rikhaltig och välskött.

Finlands historia. Av den på K. J. Gummerus' förlag i Jyväskylä utgivna illustrerade Finlands historia »Kuvallinen Suomen historia», vars första delar utkommo redan för åtskilligt mer än tjugu år sedan har nu en fjärde del fullbordats, likasom den tredje (1902) utarbetad av prof. K. Grotenfelt: *Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikana 1617—1721* (800 sidor text, 286 ill., Jyväskylä 1922). Som titeln antyder för denna del skildringen fram från Stolbova-freden över Sverges storhetstid till Nystadsfreden. I företalet meddelar utgivaren, att han haft uppgiften att fortsätta och avsluta ett av annan person, dr. O. A. Hainari, som bortrycktes av döden, påbörjat verk. Framställningen gör samma intryck av omsorg, forskarskicklighet, sunt omdöme och god berättarkonst som föregående del. Ett jämförelsevis vidsträckt utrymme har egnats bildningshistorien.

Historiallinen Arkisto. Av Historiallinen Arkisto, F. Historiska Samfundets serie, utkom vid utgången av 1922 del 30, utgörande en volym på 400 sidor. Bland bidragen står främst en (ofullbordad) levnadsteckning över den produktive polyhistorn och vicebibliotekarien *Sven Gabriel Elmgren* (1817—97), känd även som stor finskhetsvän, vilken återfunnits

bland E. G. Palméns efterlämnade papper (65 sidor). K. R. Melander bidrar med en essay om *Ernst Gustaf Palmén som historieforskare*, egentligen ett föredrag vid årsmötet 1920 (22 sidor), och samme förf. har vidare i en längre uppsats benämnd *Tankar ifråga om birkarlarne* samlat alla sina synpunkter på detta spörsmål. För sin del är han benägen att härleda namnet birkarlars första sammansättningsled ur det tyska ordet »Bier» (alltså: »ölförsäljare») och håller bl. a. före, att de norrländska birkarlarne varit till nationaliteten finnar (93 sidor). A. R. Cederberg meddelar nyttiga *Anteckningar rörande finländska ämnen i Bergius' avskriftsamling i svenska vetenskapsakademiens* (?) *arkiv* (60 sidor). Förutom ett par kortare meddelanden ingå i volymen ytterligare Historiska Samfundets protokoll för tiden 27 sept. 1920—12 dec. 1921. Hela innehållet är på finska.

Medeltida handskrifter. Vårt icke så alldeles rikliga förråd av medeltidshandskrifter ligger till en väsentlig del i de under en gången tids »fogdevandalism» för inbindning av räkenskaper använda pergamenthandskrifter, vilka en nyare tids forskning förstått att ånyo tillvarataga och hopfoga till ett visserligen mången gång fragmentariskt sammanhang. Universitetsbiblioteket i Helsingfors har i en volym delvis publicerat det arbete i sådan riktning, som med dess rätt rikliga förråd av pergamentpärmar under de senaste åren utförts: *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliotek zu Helsingfors, I, Missalia* (Helsingfors Universitetsbiblioteks Skrifter IV, Helsingfors 1922, 251 sid.). Utgivare, är mag. T. Haapanen, som med omsorg och sakkunskap löst sin uppgift. I en inledning på 30 sidor redogör utgivaren för materialets beskaffenhet och tidigare forskningar däri samt inlåter sig vidlyftigare på den viktiga och svåra frågan om pergamentbladens ifråga proveniens. En del av missalerna — denna första volym är egnad endast detta slag av de förefintliga liturgiska texterna — tror han sig med bestämdhet kunna beteckna som till ursprunget finländska. Därpå följer uppräkningen av förtecknade nummer, stigande till 369, med kort och noggrann beskrivning av varje blad. Även de av fogdarne på 1500-talet bifogade anteckningarna avtryckas. Kommentariernas språk är genomgående tyska.

Den civila förvaltningen. Fjärde delen av Joh. Ax. Almqvists *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, med särskild hänsyn till den kamerala indelningen* har sett dagen, och därmed har det betydelsefulla verket nått sin avslutning. Arkivrådet Almqvist är livligt att lyckönska härtill, och den svenska och finländska forskarvärlden står till honom för detta monumentala arbete i största tacksamhetsskuld. Verket, som utkom-

mit bland »Meddelanden från svenska riksarkivet» (Ny följd. II: 6), omfattar fyra delar på sammanlagt närmare 2,000 sidor. Det har utkommit under loppet av sex år och ter sig som resultatet av en respektingivande forskarmöda och en mindre vanlig forskarinsikt. En synnerligen sakrik och nyttig inledning egnas »lokalförvaltningen i allmänhet.» De län, som sedermera kommo att tillhöra Finland, behandlas på ett omfång av bortåt fyrahundra sidor. Arbetets översiktlighet ökas genom en serie tabeller samt person- och ortregister, sammanförda i ett särskilt band på icke mindre än 488 sidor.

Sveriges historia. Av *Svenska Folkets Historia*, utgiven på C. W. K. Gleerups förlag i Lund av Henrik Schück, Helge Almqvist, Sten Bonnesen och Carl Hallendorff har andra bandet utkommit (1922), författat av prof. H. Almqvist (Göteborg). Omfånget är 729 sidor, utstyrseln samma enkla och propra med väl valda illustrationer som föregående bands. Framställningen föres genom denna volym fram till 1654, året för Kristinas tronavsägelse. Skildringen är lättlöpande, klar och sakrik; den håller hela tiden intresset fånget och ger samtidigt en utmärkt koncentration av fakta. I dess senare delar kan förf. uppträda som specialforskare, varför hans arbete här äger ett alldeles särskilt värde. Av något intresse kan vara att konstatera, att termen finländare (»finnländare») av förf. användes för invånare i landet på andra sidan Bottenhavet. — Den nyutkomna delen befäster intrycket av att »Svenska folkets historia» synnerligen väl lämpar sig som läsning för den studerande ungdomen.

Ekonomi och historia. I en volym med rubriken *Ekonomi och historia* har prof. Eli F. Heckscher (Stockholm) sammanfört ett antal essayer egnade närmast strävandet att belysa sambandet mellan de historiska och de ekonomiska företeelserna (344 sid., Alb. Bonniers förlag, Stockholm 1922). I ett förord sammanfattar förf. i korthet grundtankarna i de publicerade studierna sålunda: »Att visa sambandet mellan nationalekonomiska och historiska studier, betydelsen av kännedomen om de allmänt eller teoretiskt ekonomiska sammanhangen för uppfattningen av de historiska företeelserna och betydelsen av insikt i den historiska utvecklingen för att fatta ekonomiska sammanhang.» Han betonar i sin första essay, behandlande »ekonomi och historia», ytterligare att utvecklingen av det ekonomiska ej heller kan avskiljas från de andra slagen av historia såsom ett med dem sidoordnat område. Dessa idéer utföras av förf. i den följande framställningen på ett fängslande och för läsaren synnerligen orienterande sätt. Mera in på det historiska området kommer förf. i studierna »De europeiska staternas finanser på Karl XII:s tid», med dess ypperliga exposéer, »Betydelsen av vår

historiska brukspolitik» och »Produktplakat i den gamla svenska sjöfartspolitikens grundlag», som direkte behandla svensk ekonomisk historia. Samtliga ha dels tidigare icke publicerats, dels nu grundligt omarbetats.

Imperialismens historia. I denna tidskrift har tidigare (årg. 1922, sid. 63 och 410) omnämnts det ypperliga arbetet av H. Friedjung *Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914*, vars andra del redan utkom posthumt. Tredje och sista bandet har numera även sett dagen (Berlin, Neufeld & Heinius, 352 sid., 1922), avslutat med ett tillägg av Otto Hoetzsch. Framställningen når här med några luckor, som Hoetzsch sökt utfylla, fram till Bukarestfreden 1913. Den präglas av samma fängslande livfullhet, saklighet och bestämdhet i uppfattningen, som kommit till uttryck i tidigare delar. (De olika, äldre och yngre stormakternas imperialism ledde ovillkorligen till en inbördes sammanstötning!)

Till Redaktionen insända skrifter:

Från Söderström & Co:s förlag, Helsingfors:

Margit von Willebrand-Hollmerus, *De svagare.* Helsingfors 1922.

Gilbert K. Chesterton, *Mannen som var torsdag.* Övers., Helsingfors 1922.

Lennart Gripenberg, *Ur mina levnadsminnen.* Helsingfors 1922.

Finlands Ridderskaps och Adels kalender 1923. Tionde uppl., Helsingfors 1922.

Lilli Forss-Nordström, *Kvick-Mick på villovägar och andra sagor.* Helsingfors 1922.

Jac. Ahrenberg, *Samlade Berättelser.* IX. *Rojalister och patrioter.* X. *Kronofogdens pengar.* Helsingfors 1922.

Ray Beveridge, *Merry Osbornes dubbelroman.* Övers., Helsingfors 1922.

Helena Westermarck, *Vägvisare.* Helsingfors 1922.

Oscar Behm, *Nödtider och brytningsår.* Helsingfors 1922.

Ernst V. Knape, *Österbottningar.* Helsingfors 1922.

John Moreton, *Det engelska arvet.* Helsingfors 1922.

Finlands frihetskrig år 1918. Tredje bandet 1—8.

Från brytningstider. Minnen och erfarenheter. Ny serie, h. 1, 2, 3, 4.

Herrgårdar i Finland, h. 1—8.

Ossian Aschan, *Minnestal över Edvard Immanuel Hjelt.* F. Vet.-Soc:s minnesteckningar o. föredrag I: 1. Helsingfors 1921.

Hjalmar Crohns, *Den vetenskapliga diskussionen om renässansbegreppet.* F. Vet.-Soc:s minnesteckn. o. föredr. I: 4.

Sigurd Nordenstreng, *Borgarståndets historia,* II. Helsingfors 1922.

Aug. Langhoff, *Sju år såsom Finlands representant inför tronen,* I, II. Helsingfors 1922, 1923.

Alf Ahlberg, *De filosofiska grundproblemen.*

Gunnar Landtman, *Immanuel Kant.*

Malte Jacobsson, *Platon som politiker.*

Gustaf Bolinder, *Naturfolkens kultur.* (»Natur och kultur», n:ris 5, 7, 8, 9).

Tor Carpelan och L. O. Th. Tudeer, *Helsingfors universitet,*

lärare och tjänstemän från år 1828, h. I, II, III, IV. Helsingfors 1921—22—23.

F. W. Ekström, Privaträttens allmänna läror. H. 1 o. 2. Helsingfors 1921—22.

Konni Zilliacus, *Stämplingar och äventyr*. Helsingfors 1922.

Bernhard Shaw, *Konstnärskärlek*. Övers., Helsingfors 1922.

Gunnar Landtman, *Nya Guinea färden*. Tredje uppl., Helsingfors 1922.

Från Holger Schildts förlag, Helsingfors:

Aug. Schauman, *Från sex årtionden i Finland*. Ny ill. uppl., provhäfte.

Zacharias Topelius, *Självbiografiska anteckningar*, utg. av Paul Nyberg. Helsingfors 1922.

Det svenska Finland, band III, h. 1—2, 3—4, 5—6.

J. R. Danielson-Kalmari, *Aleksanteri I:n aika*. II osa, 1. Werner Söderström Osakeyhtiö. Borgå 1922.

Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella, h. IV. K. J. Gummerus O. Y. Jyväskylä 1922.

Genealogiska Samfundets i Finland Årsskrift, VI. Helsingfors 1922.

Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliotek zu Helsingfors. I. Missalia von Toivo Haapanen. (Helsingfors univ. bibl. skrifter IV.) Helsingfors 1922.

Folkloristiska och etnografiska studier, utg. gm. K. Rob. W. Wikman, III. Sv. Litteratursällskapets Skrifter CLXV. Helsingfors 1922.

Curt Weibull, *Sveriges och Danmarks älsta historia*. Lund, C. W. K. Gleerups förlag 1922.

Svenska folkets historia av H. Schück, H. Almqvist m. fl. Band II. Lund, C. W. K. Gleerups förlag 1922.

Joh. Ax. Almqvist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630*. Del II: 3; III: 4; IV. Stockholm 1922 o. 1922—23. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd II: 6.

Finlands svenska landskommuner. Statistiska uppgifter sammanställda av Ernst Lindelöf. Skr. utg. av Samf. Folkhälsan i Sv. Finland. II.

Bärbi Luther, *Om fritidshem*. Uuno Kivistö, *Gosskultur*. Gen. Mannerheims barnskyddsförbunds publ. nr. III o. IV.

Historisk Tidsskrift (norsk), 1. Levering 1922.

Historiallinen Arkisto XXX, Helsingfors 1923.

Jalmari Jaakkola, *Pyhän Eerikin Pyhimystraditsionin, kultin ja legendan synty*. Helsingfors 1922 (Hist. Samf. Historiallisia tutkimuksia IV, 1).

Ilmari Manninen, *Pohjoisen Karjalan vanhanaikainen talous*. Helsingfors 1922. (Hist. Samf. Historiallisia tutkimuksia V).

Norvegia Sacra. Andre Aargang 1922. Steenske Forlag. Kristiania 1922.

J. W. Ruuth, *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet.* Fjärde häftet. (Bidr. t. Åbo stads hist. utg. av Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Andra serien, XIII). Helsingfors 1923.

Historiallinen Aikakauskirja h. 3, 4, 1922.

Finsk Tidskrift t. 93, h. 3, 4, 5, 6; t. 94, h. 1, 2, 3.

Det Nya Sverige h. 11, 12, 1922; h. 1, 2, 3, 1923.

Historisk Tidskrift (Stockholm) h. 2, 3, 4, 1922; h. 1, 1923.

Svenskbygden h. 8, 9, 1922; h. 1, 2, 3, 4, 1923.

Nordan h. 1, 2, 1923.

Finnländischer Merkur, h. 19, 26, årg. 1922; h. 1—8 1923.

Kontoristen h. 10, 11, 12, 1922.

Kontorsvärlden h. 1, 2, 3, 4, 1923.

Med detta häfte medföljer en bilaga.

"Démarche"-projektet vid 1899 års urtima lantdag.

Av

M. G. SCHYBERGSON.

Det är intressant att följa utvecklingen av den opinion i Finland, som från början av 1890-talet reste sig emot de ryska nationalistiska angreppen. Till en början ställde man sig på den lojala ståndpunkt, där Finland stått från 1809. Man vände sig till kejsaren i vördnadsfulla noter och hoppades, att hans avgörande ord skulle utjämna konflikten. Men ju mera angreppen skärptes, dess större blev styrkan i försvaret, tills slutligen radikala utvägar tillgrepos, som tidigare skulle ansetts otänkbara.

Ett moment i denna utveckling är striden om den s. k. démarchen vid 1899 års ödesdigra urtima lantdag. Striden drevs i hemlighet, vilket anbefalldes av de rådande politiska förhållandena. Allmänheten fick ringa kunskap därom, och senare ha förhandlingarna förblivit okända, tills d:r Sigurd Nordenstreng i andra häftet av sitt sakrika arbete »Borgarståndets historia» kastade ljus däröver. D:r Nordenstreng fann bland sekreta handlingar i riksdagsbiblioteket protokollen för den svenska lantdagsklubbens sammanträden 1899, vilka innehålla diskussionerna i frågan. Han återger huvudpunkterna i saklig, såsom hans uppgift kräver, något kort form (II sid. 401 ff.). Jag har genomgått samma handlingar och skall här i en eller annan punkt något vidlyftigare återge deras innehåll.

Lantdagsarbetet fick vid 1899 års riksdag i viss mån en ny form genom det inflytande lantdagsklubbarna erhöllo. Dessa, som förut haft endast en sällskaplig uppgift, organiserades nämligen nu så att de deltogo i och inverkade på ärendenas behandling, vilket närmast berodde på den form, i vilken värnpliktspropositionerna framlades. Dessa hade uppgjorts av en kommitté

i Petersburg, till vilken ingen finländsk medlem inkallats. De avsågo att överflytta de finländska truppernas ledning och organisation till ryska myndigheter. Det hette i dem uttryckligen, att de överlämnades till ständernas »utlåtande», vilket tydligen innebar, att ständernas åtgärd skulle inskränkas till ett yttrande, men att dessa icke skulle få fatta avgörande beslut. I det kejserliga trontalet sades, att de överlämnades till lantdagens »förberedande prövning», vilket även innebar ett förbehåll mot ständernas rätt att besluta. Man visste också, att senaten, vid behandling av värnpliktspropositionerna hade infört ett uttalande om att de i grundlagsenlig ordning borde överlämnas till lantdagen, men att detta uttalande strukits ur propositionsförslaget. Det var därför tydligt, att propositionerna voro riktade mot grundlagarna, och att diskussionen om dem i ståndens plena icke kunde bli fri och obunden. Men lantdagsklubbarna gåvo genom den sekretess, som i dem härskade, den frihet man behövde. Man samlades i finska och svenska lantdagsklubben, vilken fördelning efter språken av praktiska skäl var så gott som självfallen. Vardera klubben hade sin delegation, som vid behov anordnade möten. Ordförande och sekreterare valdes för tillfället. 1899 års lantdag fick sålunda, såsom man också någon gång sade, i viss mån likhet med en tvåkammarrepresentation med en svensk kammare (Svenska klubben) av medlemmar från adeln och borgarståndet och en finsk kammare (Finska klubben) av medlemmar från präste- och bondestånden. Det är dock att märka, att klubbmötena självfallet ej kunde fatta beslut i sak, utan att detta berodde på de skilda ståndens plena.

Den svenska lantdagsklubbens första protokoll är av 1 februari 1899. Man sammanträdde på kvällarna i borgarståndets plenisal. L. Mechelin valdes vid tillfället till mötets ordförande. Den fråga, som skulle behandlas, gällde förlängning av tjänstetiden vid den aktiva armén och erbjudande av utökning av reserven, om vilka frågor, hörande till värnpliktspropositionerna, överste K. Antell, som var medlem av värnpliktsutskottet, hade erbjudit referat. Men innan förhandlingarna i militärfrågan begynte, framlade bruksdisponenten G. Björkenheim ett förslag, som innefattade en avvikelse från programmet för kvällen. Han sade nämligen, att det föreföll önskligt, att militärfrågan,

innan en egentlig diskussion om propositionernas detaljer vidtoge, främst underkastades granskning från klubbarnas sida i fråga om alla dess delar, så att den opinion, som propositionerna och de därmed följande handlingarnas tendens framkallat, finge tillfälle att komma till uttryck. Detta med så mycket större skäl, som tvivel uppstått beträffande det grundlagsenliga i den form, vari ärendet överlämnats till ständernas behandling, ävensom rörande det uppdrag, som ständerna härigenom fått sig förelagt. Ordföranden Mechelin anmärkte härtill, att en allmän diskussion, huru ständerna borde förhålla sig till en underminerande förändring av vår statsrättsliga ställning, icke syntes så praktiskt behövlig. Men Björkenheim understöddes livligt av frih. V. M. v. Born, som sade, att en allmän diskussion vore nödvändig, innan man kastade sig in i detaljer. Han erinrade om att ständernas »démarche» kunde bliva den ena eller den andra, beroende på de dunkla ordalagen i den nådiga propositionen, och framhöll att det även vore möjligt, att man efter en närmare prövning av ordalagens innehåll skulle komma till det för många måhända överraskande resultat, att ständerna i sakens närvarande läge knappt kunde fortfara med sitt arbete. Det var frågans konstitutionella sida, dess rent formellt konstitutionella sida, som borde upptagas, innan något annat berördes. I v. Borns yttranden instämde Emil Schybergson, en av representanterna för Helsingfors. Han sade, att det väckt en viss förvåning, att icke diskussion främst ägt rum i fråga om ständernas uppgift, ständernas ställning till de formella överskridanden, som ägt rum i propositionen, och därtill hörande handlingar. Han yrkade, att man främst skulle upptaga en allmän diskussion om den form, i vilken propositionerna framträdde, och det tillvägagående, som från ständernas sida i anledning därav borde inslås.

Gentemot Rob. Hermanson, som yrkat på uppskov, sade Schybergson, att ju svårare frågan vore att lösa, dess bättre vore att gå löst på den. Det vore för lantdagsmän, som icke hörde till utskott, ej heller till de enskilda kotterier, där frågorna med speciell sakkännedom diskuterats, ytterst angeläget att få en diskussion så snart som möjligt till stånd just i denna fråga.

På förslag av ordföranden Mechelin förenade man sig om att hr Antells referat först skulle behandlas, men överlämnade åt

klubbens delegation att på nästa mötes program upptaga frågans konstitutionella sida.

Ordet »démarche» hade således redan blivit uttalat av v. Born och vidhölls sedermera såsom namn för förslaget. Man syftade därmed på en extraordinär, utöver det sedvanliga gående åtgärd, sådan som det plötsliga avbrytandet av lantdagen vore.

Démarche-frågan återupptogs vid svenska klubbens följande möte 8 februari. Det meddelades, att värnpliktsutskottet ansett frågan om den formella sidan av det svar, som av ständerna skulle avgivas, icke kunna med tillbörlig säkerhet bedömas, innan utskottet hunnit längre i sin granskning av propositionerna. Lagutskottets ordförande R. Hermanson yttrade detsamma. Men Björkenheim försvarade sitt förslag. Han medgav, att något avgörande i frågan icke kunde äga rum, innan den av vederbörande utskott blivit behandlad. Men han var övertygad om att om någon särskild démarche skulle företagas, den borde ske snart. De funnos, som åtminstone icke tillsvidare kunnat kasta loss tanken på en, redan man och man emellan och i smärre kretsar, diskuterad möjlighet för en démarche. Vare sig sedan att denna démarche skedde i form av en framställning av de förhållanden, under vilka ständerna kunna skrida till behandling av propositionerna, eller att den skedde i form av en adress, vari ständerna skulle meddela majestätet de förutsättningar, vilka voro de enda möjliga för att de kunde skrida till sådan behandling. Om de skrede till en sådan démarche skulle ständerna handla rätt icke blott mot sig själva, utan även mot folk och monark. Om ständernas svar på den konstitutionella delen av frågan komme att avgivas i sammanhang med frågan i dess helhet, kunde vederbörande undanhålla H. M. detsamma lättare, än om det avgåves medels en särskild framställning. Däri låge en praktisk fördel. Björkenheim understöddes av Schybergson, som framhöll, att det vore formellt riktigt och lojalt gentemot monarken, att framhålla, att de förutsättningar, under vilka han låtit ständerna begynna sitt arbete, ej vore överensstämmande med lag. Underläte ständerna detta, bleve de i detsamma medskyldiga uti överskridandet av grundlagen. Frih. v. Born förenade sig med Schybergson.

Följde sedan ett klubbmöte 10 februari 1899, som ägnades

åt behandling av den uppskjutna frågan om reservens organisation.

Emellertid förändrades situationen hastigt. Manifestet av 15 februari utarbetades i Petersburg och blev bekant i Helsingfors 16 febr. Att det var en grundlagsvidrig statskupp, som nedsatte lantdagen från en lagstiftande och beslutande folkrepresentation i storfurstendömet till en rådgivande provinsialförsamling, var klart för alla. Det ryska riksrådet gjordes till avgörande myndighet beträffande Finlands lagstiftning, så vitt den kunde röra riksförhållanden, medan ständerna skulle nöja sig med att avgiva »utlåtanden» om lagförslagen. Det kunde ej heller betvivlas, att manifestet närmast avsåg militärpropositionerna, som skulle behandlas och avgöras enligt detsamma. Stämningen bland allmänheten var fruktansvärt upprörd, och man väntade, att lantdagen skulle vidtaga åtgärd till det lagliga samhällsskickets försvar.

Svenska lantdagsklubben sammanträdde under dessa spännande dagar 16, 17 och 18 februari, och démarche-frågan var vid mötena huvudangelägenheten.

Den 16 februari upptogs på Mechelins förslag frågan om manifestet till överläggning. Mechelin redogjorde för aktens tillkomst och för de skäl, som kunde tala för en omedelbar démarche, från vilken han dock avrådde, såsom överskridande gränserna för lantdagens befogenhet. Han erkände emellertid svårigheten av att lugnt arbeta vidare och granska paragraf efter paragraf för att slutligen, måhända efter några månader få fram en svarsskrivelse och då först uttala sig om statskuppen. Han ville se en utväg i att ständernas arbete så vitt möjligt bleve forcerat. Arbetet med propositionerna borde få den karaktär och den riktning, att ständernas svar koncentrerades på en utredning av den statsrättsliga sidan av ämnet och utläggning av de grunder, enligt vilka ständerna kunde antaga en ny värnpliktslag. De många olikartade detaljerna borde lämnas å sido, och svaret utmynna i en begäran, att, då nu föreliggande förslag icke kunde antagas, en ny proposition måtte avlåtas.

Efter honom yttrade sig Schybergson, som i ett utförligt andragande talade för démarchen såsom den enda ständerna värdiga utvägen. Han framhöll, att ständerna, om de nu, sedan mani-

festet offentliggjorts och till fullo klargjort situationen, ginge vidare i sina arbeten, genom ett sådant förfarande måste giva anledning till den mening, att de fogat sig i de förutsättningar, på vilka propositionerna voro byggda, fogat sig i att vara en representativ församling med endast konsultativ befogenhet. »Enligt min tanke», fortsatte han, »borde lantdagen inskränka sig till den statsrättsliga sidan av saken och så snart som möjligt avfatta en svarsskrivelse samt sluta, icke med något uttalande i saken, icke ens med anhållan om proposition till följande lantdag, utan med anmälan att ständerna, för vilka lag och grundlagar måste vara rättesnöret, icke kunna under de förutsättningar, på vilka propositionerna äro baserade, skrida till arbete, utan måste undandraga sig detta.» Han var icke en av dem, som underskattade betydelsen av en representativ församling, »men bleve det en estländsk lantdag, vore det bättre att den *icke bleve alls*». Lantdagarnas verksamhet kunde avstanna för ett antal år, ja tiotal år. »På den goda bas, som byggts, skulle vi kunna fortgå långt, men det första lantdagen nedsjönke till en rådgivande församling, så vore det slut.» Ej heller i avseende å värnpliktsfrågan, som nu närmast låg om hjärtat, kunde något göras. Man uträttade även i denna fråga mera genom att säga ifrån, genom att säga, att landets ständer icke kunde arbeta under förutsättningar, som stredo mot grundlagarna.

Schybergson ansåg således det vara främst manifestet och den statsrättsliga sidan av saken, som borde föranleda protest. Värnpliktslagen stod för honom i andra rummet.

Mot Schybergson, vars yttrande hälsades med bifall, uppträdde Mechelin, som yrkade på en fullständig granskning av hela den riktning, som förnekade grundlagarna, och lagutskottets ordförande Rob. Hermanson, som särskilt stödde sig på § 38 i 1772 års regeringsform. Det heter här, att riksens ständer icke böra undandraga sig att sammankomma, då de av K. M:t blivit sammankallade, och att de böra rådslå med K. M:t om de ärenden, för vilka K. M:t dem sammankallar. En förklaring från ständernas sida om att de i fråga om propositionerna ville säga ingenting, vore därför stridande mot grundlagen. Detta yrkande, som synes något formalistiskt, vidhöll Hermanson under det följande meningsutbytet med stor ihärdighet. Till Mechelin och Hermanson

anslöt sig frih. R. A. Wrede, som ansåg, att ständerna skulle avgiva ett motförslag till propositionerna, avsett att bliva ledning vid frågans behandling i grundlagsenlig ordning. »Det är ju bättre», sade Wrede, »att vi välja en sådan utväg som är fullt laglig och som giver ständerna möjlighet att med den största möjliga kraft, med det största möjliga eftertryck framställa och motivera sin lagliga hållning». Även Rud. Elving var i huvudsak av samma mening.

Schybergson förmodade, att dessa samstämmiga yttranden berodde på att värnplikts- och lagutskottet överlagt i frågan och kommit till ett slags utskottsbetänkande, vilket medlemmarna ville vidhålla. Därtill svarade Mechelin, att så i själva verket var fallet. Utskotten hade vid sammanträde särskilt överlagt om denna fråga och kommit till det resultat han uttalat.

Därefter vände sig diskussionen, på förslag av Elis Furuhjelm till de åtgärder ständerna borde vidtaga för att förhindra att manifestet skulle bliva en »fait accompli». Svenska klubben beslöt vid möte 17 februari att uppmana senatorerna att vägra promulgation och därefter fattades vid ståndens plena beslut, att lantmarskalken och talmännen skulle resa till S:t Petersburg för att för majestätet framlägga ständernas mening.

Efter det senaten fattat sitt beslut att promulgera manifestet, sammanträdde svenska lantdagsklubben 18 februari till ett möte, vid vilket démarche-frågan mångsidigt diskuterades. Häradshövding Fr. Jansson, som var en av ståndets skickligaste och mest eldande talare, hade, såsom han själv sade, hittills iakttagit en reserverad hållning i démarche-frågan med avseende å grundlagens obestämdhet och av fruktan, att ett förhastat steg möjligen kunde framkalla en statskupp. Men han ansåg att saken nu, sedan statskuppen genom manifestets promulgation skett, mognat för energisk handling. Han blev nu en så ivrig anhängare av förslaget, att det sedermera ofta kallades Janssons projekt, ehuru han icke varit bland dem, som ursprungligen framkastat det. Ur vilken synpunkt man än såge saken, kunde man, sade han, icke komma till annan slutsats, än att högst beklagligt vore, om ständerna fortsatte värnpliktslagens behandling och avgåve utlåtande däri, medan de underläte att omedelbart och direkt uttala sig om manifestet. »Må vi besinna, vilket intryck det skall göra

på egna medborgare, på varje vän till vårt land, på vilket som helst håll, där Finlands öde har någon betydelse, hos alla dem, vilka anse ett litet folks strävan till frihet och framtid vara mänsklighetens medkänsla värd, om landets församlade ständer i 2 à 3 veckor, sedan detta märkliga manifest delgivits dem och hela världen, icke på detta manifest haft något svar. Månne någon skall förstå förklaringen, att ständerna dragit sig tillbaka i studerkammaren för att utarbeta den möjligast bästa argumentering för vår statliga rätt. Jag betvivlar att så sker.» Han trodde att tystnaden skulle tydas så, att det icke vore så alldeles helt med denna rätt. Om däremot landets ständer i anledning av manifestet vidtoge en direkt démarche, så skulle man dock veta överallt i och utom landet, att ständerna försökt göra vad som möjligt varit för bevakande av landets rätt, för landets räddning i nuvarande situation eller åtminstone för att protestera. Om ständerna förklarade, att de icke hade något vidare med värnplikten att tillgöra, utan att ständermötet i följd av manifestet vore att som upplöst anses, då skulle detta uttalande ha den mest betydande inverkan. På högsta ort kunde man icke vara alldeles likgiltig för det faktum att folkets representanter dragit var och en till sin ort med den uppfattning, att landets besvurna grundlagar kränkts av landets monark.

Janssons yttrande besvarades av Hermanson, som, såsom han sade, icke med lätt hjärta tog till ordet. Det var icke fråga, om att ej ständernas rätt och lagens helgd skulle hävdas. Men fråga var om huru det skulle ske. Han kände sig stå på lagens grund enligt regeringsformens § 38. Han kunde ej avlägsna sig därifrån. Varje felsteg, som nu begicks, träffade icke blott ständerna, utan hela folket. Finlands församlade ständer vore förpliktade att under de mest förtvivlade omständigheter söka se till, huru de skulle bevara åt vårt folk en sådan ställning, som gjorde det möjligt att fullfölja dess uppgift. Hermanson sade, att han låtit sig berätta, att en del medlemmar av bondeståndet på det bestämdaste önskade få framförda uttalanden, som vore ägnade att göra den lag, som man befarade skulle komma att utfärdas, så dräglig som möjligt. För sin del kunde han icke sätta sig över eller förbise det elände, som kunde uppstå av en odräglig värnpliktslag. En saklig behandling skulle göra intryck även i Petersburg.

Han trodde, att det sist och slutligen skulle befinnas allra värdigast, att man lugnt framskrede på den väg, på vilken man visste, att man hade lagen på sin sida.

Efter Hermanson yttrade sig Schybergson, som återigen närmast höll sig till manifestet. Senaten hade underlåtit att protestera mot detsamma, men så mycket mera måste från ständernas sida ett direkt uttalande ske. Han gjorde en modifikation och frågade, huruvida det icke vore möjligt att alldeles särskilt upptaga frågan om manifestets lagstridighet och dock eventuellt fortsätta arbetet för värnpliktslagen. De formella betänkligheter, som kunde finnas i fråga om två svarsskrivelser i samma sak, ansåg han icke vara avgörande. Ständernas uttalande om värnpliktslagen skulle komma sent och manifestet skulle här få en mera undanskymd plats än man skulle önska, medan ett skilt uttalande bleve klart och kunde åberopas. Sedan senaten icke beslutat sig för promulgationsvägran, vore det fara värt, att demonstrationer skulle intaga det rum, som rätteligen borde tillkomma ett svar från ständernas sida. Stämningen i landet var uppenbarligen sådan, att den behövde få luft och det vore mera än eljes nödigt, att ständerna omedelbart sade det som senaten bort hava sagt.

Jag bör här anmärka, att en av de närvarande adelsmännen, kommerserådet W. Hackman, ställde sig avvikande från de övriga och sökte framställa kejsarens handlingssätt i förmildrande form. Han hade, sade han, icke emottagit manifestet med oblandat bekymmerfulla känslor. Det hade för honom varit liksom en befrielse. Han förliknade sig vid en seglare, som under en lång tid sett en åskby samla sig, bådande storm, men som känner liksom en befrielse, när den kommit, då han får klart vad det gäller och med lugn eller åtminstone med medvetande om huru stor faran är kan gripa till de nödiga medlen för att avstyra eller minska den. Han såg i manifestet en förklaring från monarkens sida, att han ville upprätthålla våra lagliga rättigheter, så långt han uppfattade dem. Det kunde ej vara någon överensstämmelse mellan monarkens och finländsk uppfattning, men en öppen krigsförklaring var det i alla fall icke. Han framhöll som en brist i lagstiftningen, att den icke innehöll stadganden om lagar, som gällde både Finland och Ryssland, vilket givit anledning till divergenser och missförhållanden. Det borde finnas vissa stadganden för stiftandet

av lagar, vilka skulle gälla i vartdera landet. Han gav erkännande åt riksrådet, som under de senare decennierna vunnit i inflytande och i förmåga att behandla lagförslag. Det vore vid bedömandet av det steg monarken tagit icke tillräckligt att endast betrakta det från ståndpunkten av vår egen uppfattning. Vi måste taga i betraktande, vilket stort tryck, som utövades på monarken från den andra sidan. Hackman ville ej, såsom hr Jansson föreslagit, framkalla en konflikt, utan yrkade på slutförande av värnpliktslagen med förslag till ny proposition.

Hackmans yttrande besvarades av v. Born, som benämnde manifestet en våldshandling, mot vilken vi i närvarande stund stodo försvarslösa. Han betvivlade icke ett ögonblick Hackmans patriotiska sinnelag, men förstod icke, att hans tolkning av manifestet eller det resultat, till vilket han kommit, vore möjliga. Han kunde, gentemot föregående talare och särskilt hr Hermanson, icke finna det vara Finlands ständers skyldighet att nu skrida till behandling i vanlig ordning av propositionerna. Visserligen bestämde § 38 i regeringsformen, att ständerna icke äga att undandraga sig att till lantdag sammankomma och med monarken rådslå om vad som kan föreläggas dem. Men han kunde icke finna att denna ständernas förbindelse gällde annat än de lagliga propositioner, som monarken i grundlagsenlig ordning förelade ständerna till grundlagsenlig behandling. Men här låg för öppen dag, att monarken icke sammankallat ständerna till grundlagsenlig behandling av frågan. Då vore ständerna icke endast fritagna från att gå till en fullständig granskning, utan fastmer skyldiga att undandraga sig behandlingen av propositionen. Utgående från denna synpunkt anslöt sig v. Born obetingat till hr Janssons uppfattning och förslag. Hr Jansson hade på ett utomordentligt bindande sätt visat, att vi icke äro berättigade att tolka ordalagen i manifestet annorlunda än som en avsiktlig animus att lagstifta med kränkande av landets författning. Därför varken kunde eller borde Finlands ständer gå monarken till handa med ett utlåtande sådant en provinsiallantdag avger till nytta för autokratisk prövning. Men han ville till förslaget foga en påbyggnad i form av ett tillägg, att ständerna emotsåge en i grundlagsenlig ordning avgiven proposition till en grundlagsenligt arbetande lantdag, till vilken anhållan kunde fogas en försäkran om ständer-

nas benägenhet att inom gränserna av Finlands autonomi tillmötesgå H. K. M:s önskningar och det ryska rikets behov.

Det följande klubbmötet hölls 25 februari, sedan ständernas deputerade blivit i Petersburg tillbakavisade av kejsaren, varigenom, såsom v. Born uttryckte sig, till den sakliga kränkningen sällat sig en formlig skymf. Han återupptog Janssons förslag med den påbyggnad, som han vid föregående sammanträde gjort, och yrkade att ständerna skulle svara, att de, sedan i manifestet av den 15 februari tydliggjorts, att propositionerna hänskjutits till lantdagen icke för grundlagsenlig lösning, utan i syftet av en mot landets författning stridande lagstiftningsprocedur, icke kunde ingå på någon behandling av dessa lagförslag, utan nödgades avböja desamma med biläggande av en kortfattad, men i konstitutionellt hänseende fullständig motivering; men att ständerna tillika i sin svarsskrivelse borde anhålla att H. M. ville till nästa lantdag förelägga ständerna en i grundlagsenlig ordning utarbetad proposition i ämnet. Han slutade med att säga, att vi förr eller senare måste ställa ett non possumus mot de ständigt återkommande anspråken och maktspråken. Vi finge antagligen icke mycket att lämna efter oss i arv åt barn och barnabarn och efterkommande, men måste lämna dem detta minne, ett minne som de kunde leva på. Jansson upprepade sitt förslag och ville tillika godkänna v. Borns tillägg. Det syntes honom icke vara så noga med att alla stånd vore med. Han talade tillika i varma ord för förslaget. Han sade att detta ständermöte antagligen för en lång tid framåt vore Finlands sista verkliga lantdag. En tid skulle komma, som ur konstitutionell synpunkt kunde betecknas som natt. Att för denna natt skaffa något ljus till tröst och till ledning för vårt folk, det vore allas vår plikt och främst ständernas. Och detta kunde fås genom en klar, en direkt och ofördunklad anslutning till grundlagens mening och bud. En sådan klarhet kunde för vårt land representera en aftonrodnad, som icke försvinner så alldeles snart, och som gör natten för vårt folk mindre lång och mörk. Utan denna klarhet skulle den väntan vårt folk har att utstå, innan omsider den nya dagen gryr, bliva dubbelt längre och dystrare. Janssons yttrande präglas av det vemod, som på denna kritiska tid behärskade sinnena. Hans ord emottogos med bravorop.

Ännu uppträdde frih. Wrede, som visserligen måste erkänna att Janssons och v. Borns ståndpunkt var anslående för hans känsla, men fann sig tillbakastött av att de ville avskära för monarken utvägen att behandla frågan på lagligt sätt. Utsikterna till att monarken skulle framställa en ny proposition till nästa lantdag, bleve små. Han trodde, att ständerna på ett minst lika kraftigt sätt kunde hävda lagens helgd, om de behandlade propositionerna och uti sitt svar på dem fullständigt, klart och tydligt angåve den grundlagsenliga uppfattningen av saken.

Klubben beslöt att godkänna förslaget att den slutliga behandlingen av frågan skulle ske ståndsvis, vid icke officiella ståndsplena. Dock anställdes en förberedande omröstning, varvid 82 röstade för att ständerna borde ingå i prövning av propositionerna, medan för den motsatta åsikten röstade 51. Janssons och v. Borns förslag hade således icke vunnit majoritet. Flertalet ville följa en försiktigare väg. Schybergsons särskilda projekt kom ej under omröstning.

Det ansågs nödigt, att giva även den finska klubben del av démarcheprojektet och gemensamt diskutera det, varför ett gemensamt möte av båda klubbarna anordnades i riddarhuset 28 februari. Om antalet närvarande finnes ingen uppgift. Ett stort antal talare yttrade sig, men nya motiv eller nya synpunkter i sak framlades icke. Frågan hade i svenska klubben blivit så grundligt diskuterad, att ej mycket fanns att tillägga.

Jansson framlade en skriftligt avfattad redogörelse, som utmynnade i att ständerna saknade grundlagsenlig förutsättning och rätt att fortgå i handläggning av de dem förelagda lagförslagen och att ständerna därför borde anhålla om sitt hemförlovande. I skrivelsen borde ingå ett kort och medvetet uttalande om det finska folkets rätt. Han framhöll att om detta ständertillgörande också skulle lida nederlag, det vore ett nederlag med den lagliga och manliga pliktuppfyllelsens ära.

Mechelin talade å värnpliktsutskottets vägnar, framlade dess ståndpunkt och betonade, att utskottet ansett, att om ständerna funne, att endast ett utlåtande begärts i en fråga, som föll inom området för ständernas beslutanderätt, så borde ständerna lämpa sitt handlingssätt efter sin verkliga rätt, och ställa programförslaget på den grund, som det verkligen borde intaga. Om man från

ständernas sida förklarade — låt oss fara hem, så vore det sannolikt, att vederbörande skulle begagna ett sådant steg från ständernas sida till att förklara, att det vore bäst, att de icke vidare sammankallades, men det förfaringssätt värnpliktsutskottet förordat gåve någon sannolikhet att bana väg till normala förhållanden, utan att offra en tum av ständernas grundlagsenliga rätt.

Det finska partiets ståndpunkt framlades av frih. prof. E. G. Palmén, som sade att Jansson följde de gamla vikingarnas regler, som bjödo, att höja seglen högt, då storm går på havet, om också med fara att skeppet går i kvav, medan varje förståndig seglare i hård storm revar seglen. Han talade för utarbetandet av en fullständigt ny värnpliktslag, som kunde träda i stället för propositionerna.

Frih. dr Kr. v. Alfthan försvarade Janssons projekt. Det är, sade han, min fasta övertygelse, att flertalet medborgare i detta land i närvarande stund och i all framtid på landets nu församlade ständer ställa icke blott den förhoppning, men väl den bestämda fordran, att ständerna, komme sedan vad komma vill och den allsmäktige tillstädja må, på det kraftigaste sätt, som står ständerna till buds, måtte hävda den rättsuppfattning, att Finlands folk aldrig i evighet skall samtycka till att dess grundlagar förryckas från deras fulla kraft utan folkets lagliga samtycke.

Schybergson anslöt sig till Janssons förslag. Han var icke rädd för faran av att representationen för måhända ett stort antal år skulle upphöra. Han påpekade, att Finland under de tidigare decennier, då representationen ej sammanträtt, dock gått framåt och att utsikterna voro ej mindre med de stora resurser, materiella och andliga, över vilka vi nu förfogade.

Mechelin påpekade gent emot E. G. Palmén, att uppställandet av en ny lagtext vid lantdagen erbjöde stora svårigheter, bl. a. i fråga om beslut om alla de viktiga punkter, som i en lag böra vara definitivt avfattade.

v. Born vände sig emot Palmén och Mechelin, i vars andragande han såg »den optimism, som skiljer våra vägar så ofta». Han vidhöll sitt projekt med anhållan om ny proposition till en följande lantdag.

Ännu yttrade sig A. Meurman, K. Grotenfelt och bonden Oittinen, som talade för utarbetandet av ett fullständigt lagförslag, m. fl.

Sedan diskussionen förklarats avslutad, beslöt mötet att antaga propositioner för votering vid plena, som skulle hållas sekret och ståndsvis.

Det är tydligt, att överläggningen i den gemensamma ständerklubben icke lämnade stort hopp åt démarchens anhängare. Den finska klubbens medlemmar hade enhälligt motsatt sig, och på den svenska sidan hade flera av lantdagens erfarnaste ledare även de bestämt avrått. Förbittringen över lagbrotten hade ännu ej nått så djupt, att man skulle stått redo att öppna en slutlig kamp mot monarken, som förfogade över överlägsna maktmedel. Detta bekräftades vid de sekreta ståndsplena, som höllos den 1 mars:

Adeln godkände majoritetens inom värnpliktsutskottet förslag om sättet att behandla propositionerna. Det segrade även i borgarståndet med 51 röster mot 12, varvid ståndsmedlemmarna Schybergson, Jansson, Pentzin, Carlström och Stenström anmälde, att de icke med sina röster bidragit till beslutet. Präste- och bondestånden uttalade sig för utarbetandet av ett fullständigt lagförslag.

Démarche-projektet syntes sålunda fullständigt fallet, men dess vänner uppgåvo det likväl ej, utan funno en anledning att förnya sina yrkanden. Sinnesstämningen i landet var ytterst upprörd. Massadressen hade vunnit understöd av så gott som hela folket, men dess 500 frambärare hade tillbakavisats av kejsaren. Den märkliga protestadressen, undertecknad av över 1,000 utländska vetenskapsmän och konstnärer, var i görningen. Emellertid fortskred ständernas utskottsarbete långsamt och inhöljdes i en sekretess, som gav anledning till missförstånd och okontrollerade rykten. Då anlände till lantdagen 3 maj två av kejsaren 26 april 1899 godkända nya propositioner angående utjämnandet av den personliga och den finansiella värnpliktstungan i Finland och kejsardömet, vilka icke godkänts av Finlands senat, men av kejsaren voro försedda med egenhändig påteckning om att frågorna angående utjämning av värnpliktstungan skulle hänföras till allmänna riksangelägenheter, och i propositionen hette, att de skulle behandlas i den ordning, som fanns fastställd i februarimanifestet och överlämnas till urtima lantdagens utlåtande. Bland annat ingick här kravet på de efter finska truppernas kom-

plettering återstående rekryternas instickande i ryska led. De nya propositionerna byggde direkt på februarimanifestet, och lagutskottet hemställde därför att ständerna icke skulle ingå i saklig prövning av dem, enär de förutsatte en mot Finlands grundlagar stridande ordning för lagstiftningen. Det var givet, att ständerna skulle bifalla därtill. Här inslog således lagutskottet den väg, som av démarchens anhängare hade påyrkats i avseende å de tidigare värnpliktspropositionerna, och man kunde med skäl förebrå lagutskottet inkonsekvens; skillnaden var blott den, att i värnpliktspropositionerna intet uttryckligen hade sagts om förfarandet och att sakrika kontraförslag av lagutskottet och värnpliktsutskottet redan uppgjorts.

Detta antyddes 19 maj, då värnpliktsutskottets betänkande om tilläggspropositionerna först förelåg i adeln, av Gösta Björkenheim, som av en eller annan anledning underlåtit att ingripa i svenska klubbens senare diskussioner men förblivit sin första tanke trogen. Han yrkade nämligen att de nya propositionerna skulle bordläggas intill dess ett lagutskottets betänkande i anledning av de första propositionerna inkommit. De hade nämligen, såsom i ingressen sades, ett oskiljaktigt samband med de tidigare utdelade propositionerna. Frih. v. Born förenade sig om Björkenheims yrkande. När sedan värnpliktsfrågan definitivt upptogs vid plenum 23 maj yrkade v. Born att ständerna hos H. M. skulle anmäla: att ständerna, ehuru de ordalag, varmed propositionerna till ständerna överlämnades, omedelbart tilldrogo sig deras synnerliga uppmärksamhet, dock skridit till behandling av dem i den tanke att det grundlagsenliga fullföljandet av ärendet icke vore uteslutet; att denna förutsättning betänkligt rubbats genom manifestet av 3/15 februari; att 3 maj två nya propositioner under betonande av deras oskiljaktiga samband med värnpliktslagen överlämnats och att ständerna, ehuru deras utskott väsentligen slutfört sina vidtagna arbeten, funnit sig numera icke kunna ingå på en saklig behanding av de förelagda lagförslagen, men anhöllo att K. M. ville förelägga nästa lantdag proposition i ämnet under förutsättning att landets grundlagar bleve fullständigt iakttagna. Därjämte borde ständerna framhålla att manifestet var stridande mot Finlands grundlagar och konstitution och förty icke i Finland kunde äga

helgd av lag samt att de ansåge det vara sin i en högre världsordning grundade plikt att fasthålla vid vad som 1809 grundlagts. v. Born understöddes av Gösta Björkenheim, som framhöll, att då lagutskottet på fullt bindande skäl ansett sig böra hos ständerna hemställa om att de icke måtte ingå i saklig prövning av de nya propositionerna, vilken hemställan ständerna otvivelaktigt komme att antaga, de icke syntes ha någon annan utväg än att besluta sig för enahanda utväg även med avseende å de tidigare propositionerna. Med v. Born och Björkenheim förenade sig Ernst Estlander, Elis Furuhjelm, frih., dr. Kr. v. Alfthan, Georg Schauman och A. W. Gadolin. Men vid omröstningen visade det sig, att démarcheprojektet under de förflutna månaderna förlorat dragningskraft. Ståndet beslöt nämligen med 134 röster mot 20 att ingå i detaljbehandling av betänkandena.

I borgarståndet upptogs värnpliktsfrågan likaså vid plenum 23 maj. Bland dem, som nu avfallit från démarcheprojektet, framträdde Schybergson, vars yttrande är karakteristiskt för situationen. Han hade till en början hyst farhåga för att lantdagen skulle kunna åberopas som stöd för de nya anordningarna, men ju mera lantdagsarbetet fortskridit, dess mera hade detta visat sig överflödigt. Vad som försiggått utom lantdagen under de sista månaderna och ännu mera de betänkanden, som nu förelågo, gjorde att 1899 års urtima lantdag aldrig skulle kunna åberopas som stöd för februarimanifestet. Med lika stor tvekan, som han gick till arbetet, med lika stort lugn gick han därför nu till en definitiv behandling av betänkandena. Han ville därför öppet uttala, att han i allt väsentligt var ense med värnpliktsutskottets förslag. Men démarcheprojektet fann försvarare i Jansson och Axel Lille, vilka bägge voro medlemmar av lagutskottet. Jansson framlade ett skriftligt, av honom och Lille undertecknat uttalande, som utgick från de nya till ständerna inlämnade propositionerna. Uti ingresserna uttalades tydligen, att propositionerna överlämnades till ständernas utlåtande i den ordning, som fastställts i manifestet av 15 februari, och detta av den anledning att »denna sak äger oskiljaktigt samband med frågan om ny värnplikt för storfurstendömet Finland». Detta angåve alltså icke blott, att värnpliktslagen skulle behandlas i samma ordning som de

senare propositionerna, utan tillika att alldenstund på värnpliktslagen rikslagstiftningsordningen skulle tillämpas, även med nyssberörda propositioner skulle förfaras i samma ordning. Denna lagstiftningsordning var emellertid stridande mot vad landets grundlagar stadga. Ett ingående i saklig prövning av förslaget till värnpliktslag för landet och förordning om truppernas organisation och förvaltning kunde under sådana förhållanden få karaktären av ett eventuellt godkännande av lagstiftningsåtgärder, som förnärmade det finska folkets i konstitutionen grundade rätt. I stöd av dessa skäl kunde undertecknarna icke annat än uttala, att de funne, att ständerna varken borde eller kunde behandla de ifrågavarande lagförslagen. Ty voro en gång förutsättningarna för behandlingen av de tidigare propositionerna desamma, som gällde för de senare, så bleve ett olika förfaringssätt från ständernas sida en inkonsekvens. De yrkade därför, att ständerna skulle förklara sig sakna grundlagsenlig förutsättning och rätt att ingå i saklig prövning av de nådiga propositionerna, medan de skulle frambära ständernas rätt att deltaga i lagstiftningen om värnplikten ävensom manifestets oförenlighet med Finlands konstitution.

Under den följande diskussionen sammanfattade Lille de omständigheter, som syntes ange att värnpliktslagen komme att behandlas enligt rikslagsmanifestet och grundstadgandena. Denna synpunkt hade varit avgörande för honom och Jansson. Han vädjade till åhörarnas känsla med orden: »Vilken av de härvarande representanterna kan säga, vilketdera förslaget sett ur praktisk synpunkt skulle lända fosterlandet till större båtnad eller skada? Då ovissheten i detta avseende är fullständig, så synes det mig, att det endast finnes en säker ledstjärna, som vi hava att följa: det konsekventa fasthållandet vid rättsståndpunkten utan fruktan för de följder, som därav kunna uppstå.» Med Lille och Jansson förenade sig Erkko och Carlström. Vid omröstningen visade sig, att démarcheprojektet hade få anhängare. För övergång till detaljgranskning av betänkandena röstade nämligen 57 och för Janssons och Lilles förslag 7.

I prästeståndet övergick man omedelbart till detaljgranskning. I bondeståndet uttalade sig Lindberg representant för Salmis härad mot betänkandena. Ståndet beslöt med 49 röster mot 11 att övergå till detaljgranskning.

6

Démarcheförslaget blev således resultatlöst, men det bör dock räknas som ett märkligt inlägg i historien om Finlands och Ryss-lands relationer. Den beslutsamhet och entusiasm dess anhän-gare ådagalade länder dem till heder. Värmen i deras andra-ganden är slående. De fattade riktigt, att folket väntade försvar från lantdagens sida i den inledda konflikten. Mechelin, Herman-son, Wrede och deras vänner ville att lantdagen skulle följa de vanliga, strängt lagliga formerna. Mechelin föreställde sig, att ständerna därvid skulle kunna förebygga förverkligandet av de farliga intentioner, som ännu icke tagit en definitiv och bindande gestalt. Men ständernas sakrika och belysande skrivelse gjorde ingen verkan. Redan i reskript till generalguvernören av 20 juni uttalade kejsaren sin »sorg» över att ur lantmarskalkens och tal-männens tal vid lantdagens avslutning finna, att ständerna icke tillägnat sig synpunkter, som avsåge rikets allmänna väl. Rege-ringsåtgärdernas syftemål i Finlands fullständiga russificering blev allt mera i ögonen fallande.

Förtroendeuppdrag och maktusurpering i de historiska samhällena.

Föredrag vid Svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors i augusti 1922.

Av

P. O. v. TÖRNE.

Det förefaller som om den närvarande tiden med dess omstörtande företeelser, kulminerande i det modärna ryska samhällets mer än någonsin monstruösa skapnad, dess bolsjevism, måste driva oss till att övertänka vad vi med en kort och redan ofta både använd och missbrukad term kunde kalla maktens problem. I all synnerhet fängslas ju uppmärksamheten därav, att från tidens ytterligt revolutionära håll, — med en återupprepning av det gamla marxistiska slagordet från 1848, — det av ett parti, en tankeriktning, en stor internationell kamporganisation predikas en lära som innebär, att en viss grupp i det existerande samhället med hänsynslöst våld och utan betänkande bör skynda att tillegna sig detta något, som kallas *makten.* Vad betyder väl då detta tillegnande av »makten», vad är det egentligen som skall tagas, då denna »makt» alltså bör usurperas? Helt visst ha vi alla utan längre eftertanke vårt svar till hands. Men det tål ändock något nogare skärskådas vad denna »makt» i grunden innebär och hur man, d. v. s. huru människor, överhuvud kunnat komma därhän att vilja något sådant — vilka historiska förutsättningar som ligga därunder och vad i den stilen tilläventyrs tidigare under historiens lopp åvägabragts. Här skall icke försökas någon granskning av de filosofiska definitionerna på makten som begrepp, ej heller någon utredning av vilka doktriner, eventuellt sedan den franska revolutionen, kunnat framdriva det slags revolutionära

åskådningssätt den samtida bolsjevismen är. Det må vara nog att här ett försök göres till en utredning av när och hur överhuvud »makten» blivit till i ett samhälle, vid vilken slags tidpunkt ett samhälle blivit så beskaffat, att ett tillgrepp av »makten» däri begynt synas lockande; ja, jag skall tillåta mig att medvetet göra gällande, att åtminstone i de västerländska samhällena »makten» i den betydelse jag här velat taga den nära nog alltid tillkommit på revolutionär väg, genom en våldsam omstörtning eller ock en mera långsam men städse påtvungen omdaning, som omskapat något, det där tidigare icke varit makt, till just denna företeelse.

Vad vi äntligen i denna mening ha att förstå med »makt», det är i korthet det fenomenet, att en enskild individ eller en hel grupp personer i samhället företaga sig att till sin fördel förvandla den rätt till uppsikt över samtliga samhällsmedlemmar, med därtill hörande befogenhet att till en viss grad tvinga dessa till underkastelse under lagar som gälla för alla lika (och vilken rätt varje någorlunda utvecklat samhälle utövar genom delegerade förtroendemän) — att genom att taga denna rätt i besittning förvandla den till ett medel att härska mer inskränkt eller mer oinskränkt över övriga samhällselement. Härmed snudda vi redan vid en icke oväsentlig enskildhet i hela fenomenet, den att det egentligen icke lönar sig att företaga en maktusurpering, innan ett samhälle blivit till den grad differentierat, att man verkligen genom en kupp kan få i sin hand verksamma och utgrenade, på en gång centraliserade och rikt utvecklade styrelseorgan. Ja, det kan tilläggas, att en maktusurpering framstår som lockande först i en någorlunda stor stat, i ett relativt betydande samhälle och i ett, där ett allmänt välstånd hunnit både i statens och de enskildes besittning hopa anmärkningsvärda rikedomar. I de primitiva samhällena förekommer redan av dessa skäl maktusurperingen knappast, och de skola även i det följande lämnas därhän. Först då ett jämförelsevis primitivt samhälle är på väg att övergå till en krigar- eller erövrarstat, synes man i centrum av ett sådant kunna iakttaga uppkomsten av en hårdare tvångsmakt, hos vilken godtycke och våld redan äro omisskänliga drag. Och tydligast framträder detta, då såsom ofta är fallet en ännu rätt primitiv krigarstat efter att helt enkelt ha givit sig ut på vandring underkuvar en fredligare grannstat och som ett slags överordnat

härskande skikt med en regent av hövdingatyp överst etablerar sig ovanpå detta underkuvade samhälle (ex. araberna, frankerna).

Om vi i detta sammanhang upptaga till skärskådande de österländska folken och i all synnerhet de samhällen i den gamla Orienten, som skattat åt förgängelsen, inställer sig bilden av en dylik process. Utan att länge dröja vid orientens forntid, ville jag dock här fästa uppmärksamheten vid orientalernas uppfattning av härskarmakten, då denna både genom påverkningar på den romerska kejsarmakten och genom inverkningar på de nyare västerländska monarkierna under förmedling av bibelns österländska statsuppfattning fått betydelse för västerns kulturfolk.

Hos de österländska folken, med inbegrepp av araber och egypter har, såsnart ett civiliserat samhälle hos dem uppstått, knappast någon tvekan rått därom, att statsöverhuvudets, d. ä. statens makt över statsborgarne borde vara oinskränkt. Att de gamla egypternas åskådning var sådan kan möjligen ha berott på den antydda företeelsen att i Egypten sedan äldsta tid från öster invandrande krigarhorder slagit under sig en tidigare befolkning. Att sådana invandringar skett i historisk tid, därom tala förutom judarnas övergående invandring den s. k. hyksos-invasionen, arabernas efter Muhammed och mameluckernas i än senare tid. Och befolkningstypens småningom skeende förädling från rätt tydligt negerutseende talar i övrigt för, att dylika invasioner eller infiltrationer i äldsta tid varit täta. Ett utmärkt exempel på övergång hos ett österländskt folk från ett primitivare patriarkaliskt samhällsskick till monarkdespoti under inverkan av krig och imperialism erbjuder Juda-folket i den utveckling, som ägde rum från folkledaren-profeten Moses via de krigiska »domarne» till de tämligen oinskränkta despoterna av typen Saul och David. Att här en nära förbindelse med religionen i förening med religiös helgelse, förmedlad av den s. k. »smörjelsen», ägt rum är emellertid tydligt. Dock har man icke anledning att för mycket söka efter någon sammangjutning av konungadöme och prästadöme, vare sig hos judarna eller övriga nabofolk. Tvärtom ha på ett rätt tidigt stadium redan hövdingen och översteprästen skilts åt, om de alls någonsin varit förenade i en person, och det torde kunna sägas, att sedermera konungen stigit desto högre, ju mer han skilt sig från översteprästen. — Av Eufrat- och Tigrisdalens

förhistoriska stater förete ju flera typen av krigiska erövrarsamhällen, och deras konungar erfara ej sällan lyckan att identifieras som krigsgudar, vilket givetvis mäktigt bidragit till att närma deras maktbefogenhet absolutismen. Det må dock tilläggas, att hos perserna ännu på Darius' tid ett slags inskränkning i härskarallmakten kan konstateras i fortvaron av ett de stores råd vid konungens sida, och i samma riktning verkar ju ock en sådan institution som satrapierna med deras gentemot monarken rätt fristående guvernörer. Att vi här ha att göra med ett indogermanskt särdrag är omisskänligt, och perserfolkets ariska rastillhörighet lämnar ju härtill den nödiga förklaringen. Märkligt är att den nyaste forskningen även i hettiterna velat se ett indogermanskt folk, icke minst just för att man också hos dem trott sig kunna urskilja ett skikt av stormän, som stått i någotslags författningsmässigt förhållande till härskaren.

Frånsett dessa förklarliga undantag torde hos de österländska folken av olika ras furste- och statsallmakten under alla tider genomgående ha uppfattats som en naturlig, av religiösa föreställningar helgad institution: Att den ursprungligen skulle tillskapats genom våldsam omstörtning och därmed engång som en ren nyhet, finnes knappast anledning att antaga.

Helt annat blir förhållandet, då vi vända oss till de västerländska folken och börja med grekerna. Vi möta också här, ännu i skönjbart historisk tid, ett typiskt patriarkaliskt släktsamhälle, i praktiken bestående endast av medborgarne tillhörande de gamla ätterna, av eupatriderna, alldeles på samma sätt som fallet var hos de italiska syskonfolken med romarna och dessas patricier i spetsen. Och liksom hos romarna avskaffas hos atenarna det ärvda, man kunde säga ur-indogermanska konungadömet genom en aristokratisk omvälvning, i vilken måhända redan någon förnimmelse av makt framskymtar. I Aten blir den jordägande aristokratins företrädesrätt dock snart rubbad genom den ekonomiska utvecklingen med dess för Mellangrekland synnerligen märkliga uppsving inom sjöhandeln och det industrialiserade hantverket. Och nu följer en serie av författningsstrider, kraftmätningar klasserna emellan, som för vårt i bedömandet av dylika företeelser skolade öga redan kunna te sig som en kamp om »makten». Alldeles så fattades de dock säkerligen icke av samtiden: Som

ännu långt senare gällde striden vad man kallade »rättigheter», politiskt likaberättigande för olika klasser och dylikt. Det är dock en fas, som i denna peripeti direkte visar upp maktusurpering i den betydelse denna tillades i begynnelsen av detta föredrag och som därför är för oss av det största intresse: Tyrannväldet. Den grekiske tyrannen, se där första gången en maktusurpator, som bemäktigar sig samhället genom en våldsam kupp, som förvandlar dess styrande och förvaltande organ till tvångsmedel i sin hand, med utpräglad betoning av tvånget vid sidan av dessa organs egentliga uppgifter och med direkt syfte att bereda usurpatorn själv möjlighet att utöva oinskränkt personlig makt över hela samhället. Att det här redan rör sig om rätt utvecklade samhällen och därjämte om sådana, som åtminstone voro på god väg att nå upp till ett rätt högt liggande ekonomiskt plan, torde vidare vara uppenbart. Den grekiske tyrannen är en revolutionär våldsman, han är, ju längre det lider desto mer cynisk, han försöker icke överskyla sitt syfte, och *är* den, som i de civiliserade samhällena för all framtid lancerat idén om maktens usurpering. Så snart han blev till, var oskuldstillståndet borta inom vår världsdel!

Det är märkligt att se, hur redan den grekiske tyrannen försöker legalisera, sprida ett sken av laglighet över sin ställning. Först och främst ter han sig ju i allmänhet som uppburen av folkets massa, som dettas ledare och befriare gentemot adelsförtrycket. Men därjämte låter han i regeln på fullt lagligt sätt uppdraga åt sig de högsta militära fullmakterna. Dock tillgriper också han redan de andra, från senare tid så väl kända medlen att legitimera sig: uppförande av storartade offentliga byggnader, anläggande av vägar, utfinnande av allehanda initiativ till det allmänna bästa och, kanske mest av allt, huvudstadens förskönande och förseende med alla en materiell och raffinerad kulturs lockelser — metoder senare prövade av Mediceer och Napoleoner. Och trots allt framstår redan nu som tyrannens enda legitimitet hans egen personlighet, dennas inneboende intellektuella överlägsenhet och statsmanna- eller fältherreförmåga.

Därpå utgjorde Peisistratos i Atén, Periandros i Korint och många fler slående exempel. Av ett visst intresse vore ju att veta, om de själva sökt sig förebilder i österlandet; har något

sådant skett, har det dock varit av underordnad betydelse. Det huvudsakliga har säkerligen varit de yttre förhållandenas realitet. Dessa ha i sig själva varit orsak nog för att frambringa tyrannen som företeelse.

På alldeles klara realiteter, helt fria från påverkningar utifrån, stöta vi, då vi vända oss till Rom. Cajus Gracchus har med säkerhet icke sökt sina förebilder utomlands. Han är ju den förste i Rom, som strävar till att förvandla ett förtroendeuppdrag till en maktposition. Att han icke gör detta blott för den simpla usurpationens skull, för att uppnå maktens njutande, är klart. Han känner sig visserligen vara född med härskargåva, och då han följer sina idealer och viger sitt liv åt deras uppfyllelse, sker det omisskännligen nog under förnimmelsen att hans förmåga måste erhålla möjlighet att göra sig oinskränkt gällande. Men han är naiv, alltigenom naiv, ända till den grad, att han icke förstår, att allt i den vägen han vill måste förbli utsiktslöst och kraftlöst utan militära maktmedel, och han skaffar sig dem icke i sin hand. Detta gör däremot Marius, som ock medvetet går lös på målet att usurpera all statens makt, men som förlorar modet då det gäller, tvekar inför det första viktiga avgörandet, det avgörande avgörandet, skrämmes av lagarnes majestät och statens helighet. Sulla åter drives fram mot sin vilja, tar i sin hand all den makt till tvång som segern på slagfältet lägger i hans hand och har i motsats mot Marius ingen annan längtan efter makten än blott den att få tillfälle till restaurationens genomförande.

Då Caesar trädde i hans spår, var det redan klart att staten behövde en härskare. Det blev blott fråga om vem detta skulle vara. Och att Caesar räknat rätt, då han uppträdde som fredens återställare och som den förutseende, ja genialiske nyordnaren av ett samhälle i upplösning och därmed sökte legitimera sin ställning, det bevisade, trots hans eget blodiga slut, efterföljaren Augustus' fullständiga framgång på alldeles samma väg.

De tidigare kejsarne ha som känt icke i regeln använt sin konsoliderade ställning till utövande av despotism. De kunde dock väl ha gjort det, utan att detta inneburit någon ny maktusurpering, ty usurpation låg redan i att de tillegnat sig staten. Så snart de innehade denna, voro de faktiskt allsmäktiga (förutom i

lagstiftningens former); ty den romerska staten var ju, beroende på religiösa föreställningar och den teoretiska härledningen från familjefadrens oinskränkta myndighet över familjemedlemmarna, allsmäktig gentemot medborgarne. Det innebar därför icke någon förändring i princip, då det senare kejsardömet från och med Diocletianus även i formen drev kejsarallmakten till sin spets; de tidigare kejsarne hade fullkomligt väl även kunnat göra så, men underlåtit det av olika hänsyn. Så mycket märkligare är, att denna kejsarmaktens potentiering, som i det yttre tog sig uttryck i upprättandet av ett verkligt hov, ett utarbetat ceremoniel och ett i detta föreskrivet.underdånigt bemötande av härskarens person, alldeles tydligt återgår på österländska förebilder. Den rent faktiska utökningen av den kejserliga myndigheten betecknade visserligen en naturlig reaktion mot soldatskejsartidens försvagande av kejsarens auktoritet; men faktum kvarstår i alla fall, att i västerlandets romerska rike härskarmaktens yttre utgestaltning till en typisk ärftlig envåldsmakt, stödd på en talrik byråkrati och en soldarmé, icke sker utan ett medvetet efterliknande av Orientens statsformer.

Under medeltiden lever detta romerska kejsardöme kvar i Bysanz—Ryssland.

Det är påfallande, att i det medeltida Europa maktusurperingar icke lyckades. Dels var ju ock den medeltida mänskligheten alltför naiv för att kunna frambringa folk av maktrövarens typ, dels reste feodalismen och den germanska folkfrihetens rester alltjämt hinder i vägen. När mindre naiva personer under inflytande av främmande kulturer eller slutligen av renässansen gjorde försök till sådant, gingo de under: kejsar Fredrik II, Johan utan land, Kristian II. Då den rådande uppfattningen gav folket och vasallerna rätt till uppror mot en lagbrytande konung, var det klart, att alla försök till våldsam maktutvidgning måste slå fel, sålänge åtminstone icke en stående krigsstyrka stod till furstens förfogande[1].

[1] Intressant är med hänsyn härtill, att Fredrik II av Hohenstaufen för skaffat sig en här av färgade legotrupper att stöda sig på inom konungariket Neapel. Under samma synpunkt faller, att då den danska konungamakten från 1000-talets början (Knut den store) till det följande århundradets upplevde en period av säregen styrka och maktfullkomlighet, detta

En långsam förvandlingsprocess är det enda, som ur detta tillstånd kan leda över till den följande tidens företeelser, och en sådan begynner ock på två håll: I Frankrike och i Italien. I Frankrike är det legisterna, de kungliga kansliämbetsmännen med sitt romerska rättsstudium, som på ett utomordentligt verksamt sätt understöda konungarne i deras arbete att ge den feodale franske monarken en reell härskarmakt. Det börjar med att Filip August får heta August, det fortsätter med att legisterna taga parti för Filip den sköne, och det slutar med att staten i Frankrike får ett mycket starkt påbrå av den romerska stat, vars undersåtar engång den övervägande delen av det franska folkets förfäder varit. Legisternas verk kan knappast underskattas, de ge fursten rätt slutligen nästan till allt i statsraisonens namn — och här korsa vi redan den andra vägen, den som med alldeles samma följdriktighet löper ut i Machiavelli. Den kommer från de italienska småstaterna under renässansen, de som ha äran av att under nyare tid åter ha givit liv åt maktusurpatorns typ. Den italienske tyrannen är tydligt nog de grekiskes dubbelgångare; också han har ett demokratiskt upphov, styr gärna sin stat väl, är cynisk som blott en tyrann kan vara och söker legitimera sin ställning på alla tidigare kända vis. I regeln störtar han eller hans släkt dock åter ned från maktens höjd. Blott de som i längden skyddas av en stormakts krigshär förmå hålla sig ända tills formen för deras maktutövning genom hävd hårdnat därhän, att den håller även sedan stödet borttagits: Medici, Farnese-Parma.

En italiensk småtyranns välde hade ju alltid tillskapats genom omstörtning. Detta verkade som exempel utåt: Machiavellis skrift lästes av Karl V, Filip II, Katarina av Medici, och de spanska och franska monarkierna närmade sig på denna ideella väg enväldets typ — den spanska ock genom sina erövringskrig — och de blevo förebildliga. När så engång maktanhopningen blev uppenbar, sökte man för den en motivering i bibelns beskrivningar av de österländska rikena, i Kristi ord — given kejsaren det kejsaren tillhörer. Men det bör ej glömmas, att detta var blott en senare teoretisk motivering.

---

alldeles direkte sammanhängde med att konungarne i den s. k. »vederloven» förskaffat sig en betydande militär ressurs, en liten stående soldarmé, som ständigt var tillhands, synbarligen något mer än en blott hird eller livvakt.

Endast i Danmark och Sverige av alla Europas riken blev enväldet på laglig väg infört. I England föllo Stuartarne på att söka tvinga sig till det; i Sverige slutade senare Gustav III olyckligt, utan att man visserligen kunde påstå, att detta nödvändigtvis bort vara den enda logiska följden av hans våldsamma makttillegnelse 1789.

Sist få vi ej glömma alla tiders störste usurpator, Napoleon. Där finnes hos honom allt av de föregående, personlig genialitet, en utmärkt ordnad styrelse, en samlad militärmakt — förutom fältherresnillet —, en riklig användning av demokratiska slagord, förbunden med oavlåtlig påverkan på massinstinkterna, hänsynslöshet i val av medel och i sätt att behandla politiska fiender, samt äntligen strävan att göra sitt land blomstrande och dess huvudstad till den mest lysande på jorden; med allt detta mycket spegelfäkteri — kort sagt allt som kunde erfordras för att göra honom till höjdpunkten i serien av maktusurpatorer med rent personliga mål. Man kan ju uppställa frågan, i vilket ögonblick usurpationen egentligen skedde, men kan därpå svårligen ge annat svar, än att det inträffade i och med statskuppen 1799. Visserligen sköts ju Bonaparte då onekligen fram av Sieyès och hans meningsfränder, som önskade rädda staten och sitt eget verk genom en kupp, i praktiken utförd av någon bland fosterlandets mest segerkrönta generaler. I alla fall hade ändock Bonaparte själv kommit skyndande från Egypten med den bestämda förnimmelsen att tidpunkten hastigt närmade sig för honom att spela en avgörande roll i Frankrikes inre liv, och dessutom gav han — vorden herre över ställningen sedan den mycket påfrestande statsvälvningen lyckligt genomförts, arbetet på den nya konstitutionen, konsularförfattningen, mycket medvetet den vändningen, att han som förste konsul faktiskt kom att sitta inne med en makt, som vida överträffade en konstitutionell monarks. Det var kanske häri, i den våldsamma påpressningen på konstitutionsverket, vilket pågick under den månad som följde på brumairekuppen, den egentliga usurpationen låg, oberoende av att nationens förtroende från första stund efter hemkomsten snart sagt oreserverat slog emot honom. Vare sig man med engelsmannen Holland Rose anser, att 1795 års författning redan var på väg att skapa förhållanden ur vilka en lugn och kontinuerlig ut-

veckling varit fullt tänkbar, eller med fransmannen Vandal hävdar, att diktaturen redan låg i luften och var oundviklig, så mycket är i alla fall tydligt, att Bonaparte höjdes till maktens innehavare som förste konsul på ryggen av en popularitetsvåg, vilken knappast har sin motsvarighet i något tidigare fall, där maktusurpatorer gjort sig tillgodo ett folks förtroende och hängivenhet för att skapa sig en personlig härskarställning. Den logiska slutledningen var kejsarvärdighetens antagande 1804, men märkligt är huru mycket Napoleon härvid går tillbaka till klassiska förebilder, till det romerska kejsardömet i former och innebörd — med hela det säregna perspektiv bortemot det gamla Österlandet, som detta faktum öppnar för oss! Och som Vandal säger: Från djupet av sin grav har han ända till senaste tid fortfarit att kalla till liv caesarer.

Hans blacke gengångare och brorson Napoleon III (som kunde bygga på den förstes oförgängliga förarbete) erbjuder oss företeelsen i en pinsamt förenklad form: Här ha vi förtroendeuppdraget av 1848 (presidentskapet) nästan utan förmedling brutalt förvandlat till kejsardömet av 1852, visserligen sanktionerat av en bländad och bedragen nations plebiscitära bifall och därmed givet som förtroendeuppdrag. —

Sist ha vi den allra nyaste typen av maktusurpation, som vi dock icke här skola försöka tränga närmare in i: Då en enskild grupp eller klass i samhället strävar att tillskansa sig »makten». Om än målet här blir kollektivt, visar det sig ändock snart att även här individerna, de för maktens handhavande utrustade personligheterna, sist tränga sig fram i förgrunden och bli de som egentligen behålla makten. Allehanda tillsynes skyddande höljen böra här icke bedraga. Och samtidigt endast ökas cynismen och våldsamheten. Man kan fråga, skall då detta vara kulmen på denna väg, kanhända slutet, åtminstone en vändpunkt, eller skall mänskligheten visa sig benägen att låta det gå till en utveckling mot ännu oförsökta möjligheter? Eller skulle dock äntligen en riktning inslås, som ledde bort från de på folkgunstens skuldror lyfta maktusurpatorernas typer mot erfarenheter i stånd att skänka en större samhällelig båtnad och trevnad? Sannolikare är väl dock, att vår civiliserade mänsklighet ännu icke på långt när uppnått den grad av självkännedom, mognad och stadga, som förmådde garantera oss en dylik förvissning.

Meddelanden och Aktstycken.

Till indelta finländska militärens historia.

(1854—1868.)

IV.

Som avslutning på tidigare i denna tidskrift[1], publicerade forskningsresultat rörande vår år 1868 upplösta indelta militärs historia må här meddelas trenne episoder, som med full evidens bevisa officerskårens ansvarskänsla mot det förgångnas stora minnen, dess ryssfientlighet och käcka patriotiska sinnelag.[2] — Jag gör det speciellt därför, att man nu och då i n. v. finländska officerskretsar, hör tvivel uttalas, huruvida detta påstående verkligen är sanning. Personer utan synnerligt stora begrepp om vårt förflutna hava naturligtvis ofta nog svårt att sentera, att patriotiska hjärtan kunnat klappa inom vapenrockar, som tillverkats enligt rysk modell, eller att landsmän kunnat leva och dö som sanna patrioter, ehuru de förvärvat sina första officersepåletter inom ett främmande rike (Tyskland naturligtvis ej med i räkningen). — Jag vore lycklig, ifall följande episod-konturer kunde skingra alla tvivel. —

Löjtnant Frans Mörtengrens profetia.[3]

En lycklig slump förlade 8:de Nylands indelta bataljon till vår skaldekungs idylliska stad — Borgå. — Runebergs och truppens officerares gemensamma minnen[4] bilda ock ett ärofullt kapitel uti

---

[1] Historisk Tidskrift för Finland: s. 158 o. f. år 1920; s. 35 o. f. samt s. 177 år 1921; s. 34 o. f. år 1922 samt s. 39 o. f. år 1923.

[2] Medryckande meddelar Kurt Antell ett eklatant bevis på dessa dygder uti denna tidskrift, s. 139 o. f. år 1922.

[3] Jf. Hjelt, Edv., *Finlands självständighet* (1921), s. 108.

[4] Se Strömborgs Runebergs-biografi, IV. — Ett bland deras största gemensamma minnen var samvaron en dag i Borgå med von Döbelns tappra

vår sista indelta militärformations ännu oskrivna historia. Den förre knöt under årens lopp varma och varaktiga vänskapsband med en stor del av bataljonens officerare, och hans eldsjäl, så överfull av snille och kärlek till sitt land, kom självfallet att mäktigt influera på månget ungt krigarsinne och göra det mottagligt för djärva frihetsdrömmar. En bland dessa unga var skalden och löjtnanten vid truppens Borgå-kompani F r a n s L o r e n t z O s k a r M ö r t e n g r e n. — Född 1833 $^{26}/_{1}$, genomgick han Paulovska kadettkåren och tjänstgjorde därefter vid bl. a. ärkehärtig Frans Karls grenadierregemente, med vilket han deltog i orientaliska kriget. År 1856 erhöll han transport till Nylands indelta bataljon. Hans dikter, som enligt fullt kompetent kritik förråda en icke ringa grad av talang och konstnärlig mognad, publicerades först efter M:s förtidiga död i lungsot 1862 $^{4}/_{3}$. Bland hans främsta alster räknas den högstämda och patriotiska »Soldatvisan för Finska Indelta Militären».

Då den unga skalden-löjtnanten låg på sitt dödsläger i Helsingfors, kunde han en dag ej lösgöra sig från sin gamla älsklingsdröm — Finlands frigörelse från ryskt välde genom egen kraft och med tillhjälp av någon västerländsk kulturstats vapen. Med en siares visionära skarpblick såg han långt in i framtiden, han såg ett fritt, självständigt fosterland, för vilket dess akademiskt bildade ungdom kämpat och blött. Kort före sitt frånfälle nedskrev han därför den eggande lystringsdikt till studentkåren, vari följande strofer ingå:

Du unga corps. Du skall den kärna bliva.
Den Finlands söner samlas kring med mod.
Du blir den eld, som skall den värme giva
Att för sitt fosterland ge glatt sitt blod.

Men säg, du unga corps, säg var är svärdet,
Som du skall draga, när det gäller då?
Geväret, som skall sprida död — var är det?

Från Tyskland, England skall jag vapen få,
Du svarar så, men skaffa dem i tid,
Att du ej tomhänt står när det blir strid. [1]

---

f. d. adjutant, hjälten från 1808-års finska krig G. A. Montgomery, som våren 1860 gästade sitt gamla fädernesland och Runeberg. Nylands indelta bataljons officerare voro då i tillfälle att bevisa generalen åtskilliga hedersbetygelser och avtackades också uti dennes brev till skaldekungen av den 7 juli s. å. — Se S ö d e r h j e l m, V., *Ur Runebergs brefväxling*, Skrifter utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finland, CV (1911), s. 179.

[1] Dikten i sin helhet publicerad av H u g o E. P i p p i n g i Sv. Litt. Sällsk:s Förh. o. Upps. 34, s. 162—163 (»Finlands ställning till Skandinavien»), 1920.

Frans Mörtengren kan sova lugnt den eviga sömnen, ty finländska studenters jätteinsats uti vår jägarrörelse från och med år 1914 bevisar, att profetian gått i uppfyllelse.

En episod från år 1865.

I Åbo hade, den på sin tid så stridslystna och fruktade tidningsmannen J. W. Lillja, genom en räcka djärva utgjutelser uti dagspressen hugnats med allerhögsta vrede och därför för »högmålsbrått», enligt kejserligt utslag av den 19 november 1864, blivit dömd till en månads fängelse. Han avtjänade sitt straff uti slottsfängelset. Den 23 februari 1865, då befrielsens timme slog och han under stora folkskarors hyllning återvände till sitt hem, hälsades han där med »Vårt land», utförd av 1:a Åbo indelta bataljons musikkår.[1] Enligt vad jag för några år sedan erfor av en av våra sista, då ännu kvarlevande indelta officerare, utkommenderades musiken egentligen på *initiativ av truppens officerare*, som ett bevis på deras vänskap och djupa sympati för den käcka patrioten-tidningsmannen. Officiellt måste det dock heta, att »septetten» utrekvirerats av herr Lilljas personliga *civila* beundrare, ty eljes vägrade bataljonskommendören, överste Carl von Schantz, alldeles bestämt[2] att giva sitt samtycke till ovationen. Episoden fick också lyckligtvis passera utan störingar och repressalier. — —

Löjtnant Alarik Krooks val.

Att flera av våra indelta officerare kände sig som arvtagare till 1808-års krigartraditioner, har magister Kurt Antell förtjänstfullt påpekat uti denna tidskrift (s. 143 år 1922). Han har utan tvivel träffat sanningen mycket nära, det bevisar även det faktum, att endast en försvinnande liten procent över- och stabsofficerare vid upplösningen år 1868 anhöllo om transport till ryska truppdelar. Utan att dagtinga med sitt samvete försakade det stora flertalet av dem en jämförelsevis lysande karriär i kejsardömet och nöjde sig med rätt anspråkslösa civila eller kommunala befattningar i hemlandet. — Bland dessa s. a. s. »veteranernas idébärare» befann sig även min då endast 27-årige

---

[1] Se Lindberg, Ernst, *I Åbo på 1800-talet* (1921), s. 289 o. följ.

[2] Med fog kan man väl svårligen härvidlag anklaga överste v. S. för alltför stor militärisk försiktighet. Visserligen blåste det ju då — under generalguvernör Rokassowskys tid — liberala vindar i Finland, men ett militärt deltagande, låt så vara t. o. m. av passiv art, uti hyllningen för en »statsförbrytare», medförde ju alltid sin stora risk. En dylik episod hade väl föga, utan svåra förvecklingar, kunnat passera ens under generalguvernörerna Adlerbergs och Gerards trygga regemente. —

fader, underlöjtnanten vid 3:e Uleåborgs indelta bataljon Lars Georg Alarik Krook. Egentligen utbildad till kavalleriofficer hade han före inträdet i finländsk tjänst varit kornett vid Kinburnska dragonregementet i Odessa, vars honorära chef var storfursten Michael Nikolajewitsch, som ofta besökte sin trupp och därunder mer än en gång behedrat min fader med sin gunst. — Bland min faders efterlämnade souvenirer finnes även storfurstens porträtt med högstegenhändig dedikation. — Då nu indelta militärens saga var all i Finland, erhöll min fader skriftlig uppmaning från sin forna regementschef att låta överföra sig tillbaka till de kinburnska dragonerna, synnerligast som storfursten med stort nöje skulle understöda saken och avancemangsmöjligheter dessutom då funnos. Emellertid föredrog min fader en mager e. o. kammarskrivarbefattning vid vårt postverk framför skimrande framtidsvyer i främmande land. Jag tror helt säkert, att han aldrig ångrade sig, fast han minsann, speciellt i början av sin civila bana, ej gick på rosor. Sluten till sin karaktär, yttrade han sig ej heller senare om detta val. Han ansåg det naturligtvis solklart, att han ej kunnat handla annorlunda. Endast uti ett av sina brev till min moder från en resa till Helsingfors ett par år efter upplösningen av de indelta skarpskyttebataljonerna, omnämner han, att han sammanträffat med en f. d. officerskamrat, en av de få, som tagit transport till Ryssland. »Denna stoltserar nu uti adjutantsegilietter och kaptenspagonner och ser viktig ut så att man mår illa» skriver min fader utan minsta fläkt av avundsjuka. —

De finländska trupperna på Åland år 1854.

(Ett beriktigande.)

Under försök att klargöra vissa långtifrån oviktiga detaljer ur det ämförelsevis magra tryckta material, som behandlar våra år 1868 upplösta indelta skarpskyttebataljoners öden, stöter man ej så sällan på rena absurditeter i fråga om fakta. Så exempelvis uppgiften av K. O. Lindeqvist uti hans »Suomen historia»[1], att bland de truppdelar, som vid Bomarsunds fall år 1854 råkade i fångenskap, funnos även tvenne kompanier av Åbo indelta bataljon. Enligt gängse föreställningar skulle våra inhemska stridskrafter på Åland vid samma tid utgjorts endast av värvade truppdelar, d. v. s. en mindre kommendering från Finska Gardet samt tvenne kompanier från Finska Grenadierskarpskyttebataljonen. I Schybergsons »Finlands Historia»[2] uppges åter, att tvenne kompanier av Åbo skarpskyttebataljon faktiskt befunnit sig bland Bomarsund-fångarna. Emellertid är det långtifrån tydligt om förf.

[1] Andra uppl. (1916), s. 412.

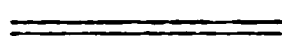
[2] Andra uppl., II. s. 438.

åsyftar Åbo *indelta* eller (Åbo) *grenadier* skarpskyttar. (De sistsagda stodo nämligen i fredstid i garnison i Åbo.) Svårligen kan det dock vara fråga om annat än grenadiererna, ty I:a Åbo indelta bataljon var ju ej ens slutligt formerad, då fästningen Bomarsund intogs av de allierade.

Uti specialarbeten om kriget vid Finlands kuster 1854—55 som t. ex. generalerna Schulmans och Borodkins omtalas ganska utförligt sammansättningen av fästningens försvarare, men stöd för Lindeqvists påstående saknas i dem totalt. Likaså vittnar vår press från denna tid, vilken (exempelvis Åbo Underrättelser) synnerligen detaljerat skildrar krigshändelserna på finländsk jord, att indelta trupper ej togo del i Bomarsunds försvar.

Det vore verkligen ej för tidigt, om en tillförlitlig och sammanhängande historik om våra sista indelta trupper inom närmaste framtid skulle se dagsljuset. Sanningen om deras utpräglade patriotism, deras kärlek till gammal, god tradition, skulle helt säkert vara av uppfostrande betydelse för vårt unga härväsende.

Hjalmar Krook.

Översikter och granskningar.

Eric Anthoni: *Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832.* I. Akad. avh.

Anthonis arbete utgör en fortsättning till den avhandling, som undert. för tio år sedan publicerade under titeln »Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808». Det politiska material, som stått förf. till buds, har visat sig så rikligt att den nu utgivna 1:sta delen av boken huvudsakligen behandlar Tengströms verksamhet i politiskt hänseende. Att därutöver ett kapitel om skolväsendet medtagits motiverar förf. med att biskopens verksamhet inom detta område utgjorde en relativt fristående del av hans arbete inom domkapitlet. Man frågar sig, om icke rubriken »Tengström såsom politiker och stiftschef» vore ett mera adekvat uttryck för verkets innehåll, men man kan förstå att förf. dragit sig för att i boktiteln inrycka begreppet politiker, då Tengström på detta område blott var en amatör och icke en man av facket. Hans politiska insats gjordes emellertid icke enbart inom ramen för hans episkopat. Ur den kyrkliga verksamheten har nu Anthoni tagit ut de mera politiskt betonade momenten, och hans avsikt är sannolikt att i bokens andra del framlägga de detaljer av biskopsverksamheten, som voro av ordinärt ecklesiastik art. På rec. verkar denna disposition icke fullt överskådlig; kapitelrubrikerna ha blivit abstrakta och indelningarna ganska konstruerade.

Anthonis omsorgsfullt utförda arbete är synnerligen förtjänstfullt därigenom att förf. genomgående försöker insätta biskopens politik i dess andliga miljö. Han framdrager härvid till skärskådande ett omfattande material av principuttalanden och enskilda ämbetshandlingar, vilka tillåta honom att i detalj motivera sina omdömen.

Man kan icke säga, att Anthonis bok skulle giva bilden av en karaktärsfast och följdriktig politiker, utan snarare är det konjunkturmannen av en ganska renodlad typ, som stiger fram för läsaren. Till först några ord om Tengströms politiska »åskådning», om ordet kan användas i ett fall som detta.

Förf. framställer såsom huvudmotiv för biskopens dels undfallande,

dels positivt medverkande hållning vid den nya regimens införande i landet, att Tengström redan på våren 1808 var övertygad om att kriget skulle sluta till Rysslands fördel. Ett andra motiv var biskopens känsla av den egna vanmakten gentemot segervinnaren. Förf. anser att denna pessimism åtminstone till en del »bottnade i en frånvaro av en kraftigare önskan att bibehålla föreningsbandet med Sverige». För att förklara dessa stämningar hänvisar förf. till den andliga bakgrunden för tidens händelser, upplysningstidens moraluppfattning, på ett sätt som nära ansluter sig till den grundsyn, som undert. tidigare gjort sig till tolk för; Anthoni är i tillfälle att fylligare framställa denna miljö, delvis med stöd av senare forskning. Han betonar med eftertryck att det i föreliggande fall bör anses berättigat att söka ett samband mellan en historisk generations handlingssätt och denna generations uppfattning av moralen. På flere ställen i Anthonis bok framgår det att Tengström nära anslöt sig till den gängse naturrättsliga åskådningen och att han även för framtiden ville bereda naturrätten i populär framställning en plats inom ungdomens utbildning.

Förf. betvivlar att Tengström före kriget skulle ha önskat Finlands förening med Ryssland. Genom kejsar Alexanders välvilliga hållning mot vårt land blev biskopen tidigt övertygad om att Finland kunde nå en självständig ställning inom ryska riket, och därigenom bortföll det viktigaste argumentet mot en förening med kejsardömet. Personligen hade biskopen gripits av en viss kallsinnighet mot Sverige till följd av Gustav IV Adolfs åtgärder mot honom och genom ogynnsamma svenska omdömen om hans handlingssätt.

Ett verkligt positivt inslag i Tengströms politiska uppfattning ser förf. med rätta i den finländska fosterlandskänsla, som blivit förberedd genom den Porthanska skolans tysta och hängivna arbete. Biskopen höjer sig i vissa moment till ett fosterländskt patos, som är religiöst betonad samtidigt som det är specifikt finländskt.

Om sålunda Tengströms politiska åsikter äro starkt präglade av undfallenhet, kunna vi dock skriva mycket härav på den förlamande känsla av vanmakt, som den ryska kolossens överfall måste hava ingivit hos finländarna av 1808. Man tvekar att uttala ett definitivt omdöme om de män, som måste välja sin position under detta oerhörda tryck.

Då förf. övergår till att granska Tengströms enskilda ämbetshandlingar, finner han anledning att också här betona biskopens »varsamhet, klokhet och undfallenhet». Stundom synas dessa egenskaper ha kommit i strid med varandra, som då biskopen vid ett avgörande moment av behandlingen av frågan om prästernas ryska språkkunskap icke vågade ens en antydan om att de borde erhålla befrielse i detta hänseende. Det följande händelseförloppet visade att en sådan befrielse dock kunde utverkas.

En synnerligen långt gående undfallenhet gjorde Tengström sig skyldig till, då han ensam inom kyrkolagskommittén föreslog, att grekisk-ortodoxa trosförvanter skulle erhålla tillträde till finländska statsämbeten. Med rätta avvisar förf. här Palméns uppfattning, att denna kontrovers närmast skulle ha varit en fråga om religiös tolerans. Redan samtiden insåg tydligt vad saken gällde. Professor Gadolin förklarade inom kommittén, att tolerans dock icke innebar att den egna staten behövde givas till spillo. Detta var ett av de fall, där Tengström i en politisk fråga försökte operera med religiösa argument, en tendens, som gett Anthoni full anledning till omdömet, att »politiska skäl växelvis med religiösa och sedliga bestämt Tengströms hållning» i frågor, som uppkommo vid ordnandet av den ortodoxa kyrkans ställning i landet.

I andra fall lät Tengström sig vägleda av en rent personlig ställning till frågorna med åsidosättande av lagens föreskrift, såsom då han önskade ge katoliken Downer tillträde till statstjänst och då han ville underlätta professor Haartmans änkas nya äktenskap. Också under hans biskopsverksamhet före 1808 förekommo några fall av uppenbar mannamån, men undert. avhöll sig från något omdöme om dem av den orsak, att de stodo jämförelsevis isolerade. Anthonis framställning har bringat mera bevismaterial av samma slag. Som en ursäkt må anföras, att det gustavianska enväldets byråkrater i många fall handlade på samma sätt, och möjligt är även, att Tengströms intentioner i rent praktiskt hänseende oftast voro försvarliga.

Gynnsammare ställer sig omdömet om Tengströms ämbetsverksamhet i sådana fall, där politiska synpunkter icke gjorde sig gällande. Anthonis kapitel om hans arbete till skolväsendets fromma visa honom initiativrik och handlingskraftig liksom under tidigare år.

Doktor Anthonis bok i dess helhet vittnar om förf:s samvetsgranna och framgångsrika arbete, vars fortsättande säkert skall förete goda resultat. Vid läsningen därav kan man icke undertrycka en önskan, att också tidevarvets politiker ex professo, en Rehbinder, en v. Haartman, en Mannerheim måtte göras till föremål för monografisk framställning.

Gabriel Nikander.

Underrättelser.

Hembygds-forskning. *Hem och Hembygd, organ för hembygdsforskningen i Finland III, 1923* (149 sid., Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1923) ger i några korta uppsatser den i hembygdsforskningen mindre bevandrade historikern en del nyttiga vinkar. Y. Heikel lämnar några uppgifter om *Brages urklippsverk*, som avser att samla allt som utgående från år 1910 »skrivits om svenskt kulturarbete» i Finland. Den nyss av döden bortryckte nydanaren och outtröttlige arbetaren på hembygdsforskningens fält Robert Boldt meddelar upplysningar om det av Svenska Litteratursällskapet igångsatta *Uppslagsverket över Finlands tidningslitteratur* (omfattande tiden 1771—1890) och publicerar därutöver en längre uppsats rörande *Hembygdsforskningen i Lojo 1894—1919*, på samma gång en återblick på tjugufem år av framgångsrikt och förebildligt arbete. Välkomna äro de överblickar över *hembygsforskningen i Finland 1920* och *1921*, som ges av E. A. Virtanen och V. Tolvanen. I en serie »hembygdsforskare» bidrager C. M. Schybergson med en skizz över *Per Brahe*, som genom berättelserna om sina resor i Finland kommer att framstå såsom i sitt slag en banbrytande hembygdsforskare.

Ett monumentalt verk bland sockenhistorikerna bildar ett nytt arbete av dr. Anders Allardt, som för blott tre år tillbaka publicerade sin vidlyftiga volym om Lappträsk socken[1]: *Strömfors socken* (354 sidor, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1923). Framträdande i stort oktavformat, rikt och väl illustrerad ställer sig boken värdigt vid sidan av sin föregångare. Förf. ger snarast här än mer än i föregående arbete, och partier av hans framställning, som präglas av en förträfflig, ställvis livlig, men alltid behärskad och koncentrerad skildringskonst, kunna med behållning läsas av andra än dem, som direkte intressera sig för den östnyländska svenskbygdens öden. Så är exempelvis fallet med redogörelsen för fisket, som äger värde särskilt genom de bestämda data den ger för åtskilliga av de under olika skeden ända intill senaste tid använda fångstsättens införande. Av vikt för den rent historiska forskningen äro de upplysningar förf.

[1] Omnämnd i denna tidskrift årg. 1921, sid. 188.

lämnar för belysande av förläningsväsendets historia. Av största intresse är här, att han med flerfaldiga belägg förmår styrka, det förlänta bönder, synnerligast då de genom reduktionens ingripande och indelningsverkets upprättande förvandlats till augmentsbönder, nedsjunkit till blotta landbönder under större gods. Ett sorgligt kapitel bilda ogensägligen ock de ursprungliga skattehemman, vilka efter förvandling till kronohemman genom den bruken år 1747 tilldelade förmånen att inlösa skatterättigheten nedtryckts till landbolägenheter under bruken. Också härvidlag är förf:s framställning utredande. En myckenhet vetande både rörande herrgårdarnes och än mer bondbyarnes och allmogekulturens historia i en bygd, där denna intill senaste tid varit anmärkningsvärt frisk, har tagits tillvara, och här skymta även personligheter fram, såsom den kloka och myndiga »bärgsrådinnan» — Virgina Kristina af Forselles —, behandlade med den sympati, vilken ofta som en varm underström bär upp skildringen. Den gamla självstyrelseandan visade sig livaktig vid sockenstämmorna, som flitigt besöktes och vid vilka även bärgsrådinnan spelade en huvudroll. På tal om språkförhållandena, är förf. i tillfälle att fastslå det märkliga faktum, att nödåren 1867—68 gåvo kraftig fart åt förfinskningen genom att kapitalstarkare storbönder från de finska grannsocknarne då flerfaldigt inköpte hemman av utblottade svenska bönder, vilka på sina små hemman med svaga skogstillgångar icke mäktat rida ut svårigheterna. Med förkärlek dröjer förf. vid prästerskapet och de kyrkliga förhållandena, och i detta sammanhang lämnas oss en värdefull inblick i det nödläge som för befolkningen uppkom av att den gamla Pyttis socken genom freden i Åbo 1743 och den nya riksgränsen skars i tvenne delar, varvid kyrkan och kyrkobyn blev på den ryska sidan om gränsen. Härav namnet »Svenska Pyttis» för den församling som från 1817 efter det bekanta bruket fick heta Strömfors.

Gustav-Vasa-minnet. Fyrahundraårsminnet av Gustav Vasas befrielsegärning och dess avslutande genom hans konungaval och det nationella partiets slutliga seger har i Sverige under detta år högtidlighållits på mångahanda sätt. Icke blott i dagspressen, i litterära tidskrifter och i tillfällighetspublikationer har det stora fosterländska minnet vederbörligen uppmärksammats, de historiska forskarne av facket ha dessutom ansträngt sig att bringa något nytt i dagen rörande den förste Vasa-konungens gärning 1523, frihetsstridens slutliga förlopp och lyckliga resultat. Onekligen märkligast bland de nya rön som härvid vunnits är prof. S. Tunbergs upptäckt i Lübecks rådhusarkiv av den berättelse, vari hansestadens till riksföreståndaren Gustav Eriksson utsände befullmäktigade redogöra för själva konungavalet och den därpå följande hyllningsakten. Upptäckten är så mycket märkligare, som hittills om dessa tillfällen intet med säkerhet varit bekant, icke ens dagen för själva valet kun-

nat annat än gissningsvis bestämmas. Den ifrågavarande berättelsen har prof. Tunberg under året publicerat i *Historiska Handlingar*, del 26: 2. Nyligen har han till belysning av de slutsatser han anser den leda till utgivit en skrift på 56 sidor, *Gustav Vasas konungaval år 1523, några synpunkter med anledning av fyrahundraårsminnet* (P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1923). Han vänder sig till en början emot den uppfattning, som framförts av Carlsson och Almqvist (i dennes avsnitt av »Svenska folkets historia», II: 1), att lübeckarne skulle framdrivit konungavalet för att såmedels ernå ett snabbt och hållbart erkännande av sina privilegier. Tvärtom framhåller han, att ombuden Bernd Bomhouwer och Herman Plönnies av allt att döma länge sökt förmå riksföreståndaren till ett avgörande och slutligen satt sitt hopp till ett ofta framskjutet riksmöte, som väntades sammankomma då de sista militära avgörandena mot danskarne fallit. I slutet av april eller början av maj 1523 utgick slutligen kallelse till riksmötet, som troligen i främsta rummet skulle gälla bundsförvanten Lübecks privilegier. Händelserna påskyndades emellertid av att hertig Fredrik av Holstein under våren gjorde sig till herre i Danmark och inom kort även började göra ansträngningar att bliva erkänd som unionskonung i Sverige. Detta är utan tvivel en synnerligen viktig, hittills föga beaktad omständighet. Det gällde nu ogensägligen för »Gustav Eriksson i Rydboholm» och hans vänner att skynda. Sändebudsberättelsen låter oss nu veta, att då riksdagen vidtog den 2 juni riksföreståndaren genast tillerkändes främsta platsen, varutom allt tyder på, att som första ärende behandlats frågan om riksrådets komplettering, som blivit brännande, varvid nio nya riksråd utsågos. Så androgs lübeckarnes ärende, varom beslut utlovades några dagar senare. Intet tyder på, att kungafrågan vare sig nu eller tidigare varit före. Den har enligt prof. Tunbergs bestämda mening lancerats tämligen oförberett och ej på de lübeckska sändebudens initiativ. Man har med andra ord vid riksdagen i Strängnäs slutligen funnit nödvändigt att skrida till ett konungaval, som visserligen bör anses ha legat så att säga i luften. Om än Gustav till en början av olika förklarliga skäl visade sig motsträvig att antaga den honom enhälligt tillbjudna konungakronan, kunde dock valet äntligen högtidligt ske den 6 juni. De församlade herredagsmännen korade efter en solenn gudstjänst riksföreståndaren till konung. De olika lagmännen förde härvid ordet inför sina respektive lagsagors representanter, och det märkliga är, att även de bägge finländska lagsagorna voro företrädda genom var sin lagman, Knut Eriksson för Norrfinne och Ivar Fleming för Söderfinne, bägge några dagar tidigare utnämnda till riksråd. Det för oss intressanta är alltså, att även vårt lands lagliga ombud varit med om och deltagit i Gustav Vasas korande och hyllande som konung. Tidigare hade som känt endast tvenne gånger efter 1362 Finlands menighet kunnat deltaga i ett konungaval. Att vid detta tillfälle andra än de nämnda lagmän-

nen som ombud deltagit, är väl knappast troligt, så hastigt som valet kommit på. Knut Eriksson är tydligen den kände Knut Eriksson Kurck, tidigare nämnd som lagman i Norra Finland (från 1506). Åtskilliga av de närvarande lagmännen voro tydligen alldeles nykreerade. Måhända var Ivar Flemings värdighet som lagman i Södra Finland av samma art; åtminstone var den av övergående beskaffenhet, då brodern Erik två år senare fick lagsagan. — Efter valet mottog Gustav, ytterligare påverkad av de lybske rådsherrarne, den högtidliga hyllningen, som noga beskrives. Dagen därpå ägde ytterligare en kyrklig akt rum. Tunberg anser, att stor vikt lades vid, att landslagens konungabalks bestämmelser i detalj iakttogos, varigenom man »åt det i omvälvningens och orons tider verkställda konungavalet velat giva all den rättens och traditionens helgd som »Sankt Eriks lag» förmådde bringa». (Delvis ha invändningar försports på denna punkt; en avvikelse från lagens bestämmelse låg ju bl. a. i att valet ej hölls vid »Mora ting»). En viktig följd av det nu förrättade valet var, att Danmark omedelbart var redo att avstå från alla gamla unionella anspråk.

Riksdags-protokoll. Av *Sveriges Ridderskaps och Adels riksdags-protokoll från och med år 1719* har nittonde delen utkommit, hänförande sig till riksdagen 1755—1756 (I), utgiven av förste arkivarien E. N a u m a n n (286 sid., Stockholm 1923). Utgivaren har haft sig förelagd uppgiften att fortsätta och fullborda en föregångares genom döden avbrutna arbete. Den föreliggande volymen sträcker sig fram till den 20 nov. 1755, efter vilken tid endast memorialprotokoll förefinnas. Åtskilliga bilagor ha vidfogats texten.

Bibliografiskt uppslagsverk. Den kände svenske bibliografen på det historiska området K r i s t i a n S e t t e r w a l l har i serien »Skrifter utgivna av Svenska historiska föreningen» som nr. 3 publicerat en 835 sidor stark volym benämnd *Svensk historisk bibliografi 1901—1920*, med underrubriken »Systematisk förteckning över skrifter och uppsatser som röra Sveriges historia utkomna från och med 1901 till och med 1920» (Uppsala 1923). I ett företal framhåller utgivaren, att hans arbete i huvudsak bygger på de av honom själv årligen i Historisk Tidskrift publicerade bibliografierna, sedermera av honom dock kompletterade. För den på finska språket utkomna litteraturen har han i någon mån kunnat begagna sig av de i denna tidskrift införda bibliografiska anvisningarna. Bland recensioner upptar han även sådana, som förekommit i de större rikssvenska tidningarna. Verket utgör en direkt fortsättning på den tidigare utgivna volymen, omfattande tiden 1875—1900. — Åt Finland ägnas ett femtiotal sidor, givetvis omfattande tidrymden till 1809. Förteckningen gör intryck av fullständighet (även ortshistoria, skol- och universitetshistoria beaktas exempelvis) och är som hela arbetet

utarbetad med yttersta omsorg. Av större betydelse för oss i Finland är i varje händelse det väldiga material, som hänför sig till själva Sverige. Då vi isynnerhet under de många krigsåren haft svårt att följa med den i Sverige utkommande facklitteraturen, är en sammanställning som denna oss utomordentligt välkommen. Arbetets användbarhet ökas genom en översiktlig, systematisk innehållsförteckning och ett detaljerat alfabetiskt register.

Kyrkohistoria. Såsom nr. 17 i »Finska Kyrkohistoriska Samfundets Handlingar» har prof. M. Ruuth utgivit ett arbete på 453 sidor, benämnt *Abraham Achrenius, ajan merkki ajoiltaan* (»ett tidens tecken från sin tid»; Borgå, Werner Söderström O. Y., 1922). Den digra biografin bringar åtskilligt nytt i dagen rörande den märklige prästmannen, pietisten (»separatisten») och författaren av andliga sånger, tal och kväden på såväl svenska som finska (1706—1769), vars namn läses på titelbladet, och som förf. redan tidigare ägnat sina forskningar.

Till Redaktionen insända skrifter:

O s c a r A l b e r t J o h n s e n, *Finnmarkens politiske historie.* Aktmaessig fremstillet. VIII + 357 sid., kartor. Kristiania, J. Dybwad, 1923. (Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1922. N:o 3.)

F r å n S ö d e r s t r ö m & C : o A k t i e b o l a g:

E r i k A n t h o n i, *Jakob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832.* I. 270 sid., Helsingfors 1923.

O s w a l d S p e n g l e r, *Preusseri och socialism.* 112 sid., Helsingfors (Stockholm) 1921.

Finska Vetenskaps-Societetens Skrifter:

F r e d r. E l f v i n g, *Minnestal öfver Anders Thiodolf Saelan* (16 sid.).

R o b e r t T i g e r s t e d t, *Julius Ossian Schauman* [*Minnestal*] (20 sid.).

L. H. B o r g s t r ö m, *Vetenskaplig malmletning.* [*Föredrag*] (11 sid.).

R o b e r t T i g e r s t e d t, *Om blodets fördelning i kroppen.* (13 sid.) [Finska Vetenskaps-Societetens Minnesteckningar och Föredrag I: 8—11].

A a g e F r i i s, *Danmark ved Krigsudbruddet Juli—August 1870.* 222 sid., H. Koppels förlag, Köpenhamn 1923.

A a g e F r i i s (J. A. F r i d e r i c i a). *Udsigt over den politiske Historie fra 1848 til 1914.* XIII + 343 sid., Gyldendalske Boghandel. Köpenhamn 1923.

J o h a n n e s Ö h q u i s t. *Das Löwenbanner.* 188 sid., Deutsche Verlagsgesellschaft, Berlin 1923.

Emigrationsstatistik, 17 (Åren 1921 och 1922). Finlands officiella statistik XXVIII.

J a l m a r i J a a k k o l a, *Pirkkalaisliikkeen synty.* (Särtryck) 219 sid. Åbo 1923.

S v e n T u n b e r g, *Gustav Vasas konungaval år 1523.* 56 sid., Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förl. 1923.

M a r t t i R u u t h, *Abraham Achrenius. Ajan merkki ajoiltaan.* F. Kyrkohistoriska Samf:s Handlingar XVII. 453 sid. W. Söderström O. Y., Borgå 1923.

Historisk Tidskrift för Skåneland, band 5, h. 6—8.

Historisk Tidsskrift (Kristiania), 2—4. Levering 1922.

Historisk Tidskrift (Stockholm), h. 2, 1923.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 1—2, 1923.
Det Nya Sverige, h. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 1923.
Finsk Tidskrift, t. 94, h. 4, 5, 6; t. 95 h. 1—2, 3, 4.
Svenskbygden, h. 5, 6, 7, 1923.
Nordan, h. 3—12, 1923.
Finnländischer Merkur, h. 9—22, 1923.
Kontorsvärlden, h. 5—10, 1923.

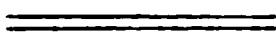
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1923:

Förhandlingar och uppsatser, 36, 1922. (Skrifter CLXVII.) XCIV + 159 sid.

Katalog över den svenska litteraturen i Finland 1906—1915, utarbetad av Holger Nohrström I. (Skr. CLXVI: 1.) 946 sid.

Arvid Hultin, *Borgå gymnasii historia.* II. (Skr. CLXIX.) 346 sid.

Mauritz Hallberg, *Minnespenningar över enskilda personer.* II. (Skr. CLXVIII.) XI + 64 sid.

Några uppgifter rörande fästningsbyggnader i Elimä.

Av

R. A. WREDE.

Freden i Nystad ej blott berövade Sveriges rike värdefulla landskap och viktiga fästningar; genom den förlorade även Sverige och närmast Finland den förmånliga landgräns mot Ryssland, som omkr. 100 år tidigare upprättats i Stolbova. Och sedan fredsslutet i Åbo från Finland lösryckt ännu ett icke obetydligt område jämte fästningarna Fredrikshamn, Willmanstrand och Nyslott, hade den redan förut mycket ogynnsamma gränsen ytterligare försämrats och tillika blottats på alla fasta försvarsverk.

Under sådana förhållanden framstod det såsom en uppgift av största vikt att genom anläggandet av nya fästningar stärka försvaret av den ännu återstående delen av Finland. Sålunda tillkommo sjöfästningarna Sveaborg och Svartholm samt påbörjades uppförandet av befästningar på flere andra ställen, såsom vid Lovisa och Hangö udd.

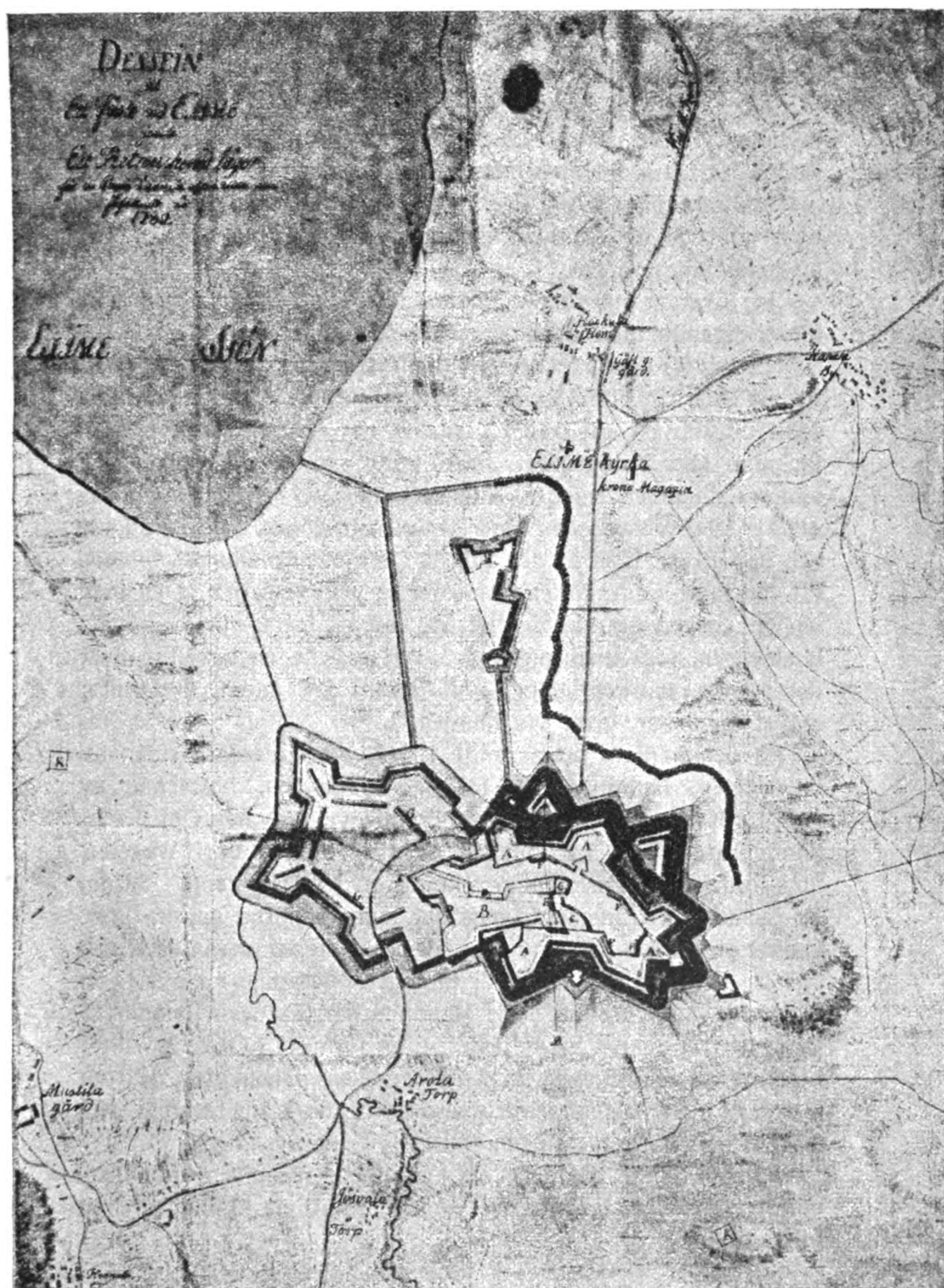
Till de orter, som ansågs böra förses med fästningsverk, hörde även Elimä socken. Genom sin belägenhet invid den dåvarande gränsen mot Ryssland och genom den landsväg, som från sagda gräns ledde förbi Elimä kyrka västerut, var orten otvivelaktigt av en viss betydelse i strategiskt hänseende. Visserligen kom av de planerade fästningsarbetena nästan intet till utförande. Men då redan fästningsplanerna äro egnade att belysa det system man tänkt sig för Svenska Finlands försvar, torde några, om ock ofullständiga, uppgifter angående dessa planer måhända erbjuda intresse.

Att undertecknad kommit att hopbringa dessa uppgifter har berott därpå att jag för en ägotvist rörande ett till tegelbruk för

den tilltänkta Willikkala fästning bestämt, men inom nuvarande Anjala sockens Muhniemi by beläget, område hade behov av handlingar, som kunde styrka mina företrädares åtkomst till detta område. Vid de efterforskningar i sådant syfte jag genom Svenska Arkivbyrån i Stockholm lät verkställa, fick jag del av handlingar, upplysande såväl för igångsättandet av ifrågavarande fästningsarbete som för dess nedläggande. Sedermera och långt efter det tvisten om tegelbruksområdet slutats till min förmån, erhöll jag å Finlands statsarkiv ur en där förvarad av förre statsarkivarien, dr Hausen, år 1878 upprättad förteckning över de i Kgl. svenska Generalstaben samt Stockholms fortifikation förvarade kartor och planer rörande finska städer, slott, fästningar m. m. upplysning om att i sagda Generalstabs arkiv skulle finnas en »Dessein till en Gräns Fästnings anläggande uti Elimä socken österom och på Willikkala utmark», undertecknad H. G. von Kjerting, jämte planer och profiler. Någon reproduktion av dessa ritningar har det, oaktat gjort försök, icke lyckats mig att anskaffa. Däremot har jag genom förmedling av bibliotekarien, frih. G. Rudbeck, erhållit ett antal fotografier över plan- och profilteckningar till en fästning omkr. 1 ¼ mil längre västerut, nära intill Elimä kyrka och väster om denna. Teckningarna bära följande rubrik: »Dessein till ett fäste vid Elime jemte ett Retrancherad Läger för en Corps d'armée af 15 à 20,000 man, författadt år 1780». Någon namnteckning, angivande av vem planen uppgjorts, finnes icke.

För att giva en föreställning om den planerade fästningen bilägger jag här en reproduktion av en bland teckningarna, vilken dock endast upptager huvudfästet, men icke utanverken, som förekomma å andra blad, ej heller profilritningarna.[1] Såsom både av rubriken och av teckningarna framgår, var det här fråga om en tämligen betydande fästningsbyggnad. Då dessa teckningar härstamma från år 1780 samt Willikkala fästningsverk, vars anläggning påbörjades 1793, men snart åter avbröts, att döma redan av terrängen, var tilltaget i vida mindre skala, ser det ut som skulle planerna på anläggandet av en fäst-

[1] Samtliga ifrågavarande teckningar skola, såsnart denna uppsats sett dagen, av mig överlämnas till vårt krigsarkiv.

Plan till fästningsbyggnad i Elimä.

ning i Elimä hava hört till de storvulna företag, som Gustav III planlade, men ej förmådde utföra och som av den följande förmyndarstyrelsen först reducerades till anspråkslösare dimensioner, för att sedan helt och hållet uppgivas. Att något försök att realisera planen på en fästningsbyggnad vid Elimä kyrka blivit gjort är icke sannolikt, då på platsen ej finnes några spår av befästningsarbeten.

Jag övergår nu till Willikkala fästningsbyggnad, med vars förverkligande man dock kom ett steg längre.

Platsen för denna fästning, vid allmänna landsvägen, som från Anjala leder till Elimä kyrka, omkr. 1 ½ km från rån mot Anjala samt ungefär en mil från Kymmene älv, synes, såvitt en ickefackman kan bedöma det, hava varit ganska väl vald. Den omgavs nämligen i söder, öster och norr av vidsträckta kärrmarker, som visserligen numera blivit till största delen utdikade och uppodlade, men på den tid, då fästningen planlades, bildade ett verksamt hinder för en från öster anryckande armé. Den enda väg, på vilken det var möjligt att komma fram, var den smala landsvägen, som ursprungligen anlagts såsom en kavelbro över den sanka marken, enligt vad även det namn, Pitkäsilta, stället ännu bär, giver vid handen.

På denna plats finnas ännu i dag, längs vardera sidan av landsvägen, lämningar av fästningsbyggnaden, bestående av låga jordvallar jämte till dem hörande vallgravar. Om dessas konfiguration kan här bilagda av studeranden Carl Wegelius uppgjorda summariska planteckning giva ett begrepp. Såsom av teckningen framgår är området inom vallarna ganska litet, endast omkr. 200 m i norr och söder samt något mera i öster och väster. Även själva vallen är tämligen obetydlig, knappt 14 m bred och omkr. 2,80 m hög. Måhända härröra dessa lämningar icke alls från själva huvudfästet, utan från ett utanverk, vilket i sådant fall var det enda, vars utförande ens påbegyntes. Härom kunna de i Svenska generalstabens arkiv förvarade teckningarna av den planerade fästningen säkert giva upplysning.

I det följande meddelas de handlingar rörande denna fästningsbyggnad jag lyckats överkomma, såvitt de kunna vara av intresse.

1. Kgl. Maj:t till Krigskollegium.

Gustaf Adolph med Guds Nåde Sveriges, Göthes och Wändes Konung, etc. Arfvinge til Dannemark och Norrige, Hertig til Schlessvig Hollstein etc.

Wår ynnest och nådiga benägenhet med Gud Alsmägtig, Tromän och tjenare President, så ock Friherre, General Lieutnant, Wår i Finnland en Chef Commenderande General, General Adjutant och Commendeur af Wår Swärds Orden, jemte samtelige Ledamöter i Wårt och Rikets krigsCollegio. Til Oss hafver Landshöfdingen Friherre Ramsaij uti skrifvelse af den 24 sistlidne December öfverlämnat Lieutnanten Friherre R. G. Wredes anbud, at til Kronan afstå nödig plats til Fästnings anläggande på den honom under Willikala gård tilhöriga mark, mot vilken, at för hvarje Geometriskt Tunneland, som till Åker eller Äng är tjenligt i Contant undfå Tre riksdaler och likaledes för annan mark En riksdaler tunnelandet. Sedan Wi i nåder låtit Oss detta föredragas, hafva Wi så mycket mindre funnit betänkeligt at detta Friherre Wredes anbud antaga, som Wi uti billigheten af dess nu fordrade vilkor igenkänna de hederliga tänkesätt, som honom altid utmärkt; Och jämte det Wi härom i Nåder velat Eder underrätta, äfven til Eder Wår nådiga befallning det I uti Staten för innevarande års Fästnings arbete, den härtil erforderliga kostnad uptagen samt besörjen, det behörigt köpe-Contract warder med Friherre Wrede afslutat om den marken, som til förenämnda Fästnings byggande blifver nödig. Wi befalla Eder Gud alsmägtig Nådeligen. Stockholms Slott den 4 Februari 1793.

Under Min allernådigste Konungs och Herres minderårighet

Carl.

C. v. Numers.

2. *General M. Klingspors underd. memorial.*

Underdånigste Memorial.

Commendeuren af Eders Kungl. Maj:ts Vasa Orden Friherre Wrede har hos mig anmält sig vara sinnad, at till Willickala Fästnings-byggnad anlägga ett Tegelbruk; Men som han, i anseende till sine, genom Fiendens infall under sidsta kriget ledna betydeliga förluster, finner sig ur stånd satt at ett sådant värk med egna medel inrätta, då Byggnads virke, Bräder och Tegelved för dryg betalning på 2 à 3 milers afstånd måste köpas, har han anhållit om mitt underdåniga förord hos Eders Kungl. Majt. till undfående af ett förskott af Ett Tusende a Ett Tusen Fem Hundrade Riksdaler af Fästnings-Byggnads medlen, — hvaremot bemälde Baron förbinder sig, at, näst instundande år, i nära grannskap till Fästningen afleverera två Hundratusen stycken väl slagna och brända murtegel emot Sju Riksdalers betalning för tusendet, hvaraf hälften årligen skulle innehållas till Förskotts-summans godtgörande, som på tvänne års leweranser blefve till fullo betalt.

Friherre Wrede har altid utmärkt sig genom nit och oförtrutenhet för Eder Kungl. Maj:ts och Rikets gagn och bästa; han har, ehuru dess egendomar, under kriget blifvit härjade och nästan förstörde, upplåtit mark till ofvannämnde Fästningsbyggnad för billigare pris, än någon annan i orten det kunnat göra, hvaröfver äfven Eders Kungl. Maj:t sitt nådiga välbehag täckts förklara; det pris, för hvilket bemälte Baron nu vill åtaga sig anskaffningen af Tegel, vittnar äfven om dess oegennyttighet. I grund häraf samt så vida, genom anläggning af Tegelbruk nära Fästningen, ansenlig lindring uti de för Eders Kungl. Maj:t och Kronan kostsamma och landet betungande transporter skulle vinnas; får, till Eders Kungl. Maj:ts nådiga ompröfvan, Baron Wredes ofvanberörde anhållan jag underdånigst hemställa, samt nådigt bifall därutinnan i lika underdånighet tillstyrka.

Helsingfors af Fält Canceliet den 27 Aprill 1793.

Mauritz Klingspor.

I. W. Krogius.

3. Generalkvartermästaren, general N. Mannerskants' und. memorial.

Underdånigst Memorial!

Öfver en Chef i Finland commenderande Generalen m. m. Friherre Klingspors till mitt underdåniga utlåtande Nådigst Communicerade och härhos återföljande underdåniga Memorial angående Commendeurens af Eder Kongl. Maj:ts Wasa Orden Friherre Wredes sökte Förskott till ett Tegel Bruks anläggande vid Willikala i Finland, får jag, uppå Nådigste Befallning i underdånighet afgifva följande erindringar.

1:o Som Förrådshusen i Lovisa innehafva 787,000 st:n Mur Tegel, hvilka, utan saknad för Eder Kongl. Maij:ts och Cronans byggnader på stället, kunna till Willikala transporteras och vid där anbefallda byggnader användas; Så blir det, oaktadt en dryg transportkostnad, för Eder Kongl. Maj:t och Cronan förmånligare, att nu till en början, och innan ett nytt Tegelbruk hinner inrättas, hälldre emploijera hela detta Tegelförråd vid Willikala, än att låta det under gamla Provisionella Skjul i Lovisa taga skada och sluteligen fördärfvas.

2:o Men som detta Tegel Förråd är långt ifrån att vara tillräckligt för Willikala Fästningsbyggnads behof; Så är visserligen både förmånligt och nödvändigt, att ett Tegel Bruk i nejden af denna Fästning blir anlagdt, hvarifrån behofvet af Mur Tegel kan af Bruksägaren för möjligaste bästa pris på stället lefvereras.

3:o Blir nödigt att Fortifications Befälhafvaren på stället undfår befallning, att i sådan händelse upprätta Contractet om denna Tegellefverants i likhet med Tegel Contracterna vid Sveaborg, och där antagna Sortamenter af Tegel, då medel-priset för hvarje tusende Tegel blir 6 Rdr 32 Sk.

4:o Och som Friherre Wrede ej befinner sig i tillstånd att med eget förlag bestrida kostnaden till denna Tegel Bruks inrättning;

Så kan jag ej annat än underdånigst tillstyrka nådigt bifall till dess underdåniga ansökan om ett förskott af 1500 Rdr, med villkor att samma förskott af honom ersättes på det sättet, att $\frac{1}{3}$ del afdrages å betalningen för hvarje års lefverants. Men som de för innevarande år till Willikala byggnader Nådigst anslagne 15,000 Rdr till hela summan erfordras för de derstädes i år anbefallda arbeten; Så torde Eder Kongl. Maij:t Nådigst tillåta att det af Baron Wrede sökte förskott 1,500 Rdr kunde få anticiperas på nästa års arbetsfond. Stockholm den 14 Maji 1793.

N. Mannerskants.

---

4. Kgl. Maj:t till Krigskollegium och Statskontoret.

Afskrift.

Gustaf Adolph etc.

Wår ynnest och Nådiga benägenhet med Gud Allsmägtig, Tromän och Tjenare, Presidenter och Riddare af vår Swärds Orden, Vice President och Riddare af wår Nordstjerne Orden, så ock Samtelige Ledamöter uti Wårt och Rikets KrigsCollegio och StatsContoir. Til wärkställande af den anbefallte Fästningsbyggnaden vid Willikala, hafve Wi i Nåder funnit godt, antaga de anbud, hvilka Commendeuren af wår Wasa Orden Friherre Wrede och Capitainen och Riddaren af wår Swärds Orden Munsterhielm, hwar för sig gjort af Tegelbruks anläggande där i nejden emot undfående den förre af Ett Tusende Femhundrade Riksdaler och den senare af Ett Tusende Rikssp:s förskott; Och som dem till Willikala för detta år anslagne hela Byggnads Summa erfordras till de därstädes i År förestående arbeten, såvele Wi i Nåder tillåta at desse förskotter måga anticiperas på nästa års arbetsfond och på det sättet ersättas, at en tredjedel afdrages i betalningen för hwarje års lefwerantz. Wi anbefalle därföre nu General Majoren, General Qvartermästaren, Directeuren öfwer Wår Fortification och Riddaren af Wår Swärds Orden Mannerskantz, at genom Fortifications Befälhafwaren på stället uprätta Contracter om denne Tegellewerantz i likhet med TegelContracterne för Sveaborg och där antagne Sortamenter af Tegel. I öfrigt och som hos Oss blifwit anmält, at Förrådshusen i Lovisa innehafwa ett större qvantum Murtegel, som utan saknad för byggnaderne på stället kunde användas til de wid Willikala anbefallte byggnader, så hafwe Wi i Nåder samtyckt att nu till en början och innan nytt Tegelbruk hinner anrättas, hela det i Lovisa warande Tegelförråd må til Willikala transporteras; hwilket Wi Eder härigenom welat tillkjännagifwa och befalle Eder Gud Allsmägtig Nådeligen. Stockholms Slott den 6 Juni 1793.

Under min allernådigste Konung och Herres Minderårighet

Carl.

C. v. Numers.

5. Ett av överste H. G. v. Kierting å Fästningsbyggnadens vägnar undertecknat kontrakt med friherre R. G. Wrede angående leverans av murtegel till sagda byggnad, dagtecknat Sveaborg, den 15 juli 1793.

Då detaljerna i detta synnerligen omständliga kontrakt knappast torde erbjuda nämnvärt intresse, må här endast nämnas att leveransen gick ut på ett parti av 300,000 tegel med rätt för leverantören att därutöver, så länge fästningsbyggnaden skulle fortfara, leverera så mycket tegel han förmådde.

6. Friherre R. G. Wrede till överste H. G. v. Kjerting.[1]
Tit. Öf: Kjerting d: 19 Dec. 1797.

Tit. ärade skrifvelse af d: 10 Maijus hade jag äran bekomma i går aftons, hvarpå får i ödmjukhet lämna följande svar.

Förmodel: äro alla byggnader Willikkala Fästning tillhöriga i den belägenhet, att ingen utan rätt stor kåstnad kan bebos, således lär ej heller någon kunna arrendera dem, åtminstone kan jag icke finna ringaste uträkning därvid: Hvad åter fästnings Planen beträffar (om den skulle höra under samma arrende), lär den väl intet vara så betydande, at den kan reta till arende på några få år. Ännu är fästningsplanens råmärcken för mig alldeles obekanta, men jag har all anledning at nu suponera det jag inom dess område mister mycken god Åker och Ängsmark tilförne upodlad;

Då T: täcktes första gången avertera mig det K. M: och kr. behöfde någon del af min Willikkala mark, nämndes omkring 25 geometriska Tun: och sades skola vara utsedd just där nu grafvarna äro började hvarför jag ock rättade priset därefter. Men sedan 221. tun: blifvit afmätt inom hvilken plan förmodel: mycken uppodlad jord är; så lider jag därigen. ganska mycket och skulle vara rätt nöjd att få återköpa hela marken för samma peningar jag bekommit, hvilket jag äfven tror K. M:t nådigst bevilja; ty ingen fästning lär i vår tid där blifva bygd.

Enligt herrar fortifikationisters eget yttrande, äro alla husen på min Mark; jag har således all rätt fordra arrende af kronan för den plan de intaga isynnerhet om Byggnaderna bortarrenderas; i händelse Fästnings plan bortarrenderas förbehåller jag mig vara närmast därtill berättigad.

Med vördnad har äran framhärda

R. G. W.

[1] Enligt ett i förf:s privata arkiv befintligt koncept.

7. K. Maj:t till Krigskollegium.

Gustaf Adolph etc.

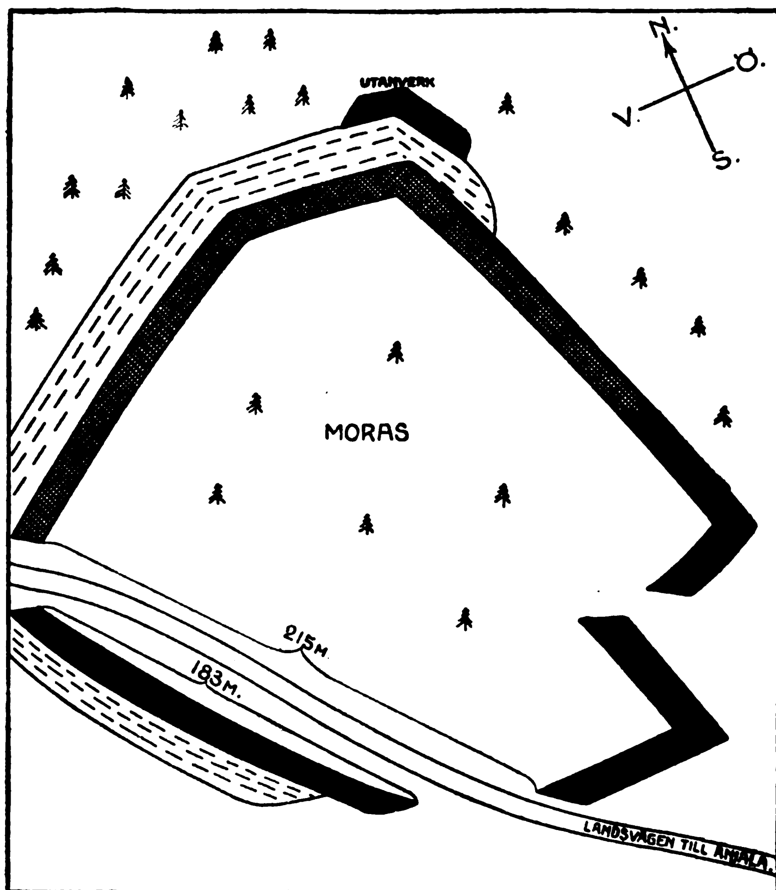
Wår ynnest etc. Hos Oss har Majoren och Commendeuren af Wår Wasa Orden, Friherre Rabbe Gottlieb Wrede underdånigst anhållit, at i förmodan det Fästningsbyggnadsarbetet wid Willikala alldeles afstadnat, antingen för den köpeskilling, han fått för Twå hundrade Tjugu ett Tunneland jord, dem han för denna Fästningsplan afstått, eller Tre Riksdaler Tunnelandet, denna mark åter få til sig lösa, eller ock i annat fall densamma, hel och hållen arrendera för en sammantagen summa af Tjugufem Riksdaler. Denna underdåniga ansökning hafwe WI uti Nådigt öfwerwägande tagit och som det icke kan ingå i den plan, hwilken för Finlands försvar framdeles blifwer fastställd, at Fästningsbyggnaden wid Willikala widare fullföljes, så finna WI i Nåder godt at antaga det första alternativet af Majoren, Friherre Wredes anhållan, nämligen, at för samma summa, han til Cronan försåldt, den för denna Fästning nödige ansedde mark, eller Sexhundrade Sextio Tre Riksdaler, åter få den Sig tilhandla; därjämte är til Eder härmed Wår Nådiga vilja och befallning, det I dragen behörig försorg, at de wid Willikala upförda Fem stycken Cronans byggnader, warda på öpen auction til den mest bjudande försålde. WI befalle Eder Gud Alsmägtig Nådeligen. Norrköpings Slott den 22 April 1800.

Gustaf Adolph.

C. Lagerbring.

Såsom av dessa handlingar framgår, hade för fästningsanläggningen för år 1793 anslagits 15,000 Rdr. Då en del arbeten även blivit utförda, är det sannolikt att ifrågavarande medel även blivit för det med dem avsedda ändamålet använda. Men därmed har arbetet antagligen även avstannat, utom såvitt angår de byggnader, om vilka i de två sista breven är fråga. I brevet till krigskollegium av d. 22 april 1800 konstateras helt enkelt att det icke ingår i planen för Finlands försvar att fästningsbyggnaden vid Willikkala vidare fullföljes.

Utom dessa skrifter innehar jag ännu trenne handlingar, som angå Willikkala fästningsbyggnad, nämligen en skrivelse av krigskollegiet till överste v. Kjerting av d. 4 nov. 1800, en av frih. R. G. Wrede till Kgl. Maj:t av d. 29 jan. 1801 och en av Kgl. Maj:t till krigskollegiet av d. 2 febr. 1801. Dessa skrivelser handla om villkoren för den till fästningsbyggnaden i anspråk tagna markens återställande till dess förre ägare samt om återbetalningen av det förskott, stort 1,000 Rdr, denne uppburit för

Willikkala fästningsbyggnad.

Det svarta betecknar färdig vall, det gråa påbörjad, men ej fullbordad vall, det streckade vallgraven.

anläggningen av ett tegelbruk, vilket förskott dock efterskänktes, emedan frih. Wrede kunde uppvisa att han för tegelbrukets iståndsättande använt en ännu större summa eller 1,285 Rdr, utan att han ändock fått leverera några tegel. Enär skrivelserna således äro av mera enskilt än allmänt intresse, intagas de ej här.

Slutligen, och då invid den forna riksgränsen längs Kymmene älv flerstädes finnas lämningar av skansar och andra, om ock

mindre betydande, anläggningar, tillåter sig undertecknad hemställa, huruvida icke något av våra historiska samfund kunde finna skäl att låta undersöka och beskriva dessa fornminnen, innan de med odlingens fortgång helt och hållet förstöras.

Meddelanden och Aktstycken.

Kring finska församlingen i Strängnäs och finska flyktingar i Strängnäs stift i början av 1700-talet.

Under det att Sveriges fiender i början av 1700-talet skövlade och plundrade i Finland och Östersjöprovinserna, drog en jämn ström av flyktingar från dessa länder över till Sverige för att där söka sig nya hem. Det var allehanda slags människor, såsom präster, lärare, arbetare m. fl. De slogo sig ner var de kunde. Även Strängnäs uppsöktes av dem och bland dessa som funno vägen dit fanns det många präster. Alla flyktingarna i Strängnäs bildade där en finsk församling.

Flyktingarna måste ju hjälpas, och när det ej fanns några allmänna medel, som för det ändamålet kunde användas, då alla sådana åtgått till krigiska ändamål, så anbefalldes från högsta ort insamlandet av kyrkokollekter och upprättande av s. k. stamböcker. Men då medlen, inkomna på detta sätt, ej kunde räcka stort till för den behövande mängden av flyktingar, såg sig regeringen nödsakad 1712 att utfärda befallning om upptagande av sex årliga kollekter i varje församling av riket.

Den »finska» församlingen i Strängnäs hade med åren ökats, och stommen däri utgjordes av de finska prästerna, om vilka konsistoriet i Strängnäs 1715 meddelade stiftets prästerskap, att somliga av dem hade mycket litet att leva av och somliga intet. Somliga hade små hushåll; andra däremot voro nödsakade underhålla 10 à 12 personer. Med alla dessa kommo de svenska prästerna i Strängnäs i närmare beröring och sågo den stora nöd de ledo och den svårighet de hade att draga sig fram. De kunde dock i följd av sin egen fattigdom ej mycket hjälpa dem, och då alla de genom kollekterna insamlade medlen skulle fördelas på alla i riket varande flyktingar, kom det ej mycket på var och en av dessa. Med anledning härav anmodade konsistoriet i Strängnäs stiftets präster att efter råd och lägenhet låta hopsamla åt de fattiga

finska prästerna i Strängnäs dels penningar, dels matvaror och dels spannmål, som prästerskapet kunde undvara[1].

* *
*

De fattiga finska flyktiga prästerna från Åbo stift, som vistades i Strängnäs, hade hos konsistoriet därstädes begärt hjälp. Konsistorii ovan nämnda vädjan till stiftets präster hade helt säkert även i denna begäran haft sin orsak. Redan i maj 1715 hade konsistorii uppmaning till prästerskapet haft till följd att en del penningar och förnödenheter insamlats. Dessa skulle nu delas, iföljd varav de finska prästerna ålades inkomma till konsistoriet med uppgift om sina hushålls storlek.

De i Strängnäs sig uppehållande prästerna voro professorn i Åbo, lektorn och kyrkoherden i Pemar församling Gabriel Juslenius, kyrkoherden i Pyhämaa församling Gregorius Gottleben, komministern i Nådendal Jakob Gadolin, prosten och kyrkoherden i Euraåminne församling Jakob Garvolius, kyrkoherden i Säkylä församling Andreas Packalinius, kyrkoherden i Åbo Kristoffer Lignipæus och sockneadjunkten i Nykyrko församling Jakob Lignipæus. Dessutom uppehöllo sig i Strängnäs Jakob Gadolins svärmoder kapellpredikanten Daniel Lignipæus' änka Kristina Lignipæus, född Enckell, apologisten i Åbo katedralskola Johan Wrang och kyrkoherden i Letala församling Jakob Lignipæus' änka Kristina Lignipæus, född Humble.

Alla dessa sände 1715 en gemensam skrivelse till biskopen. I densamma tackade de Gud, att det i deras stora nöd hade varit som en hugsvalelse att hava kommit till Strängnäs, ty där hade de bott säkra för alla fientliga angrepp och i en välsignad ro kommit i åtnjutande av en god undervisning för sina stackars barn. Som de genom biskopens och domkapitlets rekommendation delvis fått sitt uppehälle, ville de nu för dem visad hjälpsamhet betyga biskopen sin tacksamhet. Men då de genom sin usla belägenhet ej personligen kunde uppvakta honom, ville de i stället skriftligen framföra till honom sin stora och djupt kända tacksamhet och hoppades att biskopen och stiftets prästerskap aldrig skulle få se eller höra allt det elände som de sett och hört.

Utom dessa ovannämnda personer bestod församlingen vid denna tidpunkt av omkring 40 personer. De flesta av dessa senare benämndes i kyrkoböckerna endast med epitetet »flyktige», såsom t. ex. flyktige Fredriks hustru, flyktingspigan Maria Persdotter, flyktige Finlandshustrun Brita, flyktige Matts Mattsson etc. Men det talas även som bokhållaren Lorens Winström, om en inspektor med familj oc

---

[1] För efterföljande meddelanden ha använts handlingar i Strängnäs domkapitelsarkiv och Strängnäs domkyrkas arkiv.

om ryttmästaren vid Nylands dragoner Karl Gustaf Giös och dennes hustru Sofia Elisabet Klingspor.

Insamlandet av penningar, matvaror m. m. i stiftet särskilt för de finska prästerna i Strängnäs fortsattes de kommande åren, och stiftets prästerskap uppmanades av biskopen att ej förtröttas i detta sitt välgörenhetsarbete. Men det insamlade användes med tiden ej uteslutande till hjälp åt de flyktiga prästerna i Strängnäs utan även till andra sådana präster, som uppehöllo sig i stiftets olika delar.

Oaktat all hjälp, som flyktingarna fingo i Strängnäs, hade många mycket svårt att draga sig fram. Av domkyrkans medel utdelades även mindre och större summor till dem. År 1715 utgavs för ändamålet 5 daler och 26 öre, och en änka med två barn fick särskilt 2 daler och 3 öre; år 1720 fingo flyktingarna en gång omkring 7 daler och en annan gång erhöllo 23 flyktingar omkring 11 daler samt en tredje gång utgavs omkring 7 daler; under 1722 utdelades en gång 8 daler och 12 öre och 1723 omkring 30 daler. Av de flyktige prästmännen levde kyrkoherde Gottleben i särskilt svåra ekonomiska förhållanden då han i följd av sin blindhet ej just kunde företaga sig något som kunde inbringa honom någon ekonomisk vinst. Med anledning härav tilldelade konsistoriet honom en särskild gåva av 50 daler. I kvitto därpå kallar han sig en stackars fattig och blind prästman.

* *
*

Då många av de i Strängnäs sig uppehållande flyktingarna ej förstodo svenska språket och således ej kunde hava uppbyggelse av den svenska gudstjänsten i domkyrkan eller där gå till Herrans nattvard vid svensk prästs tjänstgöring, hade som nämnts bildats en finsk församling i staden. Som predikanter m. m. vid densamma tjänstgjorde 1716 Juslenius, Gottleben och Gadolin. Fullständig gudstjänst hölls på finska språket och för beredande av tillfälle för församlingens medlemmar att komma i åtnjutande av Herrans nattvard inköpte konsistoriet 1715 ett ankare vin, och 1722 betalades med domkyrkans medel omkring 5 daler för 2 $^{5}/_{8}$ ankare kommunionvin. I domkyrkans dop-, döds- och begravningsböcker infördes anteckningar om flyktingarna, varav synes framgå att i kyrkligt avseende det var endast i vad som rörde själva gudstjänsten och Herrans nattvard flyktingarna bildade särskild församling. I skrifteböckerna antecknades de dock ej. För den gudstjänst, de finska prästerna höllo för sina landsmän hade de ej någon ersättning, men kunde till följd av denna sin tjänstgöring ej just sysselsätta sig med något annat, vilket kunde tillföra dem inkomster. Det lilla de kunnat få med sig vid flykten från hemorten hade snart gått åt. De hade därför begärt få någon hjälp av konsistoriet. Men de andra flyktingarna sökte helt säkert genom arbete skaffa sig drägligare villkor. Apologisten Wrang t. ex. sysslade med bokbinderi, och prästerna sökte genom att skaffa sig prästerliga

ämbeten ej ligga sina medmänniskor till last. Gabriel Juslenius blev 1717 kyrkoherde i Botkyrka församling men återvände efter fredsslutet till Finland och blev där kyrkoherde i Åbo finska församling. Jakob Gadolin hade begärt någon plats för sitt uppehälle och föreslogs till komminister i Torpa och Kung Karls församlingar, vartill dock en annan utnämndes. Han hade därförut i domprostens ställe uppehållit veckogudstjänsterna i domkyrkan och på annat ställe en tid varit nådårspredikant. Jakob Garvolius blev 1715 kyrkoherde i Fogdö församling och återvände till Finland efter fredsslutet och blev 1722 kyrkoherde i Björneborgs och Ulfsby församlingar. Kristoffer Lignipæus utnämndes 1715 till predikant vid hospitalet i Strängnäs, där han avled 1720 och begrovs samma år den 26 juni. Hans änka begärde året därpå hjälp i sin fattigdom hos konsistoriet, men detta hade inga medel därtill. Andreas Packalinius och Jakob Lignipæus synas redan 1716 lämnat Strängnäs. Ännu 1721 vistades både Gadolin och Gottleben i Strängnäs, där de liksom Wrang ej omtalas efter nämnda år, vadan troligt är att de då efter fredsslutet återvänt till Finland.

Till församlingen i Strängnäs hörde utom nämnda personer även den sedan år 1717 i stället för Gadolin vid domkyrkan tjänstgörande finska prästen Gabriel Gronovius, som en tid förut hade varit anställd vid Ladugårdslands kyrka i Stockholm. I september 1721 lämnade han sin plats vid domkyrkan för att tillträda kyrkoherdebeställningen i Nagu församling i Finland. Den förut omnämnda ryttmästaren Karl Gustaf Giös avled 1717. Han hade av sin hustru anmälts för konsistoriet för att han slagit henne, men synes dött innan något hunnit vidtagas i målet. Efter hans död bodde änkan kvar i Strängnäs, där hon 1719 upplät en henne tillhörig båt för att därpå skulle lastas en domkyrkan tillhörig kista och koffert med kyrkans förnämsta skrudar och silver nedpackade däri. Detta hade gjorts av fruktan för att ryssarna under sitt infall i Södermanland även skulle komma till Strängnäs. Kistan och kofferten hade i tysthet av åtta personer burits från kyrkan ner i hennes båt, som om ryssarna komme skulle föras ur Mälaren. Under fem veckors tid vaktades båten på det mest noggranna sätt i Strängnäs.

* *
*

Som nämnts utdelades de medel, som insamlades av stiftets prästerskap särskilt för de fattiga flyktiga finska prästerna i Strängnäs, med tiden även till andra sådana, som uppehöllo sig i stiftet. De i Örebro varande flyktiga prästerna Erik Brumerus, Abraham Qvist och Samuel Alvenius samt professorsänkan Ebba Alander, född Broms [Bröms], tackade biskopen 1715 för den hjälp de fått och omtalade att de måst lämna all sin egendom i sticket, då fienden översvämmade deras land, men

dock lyckats rädda sig och de sina. Dessa fyra begärde nu i oktober samma år hos konsistoriet att få någon hjälp av det som stiftets präster samlat ihop.

Ävenledes begärde kyrkoherden i Kristina församling Johan Windelius i november 1717 hjälp då han från Lillkyrka socken i Närke, där han vistades, skrev till biskopen och omtalade sina öden. Han berättade, att han med hustru och nio barn flytt från Österbotten 1713 och ankommit till Närke 1715 samt uppehållit sig dels i Glanshammars och dels i Lillkyrka socken. I den senare socknen bodde han hos kyrkoherden Mossberg och hade olika år fått understöd och hjälp av honom och kringboende prästmän. Sitt brev slutade han med »Ja! Herren göre och på thenna vår långsamma flycht en nådig förlossning och wälsigne oss med fröjd att och wy arma Flychtingar eij måge längre trängia om, att wara Androm till tunga, hwilket och mig, som en så ansenl. god tyd in publico tient haf:r nu så mycket svårare till hiertat går, som iag en så stor och långsam swårheet nu öfv. 4 åhrs flycht, under wår K. Guds faderl. försyn och behag, har måst uthstå.» Windelius erhöll även av konsistoriet det som Glanshammars kontraktspräster insamlat. Han avled den 19 september 1719 i Mariefred, och hans änka Kristina Helena Klerck rekommenderades samma år av prästerskapet i nämnda kontrakt hos konsistoriet till erhållande av 30 daler kopparmynt av flyktingsmedlen. År 1721 rekommenderades hon också till erhållande av en del av den spannmål, som influtit till flyktingshjälp. Men konsistoriet kunde ej giva tillstånd därtill eftersom freden snart nog skulle bliva sluten och insamlandet för flyktingarna kanske skulle upphöra, då dessa ju skulle resa hem. Det ärnade emellertid förfråga sig hos den s. k. flyktingskommissionen.

Hos konsistoriet begärde Erik Masalin 1715 att komma i åtnjutande av något av de insamlade flyktingsmedlen, då hans ekonomiska omständigheter voro mycket usla. Själv kunde han ej komma till Strängnäs och uppvakta biskopen utan skrev i stället till honom och konsistoriet. I sin skrivelse omtalar han att han varit präst vid ryska gränsen i Dorpatska distriktet, varifrån han för 13 år sedan fördrevs av ryssarna. Han hade därefter måst fly undan för fienden, men blev 1704 fången med hustru och barn vid Dorpats intagande det året av ryssarna. Efter att hava lyckats fly med hustru och barn, då fångarna skulle föras till Ryssland, gav han sig i tjänst vid fältstaten i Riga, där han blev pastor vid Estniska adelsfanan. I denna tjänst fick han utstå många svårigheter, var med i Reval vid belägringen och då pesten rasade där. När sedan staden kapitulerade och ryssarna blevo herrar där, lyckades han i en båt fly över till finländska sidan, där han i tre år uppehöll sig i Nyland med hjälp av vad kristliga, vänliga människor gåvo honom. Men när ryssarna underkuvade även den landsändan, måste han giva sig därifrån och tog färden till

Stockholm. Som det var för dyrt att kunna leva där, begav han sig till Nyköping där han trodde sig med ringare villkor kunna draga sig fram. Han lyckades där få några barn att läsa med. Men han och hans familj hade lidit gräsligt och utstått många faror.

I slutet av 1715 begärde han hos konsistoriet att få någon plats, men då fanns det ej någon att tilldela honom. Året därpå sökte han åter, ty nu kunde han ej längre uthärda sin fattigdom och långa flykt. Ifall det var möjligt, svarade man, skulle konsistoriet befordra honom. År 1721 anhöll han få att bliva klockare i Ripsa församling, men ej heller det lyckades.

Liksom Masalin hade begärt plats eller anställning för att kunna försörja sig, gjorde även andra i stiftet sig uppehållande flyktiga finska prästmän. Samuel Mecchelenius, som vistades i Stora Malms socken, begärde 1716 att få komma på förslaget till Stigtomta pastorat. Men kunde han ej få det, så ville han gärna bliva nådårspredikant, till vilken befattning efter komministern i Stora Malm kyrkoherden därstädes rekommenderade honom 1717, och vilket ämbete han fick av konsistoriet tills ny komminister blev utnämnd. Mecchelenius avled i Sverige 1723.

F. d. regementspastorn vid Savolax' infanteriregemente Henrik Rosæus hade allt sedan ryssarna 1710 togo Viborg levat i stort elände. Han hade blivit av med sin regementspastorsbeställning och flytt från den ena platsen till den andra i stor fattigdom, men tackade Gud att han och hans familj ej gått under på denna tid. År 1718 hade han bott halvt annat år i Ytterselö socken och begärde detta år få bliva nådårspredikant. Från Husby socken bredvid Nyköping skrev han 1718 till konsistoriet och anhöll om någon ledig prästbeställning, men kunde han ej få det ville han gärna bliva nådårspredikant i Halla och Vrena församlingar, vilka församlingar samma år även begärde honom till komminister; en annan var dock redan då förordnad därtill. Men han blev anställd som nådårspredikant i Vrena, därifrån han den 12 juni 1722 anhöll hos biskopen att i följd av sjukdom få stanna kvar än ett år. Detta kunde dock ej beviljas.

Kyrkoherden i Hattula församling Emanuel Reuters son Samuel Reuter, som blivit nådårspredikant i Stigtomta och Nykyrka församlingar, omtalade i brev till domprosten i Strängnäs den 18 februari 1718, att sedan det blivit ny kyrkoherde i nämnda församlingar, han med sin ringa lön, som åtgick mest till kläder, uppehållit sig i dessa svåra tider. Han hade förgäves sökt kondition, men nu fått höra, att domprosten fått sig beviljad adjunktsbefattningen i Åkers församling, om vilken han nu anhöll för att få något till sitt uppehälle. Den 5 mars blev han adjunkt i Hyltinge församling.

Kristoffer Ekerot kunde ej 1719 i följd av missväxt i Tyresö församling, där han från 1716 varit hjälppräst, få längre stanna kvar hos kyrkoherden, som underhållit honom. Ekerot hade därför

1719 genom kyrkoherden begärt få befordran till någon vakant prästplats för att kunna förtjäna sitt bröd, men för tillfället fanns det ej någon sådan. Året därpå blev han dock garnisonspastor på Dalarö skans, där han avled 1735.

F. d. kapellpredikanten i Kumlinge församling på Åland Kristiern Björkrot hade som man säger med blotta livet undkommit fienden. År 1715 hade »senaten» rekommenderat honom till konsistoriet i och för erhållande av någon prästerlig tjänst, men för tillfället fanns det ingen, och för övrigt hade flera flyktingspräster, som uppehöllo sig i Strängnäsorten, begärt detsamma. Ingen kyrkoherde kunde mottaga dem som adjunkter eller nådårspräster med hustru och barn som de hade, och således ej heller honom. I slutet av året fick han i stället ur konsistorie kassa 18 daler kopparmynt samt löfte om någon hjälp av det som stiftets präster samlat åt de flyktiga finska prästerna. Året därpå vistades han som huspredikant hos friherrinnan Anna Katarina Bonde, född Wrangel, på Säby i Aspö. Därifrån klagade han hos Kungl. Majt. på konsistoriet, som ej givit honom någon tjänst fast han fått rekommendationer av senaten. Han ville bliva kapellpredikant i Lövsta eller efterträda sin kyrkoherde i Kumlinge. Konsistoriet meddelade honom vid ett sammanträde, där han var närvarande, att det hade tänkt giva honom en adjunktur, men tyckt att han hade bättre på Säby, dit han kunnat taga sin hustru och sina barn med sig. Det fann hans klagomål lika skamliga som hans uppförande i Stockholm, då han, sedan han fått en svart klädesrock av sin finska biskop Gezelius, dock gått i bondkläder till kyrkoherden i Storkyrkan i nämnda stad för att tigga en klädesrock. Konsistoriet tackade sedermera Kungl. Majt. att det fått del av Björkrots klagomål, men som det ej hört något av honom visste det ej om han levde eller var han befann sig. För övrigt tyckte det vara synd att giva honom en adjunktur eller nådårsprästbefattning, då en präst eller prästänka i dessa svåra tider omöjligen till hans stora hushåll kunde giva honom fritt husrum, mat, dryck, värme och skjuts. Därtill kom ju att konsistoriet visste, att han hade fritt husrum och gott uppehälle hos friherrinnan Bonde, av vilken han fått en ny prästkappa. Hans belägenhet var ju visserligen beklaglig, men det fanns så många gamla gråhåriga flyktiga prästmän med stora hushåll, som hade det sämre än han, och dock ej klagat hos Kungl. Majt. Björkrot hade givit sig ut för att vara den fattigaste man som fanns, men hade i Stockholm, sedan han kom dit, ärvt både silver och sängkläder, och så hade han låtit märka att det var honom likgiltigt om han blev kapellpredikant eller kyrkoherde i Kumlinge. Skulle han bliva det senare, ville han vänta tills det blev fred. Men ville Kungl. Majt. giva honom Kumlinge, hade konsistoriet ingenting däremot, som då slapp skaffa honom någon plats, och så till slut framhöll konsistoriet, att de infödda prästerna skulle förlora modet att tjäna om främlingar med mindre meriter befordrades.

Förmodligen var Björkrot kvar på Säby, då han 1720 begärde få bliva kapellpredikant vid Gåsinge församling. På grund därav beslöt konsistoriet kalla honom till examen. I början av 1721 anhöll han bliva föreslagen till Trosa stads pastorat och undergick i följd därav examen i mars månad samma år.

År 1721 uppehöll sig f. d. kyrkoherden i S:t Michels församling Georgius Helsingius på elfte året i Stockholm utan någon plats eller befattning med ett hushåll på 16 personer, varav nio barn. Detta år anhöll han hos Kungl. Maj:t om Bälinge lediga pastorat och sade sig, om han ej fick det, vara nödsakad gripa till tiggarstaven. Men som det nämnda pastoratet hörde till Strängnäs stift, blev han hänvisad till biskopen därstädes. Han skrev också till denne och berättade om sin usla belägenhet samt medsände rekommendationer från statssekreteraren friherre Daniel Niklas von Höpken. En annan kallades till pastoratet, som var patronelt.

* *
*

Då de flyktiga prästerna och akademi- och skolbetjänte ej hade några verkliga tjänster och Kungl. Majt. i staten för 1721 ej var i stånd att upptaga några löner för dem, men de ändock måste hjälpas, befallde Kungl. Majt. den 4 augusti 1720 biskoparna vidtaga åtgärder därför. Ständernas sekreta utskott hade nämligen begärt att biskoparna vid förefallande ledigheter inom prästerliga-, akademi- och skolstaterna skulle tillse att flyktingarna framför andra blevo ihågkomna. Biskopen i Strängnäs fick således liksom de övriga biskoparna befallning, att han inom sitt stift skulle på förslag till sådana platser, som tillsattes av Kungl. Majt., uppföra de flyktingar, som anmälde sig därtill. Till de mindre befattningarna fick biskopen tillstånd att själv antaga dem som anmälde sig.

Angående flyktingarna icke bara av de ovannämnda kategorierna utan även alla andra, som flytt in i Sverige, önskade flyktingskommissionen få uppgift på var de uppehöllo sig. Med anledning härav utfärdade kommissionen den 31 mars 1721 en skrivelse till biskoparna i de olika stiften att de skulle införskaffa uppgifter därom samt specifikation på flyktingarnas tillstånd. På grund härav tillskrev konsistoriet i Strängnäs de respektive kontraktsprostarna om saken den 19 april samma år.

Denna skrivelse besvarade kontraktsprosten Strömer i Örebro den 19 maj samma år angående de sig i Örebro och Almby socknar uppehållande flyktingarna. Hans skrivelse, som utom av honom själv var underskriven av två rådmän i Örebro och rådmannen i Helsingfors Fredrik J. Sheeltz samt bekräftad av landssekreteraren i Nylands län Johan Arckenholtz och Johan Fredrik Bagge i Örebro den 22 maj 1721, förvaras bland konsistorii i Strängnäs inkomna handlin-

gar,. De övriga kontraktsprostarnas svar däremot hava såsom ej där befintliga förmodligen gått till flyktingskommissionen direkte. Redogörelsen för flyktingarna i de två nämnda socknarna omfattar mellan 20 och 30 personer.

Ebba Broms, som förut är omnämnd, blev 1707 änka efter professorn i Åbo Kristian Alander och bodde efter hans död på sitt hemman på Åland, varifrån hon 1713 flydde med två söner och tre döttrar. Härvid måste hon lämna till fienden gården, husgeråd, kreatur och allt tillbehör. Hon slog sig ner i Stockholm, där hon bodde ett år och där hon fick flyktingshjälp, men nu bodde hon på sjunde året i Örebro. Sista gången hon erhöll hjälp var för fyra år sedan. Av hennes döttrar voro två oförsörjda, hennes söner hade varit i militärtjänst och själv var hon 60 år. Till sitt och de sinas underhåll hade hon ingenting och rekommenderades därför till någon hjälp.

Kaptenen vid Nylands infanteriregemente Baltzar Reehausens änka Anna Maria Myllenbach, som nu var 81 år, hade bott i Helsinge socken, varifrån hon 1713 flydde till Sverige. Vid sin flykt hade hon måst lämna både sin fasta och lösa egendom kvar och ankom till Sverige blott och bart i sina gångkläder. Hon slog sig först ner i Stockholm och levde på vad kristliga, givmilda människor gåvo henne. I Örebro hade hon nu bott sedan 1716, var mycket skröplig, sköttes av sin ogifta dotter och måste ledas och stödas av andra. En hennes son hade stupat under general Lewenhaupts aktion i Ukraina. På två år hade hon ej fått någon hjälp och var väl i behov därav.

Löjtnanten vid Österbottens infanteriregemente Jyrgen Öhrmans änka Elisabet Jabet flydde 1713 från sin hemort, hade mistat all sin egendom, varit fången i Livland 1 ½ år och ej förr än efter slaget vid Storkyro 1714 kommit till Stockholm samma år. Där bodde hon en tid och flyttade sedan till Örebro, varest hon nu varit i fem år. Hon var 40 år gammal, hade en 9 år gammal son och hade ej fått någon flyktingshjälp på 3 år.

Regementspastorn vid Nylands infanteriregemente Johan Collingii änka Sara Krus, som i 21 år varit änka och själv nu var 49 år, hade vid ryssarnas intagande och uppbrännande av Borgå 1708 flytt därifrån med tre söner och en dotter. Om sönerna, av vilka den äldsta då var 14 år, och som alla tagits av fienden, nu levde visste hon ej. Hon hade nu i 3 ½ år bott i Örebro och aldrig fått flyktingshjälp.

Margareta Brandt, som för 15 år sedan mistat sin fader, ryttmästaren Lars Brandt, var nu även moderlös. År 1713 kom hon som flykting till Örebro från Kimito socken, där hon måst lämna all sin egendom i fiendens våld. Hon rekommenderades till flyktingshjälp, som hon aldrig fått förut.

Bokbindaren i Åbo Lorens Höijer flydde 1713 från nämnda

stad över till Sverige åtföljd av sin hustru Margareta Winter två ogifta döttrar och en son. Familjen slog sig ner i Stockholm, och fadern hjälpte genom utövande av sitt hantverk till med familjens underhåll så länge han levde. Efter ett års vistelse i Stockholm flyttade hon till Norrköping, där hon vid ryssarnas plundring 1719 förlorade det lilla hon fört med sig från Finland. Hon bodde nu 1721 i Örebro med tre döttrar, av vilka en var gift, och två små dotterdöttrar. Sonen lärde faderns yrke i Stockholm. Honom måste hon hjälpa och hade allt sedan familjen kom till Sverige ej fått någon flyktingshjälp. Själv var hon sjuklig, klen och 50 år gammal och måste anhålla om hjälp, till vilken hon även rekommenderades. Den gifta dottern Kristina, som var sjuk och eländig och vars andra man löjtnanten vid Österbottens infanteriregemente Lang 1718 stupat i norska fjällen, hade i stor fattigdom kommit till Örebro 1721 med sina två små döttrar. Hennes första man löjtnant Gedda hade också stupat i kriget.

Borgaren i Borgå Alfred Lund fick vid ryssarnas uppbrännande av nämnda stad 1708 sitt hus förstört och erhöll vid samma tillfälle ett skott genom låret och sin högra axel genomborrad av ett bajonettstyng. Sitt hus byggde han sedermera upp och bosatte sig där, men förlorade åter allt vid ryssarnas infall i Borgå 1713, varvid han flydde och kom 1714 till Sverige. Där uppehöll han sig litet varstädes tills han i januari 1721 kom till Örebro, dit han medförde sin hustru och de fem minsta barnen. De äldre fem, av vilka den äldsta var 22 år, hade han lämnat i Hälsingland. Själv var han 56 år, fattig och usel och hade icke fått någon flyktingshjälp.

Borgaren i Jakobstad Berndt Berg hade vid stadens överlämnande till ryssarna förlorat allt, gård, hus och segelbåt och kom på sommaren 1714 till Sverige. Han hade nu 1721 bott två år i Örebro, där hans hustru för det mesta låg till sängs. De hade inga barn. Själv var han 40 år och hade ej fått flyktingshjälp, men förut förtjänat litet på segling.

Karl Kierpman, son till klockaren i Pernå socken Petter Kierpman och nu 18 år gammal, hade vid ryssarnas anfall 1713 blivit skild från föräldrarna, men lyckats tillsammans med komministern i samma församling Samuel Alvenius rädda sig över till Sverige. Hos denne hade han varit i Örebro till 1716, vilket år han råkade i en svår sjukdom och sedan Alvenius farit därifrån samma år blivit lämnad ensam kvar. Han hade nu 1721 i tre år haft en olidlig sveda och öppna sår på hela kroppen, i följd varav han blivit krympling. Han haltade på båda fötterna och kunde ej företaga sig något till sitt uppehälle. Man hade försökt få såren att läkas, men det hade misslyckats, och han spred stank och dålig lukt, så man kunde ej härbärgera honom i något hem. Bäst vore om man kunde få in honom på något hospital.

Olof Gallagrius, som var borgare i Gamla Karleby, hade 1714 med hustru och tre barn, av vilka senare det äldsta nu var 12 år, flytt undan för fienden. Han hade med sin familj sedan dess uppehållit sig i Örebro, var nu några och 40 år, hade mistat alla sina tillhörigheter, var fattig och sjuklig samt hade ibland uppehållit sig med litet handel. Tre gånger hade han fått flyktingshjälp.

Anna Nybäck, som var änka efter borgaren och skräddaren i Gamla Karleby Olof Bratt, hade avlidit och begravts i april 1721 i Örebro, där hon länge vistats. Hon lämnade efter sig tre döttrar — den älsta 14 år — i allra största fattigdom utan släkt och utan någon som kunde hjälpa dem. Som de ledo av en svår barnsjukdom »huvudskorv», voro de nu på sjukhus och behövde sedan hjälp till undervisning och uppfostran.

År 1713 hade Isak Klufvensten, som varit ryttare och gårdsbrukare, från Helsingfors 1713 kommit till Sverige. Först hade han bott i tre år i Stockholm och sedan 5 år vistats i Örebro. Han var nu 1721 45 år gammal, hade hustru och fem barn — det älsta 13 år, — hade förlorat alla sina ägodelar i Finland och var fattig och sjuklig. Till sitt uppehälle kunde han endast förtjäna genom skoflickning.

Helsingforsborgaren Klas Mårtensson hade måst lämna sin gård och övriga tillhörigheter till fienden och ankommit utfattig med hustru och ett tre år gammalt barn 1713 till Stockholm, där han vistats ett år. Nu hade han, som var 53 år gammal, sju år varit i Örebro, var fattig och sjuklig, men försökte dock förtjäna med skjutsning och rodd på stadens farkoster. Någon flyktingshjälp hade han aldrig fått.

Henrik Johansson, vilken nu var 60 år, hade varit postlöpare i Helsingfors men även sysselsatt sig med båtbygge. I Finland hade han förlorat hus och hem, hade tre år uppehållit sig i Stockholm och nu i Örebro fem år. Han hade där med sig sin hustru som också var 60 år, men inget av sina sex barn. De voro mycket fattiga och kunde ej med arbete förtjäna sitt uppehälle, hade aldrig haft flyktingshjälp och borde hjälpas.

Borgaren Lars Murmas från Uleå stad hade stupat i slaget vid Storkyro 1714, men hans änka Elisabet Manninen med sina söner, av vilka den älste 1721 var 11 år, hade undkommit fienden, fast de blivit illa hanterade. All sin egendom med gård och hus hade hon förlorat. År 1714 hade de kommit till Sverige, där de uppehållit sig än här än där, bland annat i Nyköping, vid vars brand 1719 hon lidit mycket och blivit illa skrämd. Därefter hade de begivit sig till Örebro, där de nu varit över året. Hon var 50 år gammal och sjuk men kunde med litet spinnande förtjäna sitt uppehälle samt höll oaktat sin fattigdom två söner i Örebro trivialskola, där de visade sig flitiga och ordentliga. De borde nu hjälpas.

Änkan efter borgaren Henrik Manninen i Uleå stad Katarina Andersdotter hade 1714 blivit fördriven av ryssarna och därvid förlorat all sin egendom. Hon hade uppehållit sig ett år under vägen till Sverige, fyra år i Stockholm och därefter i Örebro. Till arbete var hon oförmögen, var sjuklig, 60 år gammal och hade inga barn. Hon borde hjälpas och hade ej förut fått understöd.

Vid ryssarnas infall i Finland hade bonden Daniel Johanssons i Helsinge socken i Tali by änka Anna Hansdotter, som så många andra förlorat hus och egendom. I Örebro hade hon nu vistats fem år med sitt tioåriga barn och själv var hon 36 år gammal. Med sitt arbete förtjänade hon sitt uppehälle, men hon borde dock hjälpas, allra helst hon ej haft flyktingshjälp.

Margareta Gabrielsdotter, änka efter guldsmeden i Uleå stad Israel Gadd hade varit i Örebro i tre år, var 50 år gammal, usel och eländig, men underhöll dock en son i trivialskolan i Örebro. De borde få någon hjälp, ty de levde kristligen och fromt.

Pigan Maria Hansdotter från Borgå stad hade vid stadens övergång till ryssarna 1713 begivit sig därifrån och på fjärde året nu 1721 varit i Örebro. Hon var 30 år gammal och hade vid sin fader timmermannen Hans Hanssons död ej fått ut sin andel i boet, var nu fattig, men kunde dock försörja sig med slöjd.

I Örebro vistades ock Maria Jakobsdotter, som med handelsmannen Baltzar Schultz från Åbo kommit till Sverige. Hon var nu 30 år och hade uppehållit sig på flera ställen innan hon anlände till Örebro. Sitt uppehälle kunde hon med arbete förtjäna.

Vid Viborgs intagande av ryssarna 1710 blevo prosten Mattias Martinius och hans son Martin tillfångatagna och höllos fångna i ¾ år. Martin, som nu 1721 var präst och vistades i Örebro, hade, då föräldrarna förlorade all sin egendom, råkat i stor förlägenhet. Han hade därefter rest runt Bottniska viken och efter framkomsten till Sverige med möda kunnat uppehålla sig. I Örebro predikade han i församlingen och rekommenderades 1721 i följd av sina förluster och besvär under den långa flykten och för erhållande av prästkläder till det bästa och till undfående av hjälp.

I Almby socken hade 1721 klockaren från Esbo församling i Finland Johan Bagge uppehållit sig i sex år. Han var 60 år, var ej arbetsför i högre grad, hade hustru och två barn, vilka voro i tjänst. Någon flyktingshjälp hade han aldrig fått.

Hans Hansson, som även var från Esbo socken och där haft gårdsbruk, hade 1713 kommit till Almby socken, där han vistades ännu 1721 samt uppehöll sig med skomakeriarbete. Han var några och 30 år, hade hustru och tre barn, av vilka det älsta var 8 år gammalt.

Från Vintrosa församling, som hörde till Örebro kontrakt, hade kyrkoherden därstädes till konsistoriet lämnat uppgift på flyktingar,

som uppehöllo sig där den 18 maj 1721. Henrik Henning från Karleby hade med sin dotter Karin och hustru Maria Gran, som var postmästaredotter från Jakobstad, år 1713 flytt från Finland. På hösten 1715 hade de kommit till Vintrosa, där han först sysslat som glasmästare och sedan blivit klockare. Men den 17 maj 1721 hade han uppsagt platsen, då han ej kunde föda sig därpå. Han och hustrun voro nu 34 år och dottern 7 år. De hade aldrig fått flyktingshjälp utan endast vad vänliga människor givit dem.

Till Vintrosa hade i december 1714 kommit postmästaren i Jakobstad Jakob Gran med hustru och barn i mycket uselt och medtaget tillstånd. De hade uppehållit sig med det de fått av kristliga, snälla människor och hoppades få flyktingshjälp. Han var 66 år, hade varit postmästare i 20 år, men var nu blind sedan över ett år.

* *
*

Mellan Sverige och Ryssland slöts freden den 30 augusti 1721 i Nystad. Året därpå meddelades från högre ort till biskoparna och således även biskopen i Strängnäs, att med det året skulle alla insamlingar för flyktingarna upphöra. En hel del av dessa hade helt säkert redan då begivit sig till sina hemorter, vilka de funnit skövlade och brända. Men många återsågo aldrig sitt fädernesland, dels hade de dött i Sverige före denna tid, och dels stannade de kvar där hela sin återstående levnad. För dem som önskade stanna i Sverige skulle, hette det, på ett eller annat sätt sörjas.

Karl K:son Leijonhufvud.

Översikter och granskningar.

Oskar Albert Johnsen: *Finmarkens politiske historie.* Aktmæssig fremstillet, VIII + 357 sid., 7 kartor. Kristiania, J. Dybwad, 1923 (Videnskapsselskapets skrifter II. Hist-filos. Klasse 1922 N:o 3).

Den politiska omgestaltning av förhållandena vid Ishavskusten som blev en följd av Petsamoområdets införlivande med Finland, har givit ökat intresse åt de gamla Finmarksfrågorna. Ett bevis härpå är även ovanskrivna arbete. Att Petsamofrågan varit orsaken till arbetets tillkomst, därom bär bl. a. den omständigheten vittne, att undersökningen fått sitt upphov på norska utrikesministeriets tillskyndan. Om än sättet för arbetets tillkomst givit detsamma en viss tendens, så äger det likväl ett stort vetenskapligt intresse såsom en sammanhängande framställning från norskt håll av de invecklade Finmarksspörsmålen och ej minst genom det rikliga källmaterial, som bifogats undersökningen.

Då förf. går att fastställa de tidigare förhållandena i Finmarken, så överensstämmer framställningen i stort med den t. ex. på svenskt håll gängse uppfattningen. Han låter sålunda Finmarken, d. v. s. lappområdet, utgöras av de landssträckor, som å ena sidan begränsades av Ishavet, å den andra av norrmännens, hälsingarnas, kvenernas och karelarnas bosättningsområden. Johnsen visar med fornfyndens tillhjälp, att den norska bosättningen jämförelsevis tidigt trängt upp till Tromsö fylke, ej blott till öarna, utan ställvis till fastlandet. Han framställer vidare norrmännens skatteupptagningsfärder bland lapparna, och huru dessa färder ledde till dels fredlig, dels krigisk förbindelse med de om lappskatten rivaliserande kvenerna och karelarna. Han förnekar, att kvenerna någonsin nått Ishavskusten, samtidigt som han påpekar, att norrmännens färder i äldre tid något sydligare sträckte sig över på andra sidan om Kölen. I likhet med andra norska historiker betraktar han »Vegestafr» på Kola-halvöns nordöstra kust såsom Norges äldsta gräns mot bjarmer-karelare. Denna gräns hade emellertid tidigt blivit tvist underkastad; täta härfärder hade företagits av norrmän och karelare-novgoroder. Hotet från öster hade föranlett en norsk kolonisation i Finmarken, och därmed hade även kristendomen begynt tränga in bland lapparna.

Under den svensk-norska unionen från 1319 erbjuder utvecklingen vid Ishavskusten många paralleller med förhållandena i den finländska erämarken, liksom relationerna till novgoroder-karelare i mycket förlöper jämsides med de svensk-ryska förvecklingarna. Samtidigt som Sverige i Nöteborgsfreden förenar en del av Karelen med Finland, vinner Norge en fred, som tyckes trygga dess Finmarksintressen. Stora områden erkännas emellertid såsom fællesdistrikt; norrmännen erhålla bekräftelse på sin skatterätt bland lapparna långt in på Kola-halvön, ryssarna långt in i Tromsö fylke. — Under följande århundraden fortsättes kampen under ömsesidiga plundringståg. Johnsen framhåller, att karelarna i huvudsak voro de anfallande, och ser orsaken härtill i den pågående norska kolonisationen i fællesområdet, vilken de på detta sätt ville hindra.

Birkarlarnas framträngande till Finmarkskusten och deras beskattning av lapparna i det »norska» kustområdet försöker Johnsen förklara genom det rådande förläningssystemet. Länsherrarnas fogdar voro för sin skatteuppbörd ansvariga endast inför sina herrar såsom deras privata tjänare. Blott de anskaffade de väntade inkomsterna, hade de gjort sin skyldighet; statens intressen behövde de inte bekymra sig om. Så hade främmande folk fått möjlighet att tränga in och upptaga skatt på norskt område. Ryssarna hade utsträckt sina skattefärder allt längre västerut, och birkarlarna-kvenerna hade även kunnat innästla sig vid Ishavskusten. Såsom handelsmän hade birkarlarna först nått havskusten, där de av lapparna hade tilltvungit sig en vängåva, vilken snart antagit karaktären av en skatt.

Johnsen framhåller ytterligare, att skulden till birkarlarnas framträngande egentligen låg hos unionskungarna, vilka gynnat sina svenska undersåtar på de norskas bekostnad. Han gör gällande, att birkarlarna alltid betraktats såsom inkräktare vid Ishavskusten av den norska ortsbefolknngen och att de därför alltid hindrats i sin verksamhet, när unionen för någon tid varit upplöst. Sådant hade fallet varit i slutet av 1400-talet, sådant även efter unionsbrottet 1523. Han stöder sitt påstående med det brev av år 1498, varigenom birkarlarnas rättigheter vid Västerhavet bekräftades, och anser, att det av birkarlarna vid denna tid åberopade »Kong Mănses» brev, hänsyftar på unionskungen Magnus Eriksson, vilken såsom norsk konung hade förlänat birkarlarna rätt till skatt såväl av sjöfinnar som fjällfinnar (lappar).

Johnsens teori för uppkomsten av birkarlarnas rättigheter vid Ishavskusten är intressant och värd att begrunda. Likväl torde Johnsens uppfattning av birkarlarnas betydelse tarva en viss revision. I sitt i fjol utkomna arbete »Pirkkalaisliikkeen synty», en i mer än ett avseende synnerligen intressant undersökning, har docenten Jaakkola följt birkarlarörelsen från dess elementära början i Satakunda. Han har bl. a. trott sig kunna påvisa, att birkarlarna redan på 1270-talet utgjorde en mäktig korporation vid norra ändan av Bottenhavet; att

de vid denna tid gemensamt med karelarna t. o. m. hade fört krig med norrmännen, rivalerna, om lappskatten. Han vill också påvisa, att birkarlarna på 1500-talet voro en korporation i nedåtgående. — Är Jaakkolas framställning riktig, så torde man göra rätt i att tillmäta birkarlarna en större roll i Finmarken, än Johnsen velat giva dem.

Efter unionens upplösning 1523 blev Finmarksfrågan allt mera aktuell. Den norska kolonistbefolkningen hade nu starkt tillväxt och bosatt sig ända upp till Vadsö. Uppe på fjället upptogo norrmännen skatt i flere lappbyar och österut långt in på Kola-halvön. Samtidigt växte Finmarkskusten i betydelse, efter det handeln på Vita havet blivit betydande.

I överensstämmelse med sin uppfattning om birkarlarna såsom sentida inkräktare på det norska området framställer Johnsen Gustav Wasas och hans söners Finmarkspolitik såsom en politik, vilken syftade att lägga norskt land under svenska kronan. När birkarlaskatten av Gustav Wasa indrages under kronan och då skatteupptagningen nyorganiseras, så sker det enligt Johnsen främst i politiskt intresse. Och han sammanställer denna politik med svenskarnas samtida strävanden att nå en så fördelaktig gräns mot Ryssland som möjligt i norr. Här tager han likväl för litet i betraktande Gustav Wasas starkt fiskaliska intresse, vilket vid denna tid även tog sig uttryck i en omorganisation av erämarksbeskattningen i det inre av Finland, också där den intet hade att göra med nya suveränitetskrav.

Johnsen framhåller, att lappskatten vid Finmarkskusten från Gustav Wasas tid organiserades allt bättre och småningom utsträcktes till allt vidsträcktare områden. Han gör gällande, att detta skedde för att erhålla underlag för de svenska anspråken på territorialrätten över Finmarkskusten. I viss mån synes Johnsen ha rätt, såtillvida som *särskilt* under Karl IX:s tid en systematisk strävan att utsträcka beskattningen över nya områden ej kan bortresoneras. Dock kunna de ofullständiga skatteregistren från de första åren efter lappskattens indragning under kronan förklaras genom svårigheten att i en hast organisera skattesystemet, särskilt som birkarlarna, vilka gått förlustiga sina tidigare rättigheter, väl ej voro vänligt stämda och fördenskull kunde tredskas vid uppgivandet av sina gamla skatterättigheter. — Under Gustav Wasas tid mötte den svenska konungens uppbördsmän emellertid ej motstånd från de dansk-norska myndigheterna. Först under sjuårskriget hindras skatteupptagningen bland sjöfinnarna ställvis, men ej ens då i de nordligaste distrikten.

Johnsen anser, att motståndet mot den svenska beskattningen av kustlapparna framkallades av insikten om vart svenskarna därmed strävade: till ett besittningstagande av allt land ända till fjordarna. Han anser nämligen att territorialrätten över själva havskusten obestridligt tillkom norrmännen och förnekar rättmätigheten av det i slutet av 1500-talet uppställda kravet på havet såsom gräns

mellan det svenska och norska området. Onekligen har han i mycket kunnat motbevisa svensken Enewalds framställning av förhållandena vid Finmarkskusten, onekligen äro birkarlarnas och lappfogdarnas vittnesbörd, vilka Enewald likasom senast även Jaakkola godtagit, icke fullt tillförlitliga, tillkomna som de äro i ett bestämt politiskt syfte; men man frågar sig, om ej Johnsen hade haft skäl till större varsamhet beträffande sina egna sagesmän. När Johnsen framställer Kölen såsom gräns mellan Sverge och Norge även längst i norr, så är det ej omöjligt, att här är tal om skattegränser, över vilka den norska beskattningen ej sträckte sig. Möjligt är även att Kölen gjordes till gräns mellan rikena ex analogia, emedan den sydligare var landgräns. Härpå tyder den omständigheten, att de norska myndighetspersonerna ofta ej ens kände till Kölens sträckning längst i norr. Sannolikt fanns ännu på 1500-talet ingen verklig territorialgräns uppe i norr. Endast områden med fast icke-lappsk bosättning tillhörde endera kronan; vad som låg däremellan var ingen mans land. Konflikterna mot slutet av 1500-talet framkallades, såsom Johnsen framhåller, av Finmarkens växande betydelse, som riktade de danska och svenska kungarnas uppmärksamhet på ett område, vilket man förr ej brytt sig om att taga i fast besittning. Kolonisationen på norskt håll, skatte- och höghetskraven från svenskt möttes sedan i en konflikt, som icke löstes på grund av rättsförhållandena, utan på grund av maktmedlen. I Knärödfreden segrade Danmark bl. a. till följd av den norska kolonisationen, som under konflikttiden planmässigt hade utsträckts över de ännu obesatta delarna av kustområdet, och sjölapparnas område tillerkändes Norge.

Ännu fanns emellertid stora fællesområden. Huru dessa genom gränsregleringen år 1751 skiftades mellan Sverige och Norge, skildras ingående av Johnsen. Härvid framhåller han med rätta, att de svenska ombuden sammanblandade skatte- och landgränser, då de sträckte sina anspråk helt nära kustlinjen, men i sin benägenhet att betrakta Kölen såsom territorialgräns hemfaller han troligen åt ett liknande misstag, fastän han i viss mån finner stöd för sitt påstående i svensken Träsks karta från mitten av 1600-talet.

Intressant är Johnsens framställning av förhållandena i det rysk-norska fællesområdet. När han går att tala om uppdelningen av det sista fællesområdet, Pasvig, Neiden och Peisen (Petsamo), framträder tendensen i undersökningen mest. Det kan icke komma ifråga att här inlåta sig på en polemik. Påståendet att norrmännen icke haft skäl att känna sig gynnade genom gränsfördraget av år 1826, emedan de ju av gammalt ägde anspråk på stora delar av Kola-halvön, är belysande för argumenteringen.

Oberoende av de anmärkningar, som kunna riktas mot undersökningen, är denna likväl synnerligen intressant. I många fall har Johnsen med framgång påvisat ohållbarheten av Enewalds påståenden.

Han har även i svenskt arkivmaterial funnit stöd för sina åsikter, om man än stundom måste ställa sig tveksam till hans tolkning av källorna. De vidlyftiga källpublikationerna ge, oberoende av framställningen i övrigt, arbetet ett stort värde.

Eric Anthoni.

Randanteckningar till Diplomatarium Suecanum I—II.

Till nr. **52.** — Då utgivaren i referatet av detta brev från påven Alexander III till Sveriges ärkebiskop och hans suffraganer påstår, att dessa i brevet bl. a. åläggas att vart tredje år besöka påvestolen, har han — tydligen förledd av sin bekantskap med senare visitationsbestämmelser och visitationseder — inlagt mera i brevet än det verkligen innehåller. Det i fråga kommande stycket stadgar tre års syndaförlåtelse för dem, som från Sverige vallfärda till Rom. För engelsmän har motsvarande tid fastställts till två år och för närmare boende till ett år. Däremot är brevet måhända icke utan betydelse, då det gäller att förklara uppkomsten av biskoparnas visitationsplikt. Stället lyder med min förtydligande interpunktion: *De cetero noueritis, quod, cum unusquisque secundum laborem suum debeat mercedem accipere, apostolorum limina visitantibus citra mare annum, Anglicis biennium, vestratibus autem, quia remotissimi sunt Et quia se constituerunt sedi apostolice censuales et cum maiori labore accedunt, triennium de iniuncta penitencia peccatorum, de quibus vere compuncti sunt et confessi, De beatorum petri et pauli potestate confisi auctoritate apostolica relaxamus.* Diplomatariets misstag går igen åtminstone hos Hans Hildebrand i Sveriges Medeltid III sid. 173 (Stockholm 1898—1903). Huruvida det sedermera uppdagats, är mig icke bekant.

Till nr. **69.** — Denna gamla urkund innehåller konung Knuts befallning till Elvkarlebyboarne att ersätta den skada de tillfogat munkarne i Julita. Senare hälften av den korta urkunden lyder: *Unde haut modicum dolentes mandamus atque mandando precipimus. ut ablata in integrum usque ad ultimum quadrantem restituatis. & illos offendere deinceps non presumatis. Sui autem obstinata mente dampnum resarcire, donationem nostram ratam esse prohibere contenditis. certo certius teneatis. excessum uestrum detestabilem per nos sic puniendum quod fiet metus multorum. valete.* Utan tvivel bör det stå *Sin autem* »men om». Paleografiskt är skillnaden så gott som omärklig, varom man för denna urkunds vidkommande dessutom kan övertyga sig genom att jämföra dess i faksimil återgivna början på plansch II. Det klassiska *sin autem* »men om» förekommer ännu t. ex. DS 902, 1048, 2798; även *si autem* anträffas, t. ex. DS 1067, 1083, 1893,

2220, 3172: *si vero* DS 3227. I den lika klassiska betydelsen »varom icke» står *sin autem* t. ex. DS 592, 1041, 1496, 1862, 2073 (p. 284).

Till nr. **133.** — — — *nobis non constat utrum* (Dipl. *utrnm*) *provincia Vpsallensis tantum defectum sustineat in personis q u o a d archiepiscopale officium assumendum alia persona non possit in ea magis idonea inveniri.* Det förefaller som om skrivaren ursprungligen tänkt sig *quod ad*, men tappat tråden och skrivit *quoad* »beträffande»; felet hade kunnat omintetgöras med ett *quod* eller *ut* efter *assumendum*, men detta har skrivaren försummat.

Till nr. **166.** — *Qui uero consilio nostro & precepto contraire presumpserit rapinam inferendo predicto loco beate uirgini marie consecrato aut ullam molestiam contra leges & iura ecclesiastica machinare. secundum mandata apostolica sententiam diuine censure ⟨in⟩ eum promulgabimus.*

Till nr. **179** (påvebrev). — Sid. 199 läses: *dum diligenter multo intuitu contemplamur statum ecclesie generalis dolemus plurimum & testamur, quod cum albe sint regiones ad messem plurimam & operarii s i u e perpauci. plerique vigiles qui tenentur custodire domini vineam dormiunt sompnum suum* o. s. v. Felläsningen *siue* av *sint* är typisk.

Till nr. **180.** — Sid. 202 står: *Sed ecce quod dolentes dicimus ante messem seges effloruit. & uinea fere tota & ficus ac uirga magis aruit. & uindemiator manum ad carcallum non reuocat.* Detta påvebrev innehåller flere reminiscenser från profeten Jeremias; det anförda stället går tillbaka till kap. 6 vers 9, där Vulgata har: *converte manum tuam quasi vindemiator ad cartallum. cartallus*, grek. κάρταλλος betyder »korg». Denna riktiga översättning har även det latinsk-svenska glossariet i Codex Upsaliensis C 20 från medeltiden i motsats till mig tillgängliga svenska och finska bibelöversättningar. Den nya finska har dock icke ännu kommit till Jeremias. Den stora likheten mellan bokstäverna *c* och *t* i senmedeltida skrift gjorde, att skrivaren ofta ofrivilligt åstadkom ett tecken som mera liknade ett *c*, där det bort vara *t*, och tvärtom. Det är i sådana fall den moderna utgivarens sak att sätta det rätta i texten och på sin höjd anmärka sakförhållandet i en fotnot.

Till nr. **315.** — — *exassuete pietatis officio.* Bör vara *ex assuete* o. s. v.

Till nr. **471.** — *Cum ex ipsis corporibus humanis certa domino decima debeatur. ipso attestante qui ait. Qui non decimat d e c i m a b i l i t e r. multo forcius de quibuslibet rebus Iure divino dari debet decima.* I st. f. *decimabiliter*, som tydligen beror på en orätt upplöst förkortning, bör stå *decimabitur*, såsom framgår av samma citat Svenskt Dipl. ny serie 852 a.

Till nr. **513.** — — *adtendentes quod in monasterio uestro* — — — *tales possint monachi per dei Gratiam inueniri qui thesauro resplendent sapientie sicut uite r a t i l a n t sanctitate.* Troligast tryckfel. Läs *rutilant.*

Till nr. **561.** — Stadga om kortjänsten i Linköpings domkyrka. Däri: *Si autem quis illorum* ⟨*q u i*⟩ *inofficiare tenentur absens fuerit de premissis pretaxatam penam in horarum pretermissione persoluat.*

Till nr. **577.** — Referatet av detta påvebrev innehåller en högst besynnerlig uppgift, antagligen främst beroende av två fel i texten: sid. 475 rad 5 nerifrån *nobis* i st. f. *uobis*; sid. 476 rad 9 uppifrån *nostra* i st. f. *uestra*, som enligt L. M. Bååth, som ånyo granskat originalet (Bidrag till den kanon. rättens hist. i Sverige, Stockholm 1905, sid. 166 anm. 2), är tydligt skrivet.

Till nr. **656.** — Bytesbrev, vari tillgången till Lundby skog övergår till Nils Kettilsson i följande ordalag: — — *ut idem ius habeat* (Nils K.) *in siluis que lundby attinent. quod habuit in silua sui patrimonij tam ipse quam heredes sui in mediate sibi invicem successuri.* Här föreligger exempel på motsatsen till felet i nr. 315, i det att *inmediate* »omedelbart, direkt» ryckts i sär.

Till nr. **659.** — I detta testamente av den 3. febr. 1279 giver W. N. bl. a. till Strängnäs domkyrka en lägenhet: *relinquens eandem* (mansionem) *sub ordinacione venerabilis patri episcopi strengenensis ut racione ipsi infundanda aliqua canonia in mei memoriam perpetuo fieri faciat.* Denna meningslösa sats kan med lätthet förbättras med tillhjälp av samme persons testamente av den 30. maj 1276, tryckt som nr. 615 i diplomatariet. Den däri skänkta gården är en annan, men tillägget detsamma: *relinquens eandem sub ordinacione venerabilis patris Episcopi strengenensis ut racione ipsius* (näml. mansionis) *infundanda aliqua canonia mei memoriam perpetuo fieri faciat in ecclesia memorata.* Felen i nr. 659 bestå däri, att skrivaren av det senare testamentet, som i stora stycken begagnat det tidigare testamentet som förlaga, vid avskrivandet slarvigt bortlämnat slutet av *patri*⟨*s*⟩ och *ipsi*⟨*us*⟩, samt tillagt ett alldeles bortblandande [[in]], i det han oriktigt hänfört *mei memoriam* till *canonia.*

Till nr. **692.** — Sid. 564 rad 18 läses *lectatorum* (gen. plur.). Den vanliga formen är *leccator* av ett verb **leccare* identiskt med ital. *leccare* «slicka» av allt att döma lånat från germanska (fornhögtyska *leccôn*, nut. *lecken*, besläktat även med svenska *slicka*). *Leccator* motsvarar medelhögtyska *lecker* »tallriksslickare, snyltgäst; gycklare, dålig människa». I registret till MONUMENTA GERMANIAE band 12 förklaras *leccatores* med »faex populi», i band 21 *lecator* med »praedo», i band 26 med »scurra». Ordet förekommer i formen *lecator* redan i mycket gamla medeltida glossarier (Corpus glossariorum latinorum ed. Goetz). I övrigt jämföre man du Cange. Om *lectator* bör bibehållas i texten, är på samma gång frågan, om *vacta* (i st. f. *vacca* »ko») DS 3898 = bd. V sid. 409 bör kvarstå. På grund av att medellatinet icke hade stöd i någon verklig språkkänsla, bör man icke betvivla möjligheten, att befängda parasitformer kunnat uppkomma genom skrivfel eller felläsning och vinna en begränsad utbredning i det talade medellatinet.

För min del anser jag, att en form som *lectatorum* bör förvisas till en fotnot. I alla händelser erfordrar det en förklaring av utgivaren. Detsamma är fallet med *pictancia* DS 941, 1335, 1353, 1522, i st. f. *pitancia* (**pittancia*) av franska *pitance*, i sin tur av ital. *pietanza* till lat. *pietas* »barmhärtighet») »gratisbespisning, extraportion (för klosterfolk eller fattiga)».

Till nr. **700.** — *prouinie* i st. f. *prouincie* är väl tryckfel.

Till nr. **736.** — *navigio* sid. 593 rad 16 i st. f. *navigium* torde vara den tryckta källans fel.

Till nr. **753.** — I denna urkund, som blott föreligger i avskrift, är det fråga om tvenne majestätsförbrytares och deras hustrurs gods, som blivit konfiskerade, och varav konungens, Magnus Ladulås', broder Bengt erhållit en del. *Sed quia quœdam adstruere nituntur, quœ bona uxorum ipsorum* (majestätsförbrytarnes) *fiscus illicite vendicavit, quibusdam asserentibus ex adverso, cum Domina Helena* — — — *transegimus* (vi = konungens broder) *sub hac forma*, nämligen så att vissa gods överlämnas till Sko kloster. *quae bona* är oförenligt med medellatinskt språkbruk. Sammanhanget fordrar »att», alltså *quod*, då *quia*, som just föregår knappast kan väntas upprepat, ehuru det i och för sig icke sällan betyder »att», t. ex. DS 341, 416, 1893. I samma mening är *quaedam* misstänkligt. Man ville gärna insätta *quidam*, då det väl icke var blott kvinnoprat, som framkallade avståendet av godsen. Dessa båda fel misstänkliggöra även högeligen *quam ad causam* i samma urkund = klassiskt *quam ob causam.*

Till nr. **804.** — Av Ingvar och hans hustru har Johanniterhuset i Eskilstuna fått mottaga jord på sådant villkor, *ut dictus Inguarus & uxor eius in bonis supradictis quam diu simul uixerint sine* [[*in*]] *omni impedimento habitare debeant libere & quiete.* Det överflödiga *in* synes ha kommit till så, att skrivaren redan påbörjat *impedimento*, men plötsligt tillfogat *omni.*

Till nr. **815.** — Avskrift av konung Magnus Ladulås' öppna brev rörande bl. a. gottlänningarnas förhållande till från Sverige landsförvisade personer. *Exemiam etiam aut clenodiam ipsis* (åt de landsförvisade) *non dabunt, nec equos pro ipsis mittent, nec* o. s. v. *Exemiam* måtte vara tryck- eller avskriftsfel i st. f. *exeniam.* Vanligare är pluralis *exenia*, klassiskt *xenia*, urspr. grek. *ξένια* »gästskänker, presenter». *Exenia* (plur.) t. ex. Svenskt Diplomatarium ny serie I nr. 1714 sid. 618, men sid. 627 den ännu mer förändrade medeltida formen *encenia*, som även påträffas SD n. s. II nr. 2967 (mot slutet).

Till nr. **832.** — Denna överenskommelse om biskopsvisitationerna på Gottland är tryckt efter en dålig avskrift. En viktig men svårfattlig och fördärvad mening däri torde böra återställas sålunda. *Sed cum intra insulam ad*[1]) *episcopalia facienda*[2]) *venerit, dimidiam partem ecclesiarum, que sunt in tribus terre trientibus* (»i tre landskapstredingar») *corporali presentia visitabit, ubi a singulis sacerdotibus, qui* ⟨*pre*⟩*sunt*

eisdem, trium (»tre saker»): *refectionum, mensarum, subterpositorum*[3]) (»nattläger»), *habeat procurationes*[4]). Interpunktionen är i det väsentliga min. Avskriften har[1]) *et;*[2]) *faciendi;*[3]) *subterpositarum;*[4]) *procuratores.*

Till nr. **921.** — I referatet är »Svartbrödra klostret» i st. f. »Gråbrödra» ett sällsamt misstag.

Till nr. **1041.** — I detta testamente ingår följande bestämmelse (sid. 114 f.): *Item ad fundandam unam canoniam in ecclesia strengenensi sibi confero curiam meam ramshamar* m. fl. gods, *si iure presentacionis a c v i c e retento dominum olauum rectorem ecclesie thumboherradh fidelissimum ac dilectissimum cappellanum meum instituere infra octauam beatorum apostolorum petri & pauli dominus strengenensis* (= biskopen i Strängnäs) *dignum duxerit in eadem, sin autem* (»varom icke») *solam curiam in ramshamar predicte ecclesie confero.* — *Retinere* är vanligt i medellatinet i betydelsen »förbehålla»: *iure presentacionis retento* »med presentationsrätten förbehållen» näml. testatorn, som önskar se sin kapellan insatt i den nyinrättade kaniksysslan. I detta sköna sammanhang fogar sig alls icke *ac vice.* Med säkerhet har originalet *ea vice* »denna gång». Det är endast d e n n a g å n g testatorn förbehåller sig presentationsrätten. *Vicis* är det ofta förekommande medellatinska ordet för »gång». Det ligger såsom *vices* till grund för fr. *fois.* Vanligaste kasus är ablativ. Vad särskilt uttrycket *ea vice* »denna gång» angår, anträffas det t. ex. DS 2716, 3029, 3567, 3666 och Vita Anskarii kap. 26 (i mitten). — Till *retinere* jämför DS V sid. 611: *Preterea retineam michi collacionem dicti altaris;* DS 1297: *retento mihi quoad uixero usufructu;* och ännu t. ex. 1091, 1732, 2055, 2828; V sid. 602.

Till nr. **1114.** — Sista stycket av dessa norska privilegier för hansestäderna börjar: *Item in ciuili vel terminali, quando actor intencionem suam fundare voluerit, & testes producere, non nisi bone fame et ydonee persone in testimonium admittantur.* — Paleografiskt är det icke svårt att förstå, att *criminali* blivit läst som *terminali.* Till motsatsen *in ciuili vel criminali* jmf. DS 285: *in causis tam criminalibus quam civilibus;* DS 2230 och SD ny serie 1922: *tam in ciuilibus quam in criminalibus;* DS 3877: *super causis quibuscumque personalibus, criminalibus vel civilibus.* Oftare förekommer motsatsen *ius civile* och *ius canonicum,* varjämte *civilis* även betecknar det, som hör till en stad: *iura et statuta civilia,* DS 4211; *ius civile* »stadslag», DS 1191, 3220; *placitum civile* »stadsting» (i de skånska städerna), Svenskt Dipl. ny serie 198, 228, 270, 639 o. ofta.

Till nr. **1144.** — Referatet lyder: »Påven Bonifacius VIII:s bulla, med tillstånd för Ärke-Biskop Nils i Upsala att rena oskärade kyrkogårdar». Därtill behövdes intet tillstånd, tvärtom ålåg detta biskopen. I urkunden meddelas tillstånd att låta verkställa reningen genom ställföreträdare.

Till nr. **1187.** — Synodalstatuter. I tredje stycket står: *Item quod sacramenta ecclesie cum omni reuerencia & attencione obseruentur & pixis corporis christi sine chrismalia munde habeantur.* *Sine* i st. f. *siue* med betydelsen »och», såsom så ofta i medellatin, representerar ett i våra urkundspublikationer icke sällsynt slag av fel, vid vilka avgörandet, huruvida det rör sig om tryckfel eller läsfel, icke alltid är lätt.

Till nr. **1212.** — I detta brev lämnas en gård i byte jämte olika tillägor bl. a. *cum — — mirceto wlgariter dicto porstect.* Det gängse ordet för »pors» i Sveriges medellatin var *myrtus* DS 935, oftare skrivet *mirtus* DS 2660, 3266. Alltså har »porstäkt» hetat och uttalats *mirtetum*, och så har säkerligen även skrivaren av nr. 1212 avsett att skriva, ehuru ett *t* kanske blivit mera likt ett *c*. I texten hör *mirteto* och det är tillräckligt, att i en not bifoga: »ser ut som *mirceto*».

Till nr. **1226.** — I detta skyddsbrev lyder sanktionen: *Quicumque igitur ipsos aut aliquem ipsorum contra premisse nostre f u i c i o n i s graciam molestare siue impetere presumpserit, nostram absque dubio senciet ulcionem.* — *fuicionis* gör intryck av tryckfel. Det riktiga är *tuicionis. Tuitio* »beskydd» är icke ovanligt i urkunderna. Jmf. DS 97, 121, 138, 216, 1125, 1683, 4148. SD ny serie 1281.

Till nr. **1236.** — Det är ett stadgande om gudstjänsten i Uppsala domkyrka. Sid. 264 rad 7 fastställas straffen för altarpräster, som vid mässan icke äro på sin plats förr än man kommit till syndabekännelsen (*priusquam confiteor dicatur*). Fortsättningen lyder: *Quicumque choralium ceterorum ante incepcionem ymni in matutinis kynelis in missa vel ante finem primi psalmi in vesperis non venerit in feriis et festis trium leccionem soluat obulum pro qualibet horarum predictarum si vero ante finem primi psalmi in prima III. VI. IX. seu completorio non venerit in feriis et festis trium leccionum soluat quadrantem* o. s. v. Det är tydligt, att i första avsnittet *in matutinis, in missa* och *in vesperis* motsvara varandra. I dessa tre fall är den tidpunkt, före vilken kordjäknarne ägde att infinna sig, fastställd olika: *ante incepcionem ymni* »före påbörjandet av hymnen» vid matutinan, *ante finem primi psalmi* »före första psalmens slut» vid vespern. Men vad innebär då (*ante incepcionem*) *kynelis* vid mässan? Jag har Magister Toivo Haapanen att tacka för svaret: skarpsynt har han sett, att här föreligger en felaktighet och att det riktiga endast kan vara *kyrielis.* Att *ri* blivit läst som *n* är paleografiskt icke svårt att förstå. Benämningen *kyrieles* på *kyrie-eleison* känner även du Cange. Kordjäknarne böra alltså infinna sig vid mässan, förrän det parti som kallas kyrie-eleison vidtagit. — K. H. Karlsson har i sitt register till DS I—II (Stockholm 1910) med god smak sväljt *kynelis,* ja, han konstruerar begreppet *Kynela matutina,* och om man slår upp under O r n a m e n t a, finner man även där samma *Kynela.* Huru han tänkt sig beskaffenheten av denna prydnad, är svårt att säga. —

Alldeles i början av nr. 1236 på sid. 262 förbjudes att begynna gudstjänsten omedelbart efter klockringningen. Den får icke vidtaga *infra horam* (= »tid») *qua competenter et sine fraude potest legi p a r s Miserere mei, pater noster, et credo. Pars* är, såsom tryckstilen anger, utgivarens upplösning (väl ej supplering) av *ps.* Detta betyder dock mycket troligare *psalmus.*

Till nr. **1239.** — I referatet talas om böter. Urkunden har *debitis*, alltså »skulder», en otaliga gånger förekommande betydelse. »Böter» heter på medellatin *emendae* eller *causae.* Jmf. för övrigt DS 1247.

Till nr. **1271.** — Uppsala-kaniken Hemmings i Paris uppgjorda testamente, vari bl. a. bortskänkes en *gardetorsus.* Skrivsättet *-t-* i st. f. *-c-* måste bero på skrivfel eller felläsning, då uttalet av ordet, som är latiniserat fornfranskt *garde-cors* »ett slags livtröja», är höjt över allt tvivel.

Till nr. **1684.** — I denna gränsutstakningsurkund bestämmes, att vissa ägor skola sträcka sig ända till det ställe, där tvenne sjöar *obia⟨c⟩uerint.* Jmf. *adiacuerant* om tillägor DS 3678, SD ny serie 547, samt det vanliga ordet *adiacentiae* »tillägor».

* *
*

Ovanstående ger en föreställning om de olika slag av svårigheter, som en begagnare av Dipl. Suec. I—II har att emotse. Vad här givits är blott ett urval. Redan raden av tryckfel hade med lätthet kunnat ökas. Enbart sid. 707 i första delen innehåller redan fyra stycken (rad. 1 *stynones*, rad 11 *tbynone*, rad 7 nerifrån *orat* och rad 2 nerifrån *dispensetnr*). De orätt uträknade dateringarna ha av mig alls icke berörts, då deras förekomst är välbekant. Det är att hoppas, att de här sammanställda rättelserna, skola bliva till nytta vid det förnyade utgivande av Sveriges älsta latinska urkunder som man måste hoppas snart må komma till stånd.

Tillägg (till sid. 127).

Innehållet i Dipl. Suec. I nr. 52 har blivit riktigt bedömt av Y. Brilioth, De svenska medeltidsbiskoparnes visitationes liminum, i Kyrkohistorisk Årsskrift 14 (1913) 207 f.

M. Hammarström.

Underrättelser.

Svenska Litteratur-sällskapets Skrifter. Svenska Litteratursällskapets Skriftserie har under året 1923 ökats med åtskilliga volymer. En *Katalog över den svenska litteraturen i Finland samt arbeten utgivna på främmande språk i Finland ävensom av finländska författare på svenska och främmande språk i utlandet 1906—1915.* har utarbetats av Holger Nohrström. Tillsvidare har utgivits en första del omfattande en allmän alfabetisk avdelning, tidskrifter, tidningar och facktidningar (Skrifter 166: 1), icke mindre än 946 sidor stark. — Arvid Hultin har utgivit senare delen av *Borgå Gymnasii historia* (346 sid.; Skrifter 169), till vilken vi senare skola återkomma. — M. Hallberg har utgivit en fortsättning till sin tidigare utkomna volym *Minnespenningar över enskilda personer födda eller verksamma i Finland* (II; 64 sid.; Skrifter 168). — I årets volym av *Förhandlingar och uppsatser* (36, 1922, 346 sid.; Skrifter 167) ingår en utförlig redogörelse för det av sällskapet föranstaltade svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors 17—19 augusti 1922. Bland uppsatserna står främst en grundligt dokumenterad avhandling av C. M. Schybergson om *Per Brahes ställning till rättegångarna angående förbjuden lärd magi vid Åbo Akademi*, vari förf. med stöd av delvis opublicerat material ger en synnerligen upplysande framställning av förutsättningarna för de kända processerna om trolldom på 1640- till 1660-talen och dessas förlopp inför Åbo hovrätt och Akademins konsistorium, på vars utslag, som utföllo mindre hårda än den världsliga rättvisans, Brahes inflytande som kansler gjorde sig gällande. Intressant är den synpunkt, som förf. får fram, att den stränghet statsmaktens organ visade benägenhet att ådagalägga berodde på en uttalad önskan att i det allmännas intresse resolut göra ände på det rykte för trollkonster högskolan i Åbo och i all synnerhet »nationen» sedan gammalt besvärades av. Betecknande är, att kanslern lättare förmådde skydda professorn Martin Stodius, vars processer ock inföllo något tidigare, än studenten Eolenius. A. G. Fontell publicerar sitt föredrag vid historikermötet, *Om by i fornskifte och »i hambre»*, däri påvisande, att enskild, sammanhängande åkerjord för de olika hemmanen i byarne varit vanlig före införandet av solskiftet, som i den utsträckning det överhuvud infördes blott

avsåg att utjämna större inbördes olikheter mellan hemmanen i sambyggda byar, där jordmånens beskaffenhet mycket växlade. — En ny volym *Studier i nordisk filologi* bär numret 14 (Skrifter 170), och med en andra del av sitt märkliga och utförliga arbete *Svensk bygd i Österbotten nu och fordom, en namnundersökning,* har T. E. Karsten avslutat detta även för historikern givande verk som kastar en ny och riklig belysning över det österbottniska kustbältets äldre kultur och äldsta bebyggelse (411 sid.; Skrifter 171). I sina kommentarer påvisar förf. en tydligen förefintlig mycket gammal sjöförbindelse mellan den österbottniska kusten och lågtyskt bosättningsområde. — Äntligen bör ännu omnämnas en ny del av sällskapets serie *Finlands svenska folkdiktning* (III), behandlande *Ordstäv* (382 sid.; Skrifter 172).

Historiallinen Aikakauskirja. Tidskriften har under 1923 som vanligt haft att bjuda på ett rikligt innehåll. Med ett digert dubbelhäfte, inledande årgången och tillägnat J. R. Danielson-Kalmari på hans sjuttioårsdag, uppvaktade tidskriften och dess medarbetare den finsk-finländska historieforskningens nestor på hans märkesdag, då han ännu i fulla krafter av sin alstring kunde blicka tillbaka på en ovanligt rik verksamhet för den fosterländska historiens bearbetning, utforskning och syntetiska framställning. — E. Nevanlinna inleder volymen med en karakteristik av *G. Schmoller som forskarpersonlighet,* varefter H. Holma ger en överblick över *Nyare forskningar rörande främre Asien,* understrykande att de senaste tio årens visserligen framgångsrika forskningar egentligen genom frågornas fördjupning framhävt dessas synnerligen invecklade natur och framskjutit nya problem, E. Flinck redogör för *Ett märkligt fynd från Roms kejsartid* (stycken av marmortavlor funna i Ostia upptagande konsulslängder, officiella notiser m. m.), L. O. Th. Tudeer skriver om *Oxyrhynkhos (några drag ur Egyptens andliga liv på den romerska tiden),* E. Rein tecknar *Georgios »filosofen»* (Gemistos Plethon), Hj. Crohns avtrycker sitt föredrag vid svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors behandlande *Världskriget och Europas kulturarbete,* medan J. Ailio framkastar frågan *Har det finsk-ugriska urhemmet befunnit sig i Skandinavien eller Ryssland* besvarande den därhän, att oberoende av Kossinnas geniala hypoteser det för närvarande äldsta påvisbara urhemmet måste sökas vid Valdai i norra Ryssland. A. Korhonen lämnar en intressant redogörelse över *De fria bönderna i Estland,* vilka synbarligen som en rätt talrik klass bibehöllo sig ända till ordensstatens undergång och därefter sopades bort under de långvariga krigen, som föranleddes av ryssarnes erövringsbegär. E. Finne fäster uppmärksamheten vid åtskilliga omständigheter egnade att belysa *Bebyggelsens äldsta utbredning i Tavastehus län,* understrykande skillnaden mellan »birkarlasocknarna» kring

Kumo älvs övre vattensystem och de notoriskt jordbrukande »Vånåsocknarne» i det egentliga Tavastland, till vilka bebyggelsen kan förmodas ha kommit från söder utmed Borgå å. I en något längre uppsats ingår V. Voionmaa på ett sedan länge föga bearbetat ämne: *Kronans kolonisatoriska verksamhet i Finland under medeltiden.* Han framlägger med övertygande skäl den uppfattningen att stora områden i södra Finland bebyggts genom kronans initiativ under den tidigare medeltiden. Under årtiondena kring och närmast efter den svenska erövringen har ock inflyttningen av svensk befolkning till Sydfinlands svenska bosättningsområden varit starkast. Nybyggnadsverksamhetens förläggning till byasamfälligheternas utmarker eller kronans obebyggda jord hade i förbigående sagt den märkliga följden, att nybyggena blevo avrösade, »avgärda», i och med att de anlades, varförutom nybyggarne omedelbart skattlades, något som ger oss en märkvärdig inblick i kolonisationens framskridande över ett så specifikt nybyggarområde som Nyland med dess talrika »malamän», lägre beskattade utflyttare med ännu ej fullt färdigt gårds- och åkerbruk. Som kolonister föredrog kronan svenskar, tydligen därför att dessa voro drivna jordbrukare, medan finnarne ännu övervägande livnärde sig med det tidigare kulturstadiets svedjande. En sådan svensk kolonisationsbygd finner förf. i det på 1300-talet ofta nämnda betydande distriktet »Nybygd», senare bekant som S:t Mårtens socken. Men också långt inåt landet till Tavastlands gränsmarker förlades nybyggen, där kolonisterna tydligen rekryterades med svenskar, ofta som det vill synas från sydvästra Finlands skärgård. Av ortsnamnen att döma ha vi att göra med dylika kolonier kring Helgå (Näse) i Bjärnå, Runagård i Sagu och Kustö biskopsgård på Kustö. Även namn som Konungsböle synas tyda på statlig kolonisation. Även i »enlopesmän», vanligast i östra Finland, ha vi att se en art kolonister. Däremot hade »stadgemännen» blott på arrende övertagit nyttjanderätten till vissa marker (ofta skärgårdsöar), som dock ej sällan med tiden togos under rationellt bruk och då övergingo till annan kategori. — J. K. Paasikivi bidrager med en längre uppsats om *Banksedelns historia i Sverige-Finland,* rekapitulerande enligt tryckta källor sedelmyntets i riket öden intill 1700-talets slut. E. W. Jurvelius skriver om *Angivelsen mot Thomas Pachalenius* (1748) framhållande, att denna som känt betydelselösa affär får sin förklaring som en aktion av den del hattkoryféer, främst själve biskop Browallius, mot den för dem misshaglige prosten. — Ytterligare ingå uppsatser om *Allmogens i Finland dagliga bröd under 19:de århundradets första årtionden* av N. Liakka, om *Hegelianismen hos oss och vad den betytt för oss* av H. Lehmusto, om tidningen *Kanavas död* (1847), vartill förf. funnit v. Kothen, då guvernör i Viborg, rent personligt ha varit vållande; om *Skyddskårernas uppkomst* (personliga minnen) slutligen av H. Ignatius.

I årgången meddelar ytterligare K. R. Melander på ett fyrtiotal sidor *Småplock rörande det ekonomiska tillståndet i Pommern på 30-åriga krigets tid*, en grundligt dokumenterad och detaljerad uppsats som i sin nuvarande språkliga dräkt beklagligtvis måste förbli okänd för de rikssvenska eller tyska forskare, som tilläventyrs kunde ha intresse av dess innehåll. Äntligen ingår ett bidrag av J. R. Danielson-Kalmari, behandlande *Finlands lag och ryska kronan i Viborgs län* (förordningen av den 11 december 1817), vari förf. på ett intresseväckande sätt klargör, att tack vare ett klokt tillvägagångssätt från kommitténs för de finska ärendena och särskilt C. J. Walleens sida kejsaren slutligen förmåddes till medgivandet, att personer anställda vid vissa ryska kronan tillhöriga bruksegendomar i östra Finland jämte brukens underhavande i allt som ej rörde industriernas ekonomiska drift borde ställa sig Finlands gällande lagar till efterrättelse, varigenom redan uppkomna misshälligheter bildades och farliga anledningar till sådana för framtiden undanröjdes.

Genealogi. Genealogiska samfundets *Årsskrift VII* (1923) är tillägnad biskop O. I. Colliander på hans sjuttioårsdag (252 sid., tabeller, Helsingfors 1923). Volymen inledes med en uppsats (på finska) av K. Grotenfelt om *Finländska adliga ätter upptagna på Sveriges riddarhus, vilka ej återfinnas på Finlands riddarhus*. Den demografiska och sociologiska synpunkt förf. söker anlägga på sitt ämne väcker intresse. Då gränserna mellan finländska och icke-finländska ätter ofta onekligen äro svåra att draga, har förf. fattat det förra begreppet utomordentligt vidsträckt. Den förteckning han meddelar har därigenom, oaktat begreppen något graderats, kommit att bli i hög grad vidlyftig. De kortfattade anmärkningar han fogar till varje nummer äro oberoende härav nog så värdefulla och hopbragta med stor forskarflit. — Längre eller kortare släktutredningar ingås om ätterna von Bilang (på finska), Böning (von Böningh) och Stackelberg (de senare på svenska); om släkterna Waselius, Berg, Kemell, Calonius och Boldt (den första och sista på svenska). V. Selinheimo bidrager med en längre grundligt kommenterad uppsats om *Borgarnamn i Åbo på 1700-talet* (på finska).

Det svenska Finland. Det på Holger Schildts förlag under redaktion av prof. G. Nikander utgivna anmärkningsvärda verket *Det svenska Finland* har genom utgivandet av en tredje del (336 sid., 1922—1923) bragts till avslutning. I denna sista del egnas bl. a. *lantbruket och dess binäringar* på ett hundratal sidor en ingående och delvis retrospektiv framställning. Av det övriga innehållet må här särskilt framhållas en av K. R. V. Wikman förtjänstfullt gjord översikt av *Den svenska nationalitetsrörelsen*, däri förf. lyckas väl med att på ett begränsat utrymme systematisera ämnet. (Bland

förekommande smärre, oväsentligare misstag må påpekas, att på sid. 341 nedtill bör stå 1891, icke 1892, då det är fråga om Yrjö-Koskinens beredskap att falla undan för förryskningsplanerna). — Såsom redan tidigare i denna tidskrift framhållits (årg. 1922 s. 69) bjuder arbetet på åtskilliga värdefulla specialundersökningar, delvis fotande på tidigare outnyttjat arkiv- och källmaterial. Papper, tryck och till största delen även illustrationer äro värda beröm, varför förlaget också ur denna synpunkt har heder av verket.

Åbo Hovrätts historia. Till firande av sitt 300-års jubileum den 31 oktober 1923 publicerade Åbo hovrätt på försorg av sedermera kanslirådet A. W. Westerlund ett ståtligt biografiskt verk i trenne delar, betitlat *Åbo Hovrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän 1623—1923* (*biografiska och genealogiska anteckningar samlade av* . . . .), rikt illustrerat i kvartformat (del I 388 sid., del II 508 sid., Åbo 1923). Med stor omsorg har utgivaren skilt sig från sitt värv, vari han haft förmånen att kunna nyttja sig tillgodo förarbeten utförda av framlidne hovrättsrådet George Granfelt ävensom för sammanställning av det påfallande rikliga porträttmaterialet påräkna bistånd av hovrättsfiskalen E. Hedenberg. En finsk upplaga av arbetet har samtidigt ombesörjts av hovrättspresidenten A. Käpy. Icke minst värda erkännande äro biografierna från de äldre och äldsta tiderna, för vilka delvis ren källforskning torde kommit till användning och där det traditionella något ålderdomliga språk förf. begagnar sig av i karaktäristikerna gör sig väl gällande. Misstagen förefalla att vara få och betydelselösa. Av värde är den noggrant uppgjorda förteckning över originalporträtten, deras nuvarande förvaringsort och ägare, som avslutar arbetet — en dylik borde i arbeten av denna och liknande art numera aldrig få saknas. Det kan förtjäna yttermera understrykas, att ett betydande antal synnerligast av porträtten från äldsta tid icke förr publicerats i tryckta verk. Om ock ej alla avtryck utfallit fullt klanderfritt är det som kulturhistoria märkliga arbetet i alla fall sådant det ter sig ett vackert och värdigt monument över vår äldsta överrätts historia och en prydnad bland våra biografiska uppslagsverk.

Till jubileet utkom ytterligare i tryck ett *föredrag* hållet av A. Käpy vid åminnelsehögtiden och meddelande en del nya upplysningar om de direkta anledningarna till den för en övergiven landsända som Finland avsedda överdomstolens grundande samt om sättet för dess första verksamhet. — I Finsk Tidskrift (tom 95, h. 4) avtrycker yttermera prof. O. Hj. Granfelt en uppsats behandlande samma ämne, benamnd *Åbo Hovrätt 1623—1923.* Intressant är den belysning förf. egnar de första och särskilt märkliga presidenternas rätt markanta handhavande av sitt ämbete, liksom synpunkten att hovrätten under största delen av 1700-talet led brist på kapaciteter och därför befann sig i nedan.

Vikingarna i nederländerna. En holländsk forskare J a n d e V r i e s har publicerat en prydligt utstyrd volym om vikingatågen till Nederländerna, *De Wikingen in de lage Landen bij de Zee* (441 sid., planscher, Haarlem 1923). I sitt företal framhåller han att han mera velat ge en fortlöpande skildring av något som måste betraktas som ett sammanhang av medvetna strävanden — bottnande i ett kulturbehov — än som blott en serie osammanhängande plundringar. Det norska Osebergskeppet med dess ståtliga fynd har givit förf. impulsen till hans arbete. Bilderna äro vackra. En avdelning kritiska anmärkningar på ett 40-tal sidor avslutar boken.

Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens Årsskrift för 1923 utkom i vacker utstyrsel med Gustav Vasas färgglänsande staty av Milles avbildad på omslaget under benämningen *Hävd och Hembygd* (102 sid., Stockholm 1923), främst egnad riksgrundarens och folkhjältens trehundraårsminne. Det tilltalande häftet är ett slående exempel på hur man i ett land med hög kultur och skolat omdöme kan ge en publikation av den art, som av allmänheten eljes helst inrangeras bland de tråkiga och specifikt fackmannamässiga, en prägel som måste väcka varje bildad persons intresse. De uppsatser som ingå äro lättlästa och välskrivna, fria från all tyngd, en del försedda med ypperliga illustrationer, och härröra från utmärkta pennor. Ur innehållet må framhållas S v e n T u n b e r g s uppsats om *Gustav Vasas val till Sveriges konung den 6—7 juni 1523*, av samma innehåll som den av oss tidigare (s. 92) omnämnda skriften; på socialisten och politikern F a b i a n M å n s s o n s lott har det fallit att teckna »*Guds underman*», vilket han gjort på ett alldeles förträffligt sätt. G u s t a f U p m a r k ger oss några särdeles intressanta upplysningar om det äldsta *Rydboholm*. S i g u r d E r i x o n skriver om *Bygdelag och samfundsliv för 400 år sedan enligt Olaus Magnus*. N i l s A h n l u n d ger oss märkliga sociala inblickar på tal om *Gillena och Gustav Vasa*. Efter några etnologiska uppsatser följer ett bidrag av riksantikvarien prof. S i g u r d C u r m a n om *Kyrkorna som kulturminnesmärken*, en särdeles instruktiv, klar och klok framställning, än en gång varnande mot all förstöring av de gamla kyrkorna, synnerligast under formen av radikala restaureringar. Bland det övriga förtjänar sist nämnas en uppsats av S u n e L i n d q v i s t som gör läsaren förtrogen med de nyaste forskningsresultaten rörande det *Gamla Uppsala*.

Till redaktionen insända skrifter:

J a n r i k B r o m é, *Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia.* 352 sid., kartbilagor. A. B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm 1923.

(S v e n s k a) G e n e r a l s t a b e n s k r i g s h i s t o r i s k a a v d e l n i n g, *Georg Karl von Döbelns berättelse om fälttåget i Savolaks 1789.* 127 sid., ill., P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1923.

J a n d e V r i e s, *De Wikingen in de lage Landen bij de Zee.* 441 sid., ill., Haarlem, H. D. Tjeenk Willink & Zoon, 1923.

Det svenska Finland, h. 9—11, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1923.

Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd. I, 54—56, 57—59. Stockholm 1923, 1924.

Statistisk årsbok för Finland. Tjuguförsta årg. 1923. Helsingfors 1924.

W e r n e r S a a r, *Die Halbinsel Kola.* Schriften hrsg. von dem Institut für Finnlandkunde der Universität Greifswald. I. Greifswald 1923.

O l g a S o s t m a n n, *Die wirtschaftliche Eigenart der Häfen Finnlands.* Berichte aus dem Institut für Finnlandkunde der Universität Greifswald, 2.

F r å n S ö d e r s t r ö m & C:o s f ö r l a g, Helsingfors:

A g n e s L a n g e n s k j ö l d, *Litterära studier.* (Essayer och kritiker XII) 250 sid., 1923.

C a r l D a v i d M a r c u s, Nordiska essayer. (Essayer o. kritiker XI). 288 sid., 1923.

I v a r A. H e i k e l, *Retorik. Handledning i talarkonsten.* 180 sid., 1923.

M. G. S c h y b e r g s o n, *Finlands politiska historia 1809—1919.* 440 sid., Helsingfors 1923.

C a r l A l e x. A r m f e l t, *Politiska brev från »ofärdstidens» inbrott 1898—1899.* 385 sid., Helsingfors 1923.

B e r n h. E s t l a n d e r, *Elva årtionden ur Finlands historia, 1898—1908.* (III) 448 sid., Helsingfors 1923.

W e n z e l H a g e l s t a m, *Personer och minnen.* 203 sid., ill., Helsingfors 1923.

V. P r o c o p é, *Min verksamhet såsom t. f. ministerstatssekreterare för Finland 1898—1899.* 104 sid., ill., Helsingfors 1923.

J o n a t a n R e u t e r, *Finlandssvenska tekniker. Biografiska anteckningar,* I, 141 sid., ill., Helsingfors 1923.

C. A. J. G a d o l i n och E r i c v o n B o r n, *Strövtåg genom det nationella Tyskland hösten 1923.* 95 sid., Helsingfors 1923.

H i l a i r e B e l o c, *Judarna och vi andra.* 170 sid., Helsingfors 1923.
Herrgårdar i Finland, h. 9, 10, 11.
Finlands frihetskrig IV, h. 1—4.

Svenska Litteratursällskapets Skrifter:
Studier i nordisk filologi utgivna genom H u g o P i p p i n g. Fjortonde bandet. (Skrifter 170). Helsingfors 1923.
T. E. K a r s t e n, *Svensk bygd i Österbotten nu och fordom.* II. (Skrifter 171). Helsingfors 1923.
Finlands svenska folkdiktning. III. Ordstäv (utg. av V. S o l s t r a n d). Helsingfors 1923. (Skrifter 172).

Historiallisia tutkimuksia Artturi H. Virkkusen kunniaksi 19. 1. 1924. Turun Suomalainen yliopistoseura, Åbo 1924.
C. M. S c h y b e r g s o n, *Lärobok i allmän historia. III. Nya tidens historia I—II.* Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1922, 1924.
A r n o l d M u n t h e, *Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskjöld.* Sjätte delen. (Svenska sjöhjältar VII). P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1923.
Genealogiska samfundets i Finland Årsskrift VII. 1923. Helsingfors 1923.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 3, 4, 1923.
Historisk Tidskrift (Stockholm), h. 3, 4, 1923.
Det Nya Sverige, h. 10, 11, 12, 1923.
Finsk Tidskrift, t. 95, h. 5, 6; t. 96, h. 1, 2.
Svenskbygden, h. 8, 9, 1923; h. 1, 2, 1924.
Finnländischer Merkur, h. 22, 23, 1923; h. 1, 2, 3, 4, 1924.
Nordan, h. 14—15, 1923.
Finskt Museum 29, 1922.
Suomen Museo 29, 1922.

Date Due

Library Bureau Cat. No. 1137

3 0000 108 575 808

